SOROS GYÖRGY

A NYÍLT TÁRSADALOM VÉDELMÉBEN

Soros György

A nyílt társadalom védelmében

Noran Libro Kiadó

Tartalom

Bevezetés
1. A nyílt társadalmakat fenyegető példátlan veszélyek IT-platformok és Hszi Csin-ping társadalmi kreditrendszere
2. Politikai filantrópiám Egy önző ember önzetlen alapítványa
3. A CEU és jövője Egy egyetem, amelyik komolyan veszi a társadalmi felelősségét
4. A globális pénzügyi válság és az utóélete Lett volna mód egy jobb mentőakcióra
5. Az Európai Unió tragédiája Ébresztő, Európa!
6. A konceptuális kereteim Reflexivitásértelmezésem lehetővé tette, hogy anticipáljam a pénzügyi válságot, és kezeljem beütésekor
Irodalom
Impresszum

A Nyílt Társadalom Alapítványnak
és a pályázati nyerteseknek,
akiknek az eredményei meghaladták
a várakozásaimat

Bevezetés

Meggyőződésem, hogy forradalmi pillanatokat élünk át. Ezért gyakorlatilag bármi lehetséges, és még soha nem volt annyira könnyű hibázni, mint most.

Életem során bőven szereztem tapasztalatokat forradalmi pillanatokból, amelyek fontos szerepet játszottak a konceptuális kereteim kialakításában, ahol is különbséget teszek az egyensúlytól távoli és az egyensúlyhoz közeli állapotok között. Ezek a forradalmi pillanatok jelentős hatással voltak az életemre, ahogy az alapítványom életére is.

Az első tapasztalatokat a forradalmi pillanatokból Magyarország náci megszállásakor szereztem 1944-ben, amikor még nem voltam tizennégy éves. Valamilyen értelemben a dolog talán korábban kezdődött, amikor az apámmal uszodába jártam, és szibériai kalandjairól mesélt nekem az 1917-es orosz forradalom idején. Ha az apám visszaemlékezéseit is hozzáteszem a sajátjaimhoz, talán állíthatom, hogy száz évre visszanyúló emlékeim vannak.

1944 meghatározó volt az életemben. Egy dolog különösen erősen megmaradt az emlékezetemben. Adolf Eichmann első dolga az volt, hogy felállított egy Zsidó Tanácsot, én pedig iskolásfiúként (a zsidó gyermekek akkor már nem járhattak iskolába) mindenfajta lóti-futi feladatot kaptam. Az első feladatom az volt, hogy sokszorosított értesítéseket kézbesítsek, amelyeken, mint később kiderült, az A-val és B-vel kezdődő vezetéknevű ügyvédek szerepeltek, akiknek egy váltás ruhával és egynapi hideg élelemmel meg kellett jelenniük a rabbiképzőben. Mielőtt kézbesítettem volna ezeket az értesítéseket, otthon megmutattam őket az apámnak, aki történetesen szintén ügyvéd volt. Ő azt mondta nekem, hogy kézbesítsem az értesítéseket, de figyelmeztessem az átvevőket, hogy ha elmennek, minden bizonnyal deportálják őket. Az egyik ügyvéd azt válaszolta, hogy ő világéletében törvénytisztelő állampolgár volt, és nem fordulhat elő, hogy baja essen. Amikor ezt elmondtam az apámnak, azt válaszolta, hogy abnormális időkben a normális szabályok nem működnek, és aki ezeknek engedelmeskedik, annak komoly kockázatokkal kell számolnia. Ez lett a

mantránk, és ennek az útmutatásnak köszönhetően mindannyian megmenekültünk. Apám ezen túlmenően sok embernek segített. Így lett 1944 pozitív tapasztalat forrása számomra.

Ami a Nyílt Társadalom Alapítvány életét illeti, a forradalmi pillanatok mindig is fontosak voltak. Elsőként a szovjet rezsim összeomlását említhetem az 1980-as években; ez volt az első alkalom, amikor az alapítvány fontos szerepet játszott, ma pedig az a szerepe, hogy igyekezzen megakadályozni, hogy az Európai Unió a Szovjetunió sorsára jusson.

Az intellektuális és érzelmi felkészültség dacára nem vagyunk mentesek a hibáktól, ami a forradalmi pillanatok elsőrendű jellemzője. Reagálhatunk az eseményekre, de nem tudjuk előre jelezni őket. Ez azt jelenti, hogy nem lehet határozott stratégiánk, hacsak a rugalmasságot nem nevezzük stratégiának. Én inkább taktikának nevezem ezt, és nem restellem. Lehetőséget ad arra, hogy tanulmányozzuk a jelenségeket, és felkészüljünk a különböző forgatókönyvekre. Ha valami szilárdra szeretnénk támaszkodni, nincs másunk, mint az értékeink és a megőződésünk. Pontosan ez az, amit manapság teszünk.

Ez a könyv *A nyílt társadalom védelmében* címet kapta, ám amikor 1979-ben létrehoztam az alapítványomat, a célom nem a nyílt társadalom védelme, hanem az előmozdítása volt. Az azt követő huszonöt évben a Szovjetunióhoz hasonló elnyomó rezsimek összeomlottak, a nyílt társadalmak pedig, mint az Európai Unió, fejlődtek. A trend csak a 2008-as pénzügyi válságot követően fordult negatívba. A mélypont 2016-ban a Brexittel jött el Európában, illetve Donald Trump elnök megválasztásával az Egyesült Államokban. Ezekben az eseményekben aktív szerepet vállaltam, így sok mondanivalóm van róluk. Most látok bizonyos kezdeti jeleket arra, hogy a trend talán megfordulóban van.

* * *

Ebbe a könyvbe néhány írásomat gyűjtöttem össze. A könyv hat fejezetből áll: az elsőben azokkal a példa nélkül álló veszélyekkel foglalkozom, amelyekkel a nyílt társadalmak kénytelenek szembesülni. A Nyílt Társadalom Alapítvány alapítójaként számomra ez a legfontosabb kérdés. A fejezet két beszédemet tartalmazza, amelyeket 2018, illetve 2019 januárjában a davosi Világgazdasági Fórumon

mondtam el. A 2018-as beszéd a közösségi médiaplatformok jelentette veszélyekkel foglalkozik. A 2019-es beszédben egy még ennél is nagyobb veszélyre hívtam fel a figyelmet, amit az jelent, ha a gépi tanulás és a mesterséges intelligencia jelentette ellenőrzési eszközök elnyomó rezsimek kezébe kerülnek. Hszi Csin-ping rezsimjével foglalkoztam, mert ez utóbbi a legfejlettebb ezen a téren. Szükségesnek tartom, hogy a két beszédet külön mutassam be, mert a gondolkodásom a közbenső egy évben radikálisan megváltozott.

Konceptuális kereteim kialakításával diákként az LSE-n (London School of Economics) kezdtem el foglalkozni mentorom, Karl Popper osztrák filozófus irányítása alatt. Ezt aztán egész életemben folytattam. A filozófiám segített abban, hogy pénzt keressek, de abban is, hogy pénzt költsek annak érdekében, hogy a világ jobb hely legyen. Ezek a keretek a gondolkodás és a valóság közötti bonyolult kapcsolatról szólnak. Úgy döntöttem, hogy a filozófiám ismertetését az utolsó fejezetre hagyom, mivel a legjobb, amit ebben a kérdésben írtam, a *Journal of Economic Methodology* folyóiratban 2014-ben megjelent cikkem. A cikket szakértőknek szántam, ezért elég rágós olvasmány. Attól tartottam, hogy sok olvasó kedvét szegem, ha rögtön az elején rájuk kényszerítem. Remélem, akad majd valaki, aki képes egy, a széles olvasó közönség számára könnyebben emészthető ismertetés megírására, én azonban már túlságosan öreg és túlságosan elfoglalt vagyok ehhez. Mindenesetre figyekeztem e könyv céljaihoz igazítva érthetőbbé tenni a *Journal of Economic Methodology*-ban mejelent cikket, ezért átnéztem és lerövidítettem.

A második fejezetet annak szenteltem, amit a *politikai filantrópiám*nak nevezek. Az első tanulmányomat ezzel kapcsolatban 2012-ben írtam meg, amikor feltettem a kérdést: hogyan hozhat létre valaki, aki nem tagadott módon önző, és csak saját magára figyel, egy önzetlen alapítványt, amelynek az a célja, hogy a világot jobbá tegye? És miként folytathatja ezt még annak ellenére is, hogy az eredmények nem kielégítőek? Becsületes válaszokat adtam ezekre a kérdésekre. Felfrissítettem ezt a tanulmányt a jelen könyv céljaira, nem csupán azért, mert jobban tükrözi a mai nézeteimet, de azért is, mert mind a környezetünk, mind pedig az alapítvány szerkezete és tevékenysége nagyban különbözik attól, ami 2012-ben volt. És mert a feltételek változtak, valamennyire a nézeteim is változtak.

A környezet nagymértékben rosszabb lett. Ahogy az első fejezetben tárgyalom, példa nélkül álló veszélyek jelentek meg. A mesterséges intelligencia és a gépi tanulás olyan eszközöket hozott létre a társadalom ellenőrzésére, amelyek mérhetetlen előnyöket biztosítanak az elnyomó rezsimek számára a nyílt társadalmakkal szemben. A diktatúrák számára ezek az eszközök hasznosak, a nyílt társadalmak számára viszont halálos veszélyt jelentenek. Ma az a feladatunk, hogy megtaláljuk az ellenszert, amivel kezelhetjük ezt a beépített előnyt.

2012-ben az alapítványom még a bővítés fázisában volt, dacára a romló külső körülményeknek. Akkor még aktív voltam a pénzügyi piacokon, és az alapom sok pénzt keresett. Ez szokatlan helyzetet teremtett számunkra: mintha a gravitáció törvényei nem vonatkoztak volna ránk. Ennek az időnek vége; visszavonultam, és a pénzügyi represszió időszaka minden alapkezelő számára megnehezítette a pénzcsinálást. Ugyanakkor az igény a támogatásaink iránt nagymértékben megnövekedett, és a pénzügyi források nem tartottak lépést ezzel. Következésképpen a gravitáció törvénye kivételesen nagy erővel tért vissza.

Az alapítványaim előtt álló problémákkal foglalkozva egy másik kérdés is adódik, amivel nekem és az alapítványaimnak is foglalkoznunk kell. Ez pedig a korosodás. Folyamatról beszélünk, ami már 2012-ben is zajlott, és a tanulmányomban részletesen foglalkoztam ezzel. Ám újabb hét év telt el. Aryeh Neier, az alapítványom első elnöke 2012-ben visszavonult, a vezetést az a Patrick Gaspard vezette új csapat vette át, aki korábban az Egyesült Államok dél-afrikai nagykövete volt. Nekik jutott az alapítvány alapos átszervezésének a feladata. Azt gondolom, jól haladnak.

Bár a kilencvenedik évemben vagyok, nem szeretnék visszavonulni, mert úgy érzem, még mindig valamennyire hasznos tudok lenni, és alapítóként gyorsabb és inkább vállalkozó kedvű, mint a nyomomban haladó igazgatóság. Ám kevesebb az energiám és a kitartásom, mint korábban. Számos feladatomat átadtam Alex fiamnak, aki szintén része az új vezetésnek.

A drámaian új és pozitív fejlemény az alapítványom életében a Central European University (CEU) növekvő jelentősége. A CEU-t 1991-ben alapítottam, és a 2012-es tanulmányomban alig tettem róla említést. Azóta a CEU a kutatói szabadság élvonalbeli védelmezője lett, és emellett

a társadalomtudományok terén a világ száz lejobb egyetemének egyike. Ambiciózus terveink vannak a CEU jövőjét illetően, amit annyira fontosnak tartok, hogy egy egész fejezetben (harmadik fejezet) foglalkozom vele.

Azokban az időkben, amikor még aktív voltam a pénzügyi piacokon, sokat foglalkoztam ezekkel a kérdésekkel. Ellentétben az uralkodó egyensúlyi elmélettel, amely a racionális várakozásokra épül, szerintem a pénzügyi piacok a dolog lényegét tekintve instabilak. *A pénz alkímiája* című első könyvem 1987-ben jelent meg. Azóta az üzleti iskolákban kötelező tananyag lett, de az elméleti közgazdászok módszeresen nem vettek róla tudomást, egészen a 2008-as összeomlásig. Úgy gondolták, hogy egy magát filozófusnak képzelő sikeres alapkezelő önhittségéről van szó. Ez a vélemény olyannyira egybehangzó volt, hogy én sem függetleníthettem magam tőle. Idővel kudarcot vallott filozófusként kezdtem magamra tekinteni. 1995-ben még egy előadást is tartottam *Egy kudarcot vallott filozófus ismét nekifut* címmel.

Mindez megváltozott 2008 után. A közgazdászok nem hunyhattak szemet a saját kudarcuk felett, hogy nem tudták előre jelezni az összeomlást. Nagy elégtétel volt, amikor Mervyn King, a Bank of England akkori kormányzója a nyilvánosság előtt arról beszélt, hogy a pénzügyi piacokról szóló elméletem megérdemli, hogy foglalkozzanak vele. Az elméleti közgazdászok megváltozott hozzáállása még inkább örömteli volt. Széles körben egyetértés született, hogy az uralkodó paradigma kudarcot vallott, és megjelent egyfajta hajlandóság a legfontosabb előfeltevések újragondolására. Ez volt az oka annak, hogy vállalkoztam egy új intézmény, az INET (Institute of New Economic Thinking – Intézet az Új Közgazdasági Gondolkodásért) létrehozásának a támogatására. Az INET feladata, hogy megtörje a hatékony piacok elméletének és a racionális várakozások elméletének a monopóliumát a tudományos és hivatalos körökben. Kiváló közgazdászokat, köztük Nobel-díjasokat hívtam meg, akik lelkesen fogadták a megkeresést. Anatole Kaletsky vezetésével létrejött az igazgatótanács, az INET elnöke pedig barátom és korábbi kollégám, Rob Johnson lett, aki ihletett vezetést valósít meg. Az INET virágzik, de csak azért, mert nem vagyok az igazgatótanács taja. Van egy potenciális érdek-összeütközés aközött, hogy valaki az INET alapítója és pénzügyi támogatója, másfelől egy bizonyos elmélet híve, amely a piaci diszlokációkkal foglalkozik.

A válságot követően számos cikket írtam. Határozottan nem értettem egyet Hank Paulson pénzügyminiszter tervével, aki úgy akarta kimenteni a bankokat, hogy a TARP (Troubled Asset Relief Program – Problémás Eszközök Mentőprogramja) keretében közpénzből megvásárolja a bankok toxikus eszközeit. Annak a véleményemnek adtam hangot, hogy a pénzügyi válság megoldása szempontjából sokkal hatékonyabb lenne, ha a TARP által biztosított 700 milliárd dollárt a bankok mérlegébe tőkeként pumpálnák. Szorosan együttműködtem a törvényhozás demokrata párti vezetésével a TARP-törvény megváltoztatása érdekében, hogy a pénz felhasználható legyen a bankok újratőkésítésére tőkepozíciók szerzése révén. Az Egyesült Királyság kormánya pontosan így járt el: államosította a csődbe jutott bankokat, és végül visszaszedte a befektetett pénzek nagy részét. Ám Larry Summers barátom, aki Hank Paulsont követte a pénzügyminiszteri székben, kapásból elutasította a javaslatomat, mert szerinte a bankok államosítása szocializmust jelent, amit az Egyesült Államokban soha nem fogadnának el. Számos más elgondolásom is volt, amit reméltem, hogy meg lehet valósítani azt követően, hogy Barack Obama elnök lett, ideértve a jelzálog-hitelezés rendszerének teljes újraszervezését, ám ezekből semmi nem valósult meg. Az e kérdéseket tárgyaló írások némelyikét, amelyek között 2018-ban íródott is van, a negyedik fejezet tartalmazza.

A 2008-as válság egyenes következménye volt a 2011-es euróválság. Ez felkeltette az érdeklődésemet az euró hiányosságai iránt, és ennek nyomán foglalkozni kezdtem az Európai Unió fundamentális gyöngeségeivel. Minél több ilyen gyöngeséggel találkoztam, annál jobban nőtt az érdeklődésem. A közelmúltban született cikkeimet az ötödik fejezet tartalmazza.

Ahogy már említettem, a hatodik fejezet a *Journal of Economic Methodology* folyóiratban mejelent cikk revideált és rövidített változata.

1. A nyílt társadalmakat fenyegető példátlan veszélyek

IT-platformok és Hszi Csin-ping társadalmi kreditrendszere

Beszéd a davosi Világgazdasági Fórumon

2018. január 25.

A JELENLEGI VILÁGTÖRTÉNELMI PILLANAT

Egyfajta évente ismétlődő davosi hagyománnyá vált, hogy lehetőséget kapok arra, hogy beszéljek a világ jelenlegi állapotáról. Ez alkalommal néhány olyan kérdésről szeretnék beszélni, amelyek a leginkább foglalkoztatnak.

A világtörténelmi pillanatot, amelyet jelenleg megélünk, eléggé fájdalmasnak találom. A nyílt társadalmak válságban vannak, különböző diktatúrák és maffiaállamok, amelyekre Vlagyimir Putyin Oroszországa jó példa, felemelkedőben vannak. Az Egyesült Államokban Donald Trump elnök is szívesen hozna létre maffiaállamot, de az alkotmány, a többi intézmény és a dinamikus civil társadalom megakadályozza ebben.

Tetszik ez nekünk vagy sem, az alapítványom, a pályázati nyertesek többsége és magam is erős szembeszélben harcolunk, hogy megóvjuk a múlt demokratikus eredményeit. Egykor az alapítványom az úgynevezett fejlődő világra összpontosított, de ma, amikor a nyílt társadalom az Egyesült Államokban és Európában is veszélybe került, költségvetésünk felét közelebbi helyeken költjük el, mert ami errefelé történik, kedvezőtlen hatással van az egész világra.

Ám a múlt demokratikus eredményeinek a védelme nem elég, védenünk kell a nyílt társadalom értékeit is, hogy jobban ellenállhasson a jövőbeni támadásoknak. A nyílt társadalomnak mindig meglesznek a maga ellenségei, és minden nemzedéknek meg kell erősítenie az elkötelezettségét a nyílt társadalom iránt, ha azt szeretnénk, hogy megérhesse a holnapot.

A legjobb védekezés a jól előkészített ellentámadás. A nyílt társadalom ellenségei nyeregben érzik magukat, ezért elnyomó tevékenységükben túl messzire mennek, ami ellenérzéseket szül, és lehetőséget teremt a visszacsapásra. Erre példa a mai Magyarország.

A CIVILIZÁCIÓNK TÚLÉLÉSE A TÉT

Az alapítványom céljait definiálandó arról szoktam beszélni, hogy a feladat „a nyílt társadalmak védelme az ellenségeivel szemben, a kormányok elszámoltatása és a kritikai gondolkodás ösztönzése". Ám a helyzet rosszabb lett. Nem csupán a nyílt társadalomnak, de a civilizációnk egészének túlélése forog kockán. Sok mindent megmagyaráz az olyan vezetők felemelkedése, mint Kim Dzsong Un Észak-Koreában vagy Donald Trump az Egyesült Államokban. A jelek szerint mind a kettő hajlandó akár egy nukleáris háborút is megkockáztatni, csak hogy hatalmon maradjon. Ám a gyökerek még ennél is mélyebben vannak.

Az emberiség egyre jobban képes arra, hogy a természet erőit igába hajtsa, legyen szó konstruktív vagy destruktív célokról, miközben az a képességünk, hogy megfelelően irányítsuk saját magunkat, hol jobb, hol rosszabb; jelenleg inkább rosszabb.

A nukleáris háború fenyegetése annyira szörnyű, hogy hajlunk arra, hogy ne vegyünk tudomást róla. Ám ez a fenyegetés nagyon is valós. Az Egyesült Államok egy nukleáris háború felé halad azzal, hogy nem hajlandó elfogadni, hogy Észak-Korea nukleáris hatalom lett. Ez erőteljes ösztönzést jelent Észak-Korea számára, hogy a lehető leggyorsabban fejlessze a saját nukleáris kapacitásait, ami viszont ösztönzést jelent az Egyesült Államok számára, hogy éljen nukleáris fölényével, azaz nukleáris háborút indítson a nukleáris háború megakadályozása érdekében, ami nyilvánvalóan önmagának ellentmondó stratégia.

Érdemes megismételni, hogy Észak-Korea nukleáris hatalom lett, és ez olyan tény, amit semmilyen katonai akció nem képes meg nem történtté tenni. Az egyetlen értelmes stratégia – bármennyire is kellemetlen – tudomásul venni a realitásokat, és megállapodásra törekedni Észak-Koreával mint nukleáris hatalommal. Ez azt jelenti, hogy az Egyesült Államoknak együtt kell működnie minden érdekelt féllel, elsősorban Kínával. Peking tartja kezében az ütőkártyák többségét Észak-Korea vonatkozásában, de nem akar élni ezekkel. Ha Kína túl keményen lépne fel Észak-Koreával szemben, a rezsim összeomlana, és Kínát elárasztanák az észak-koreai menekültek tömegei. Ráadásul Kína nem érdekelt abban, hogy bárminemű szívességet tegyen az Egyesült

Államoknak, Dél-Koreának vagy Japánnak, hiszen mindegyikre komolyan neheztel. Az együttműködéshez hosszadalmas tárgyalások szükségesek, de ha ezek sikeresek, akkor az így létrejövő szövetség a mézesmadzag és bot kettősével képes lesz arra, hogy szembeszálljon Észak-Koreával. A bot ahhoz kell, hogy Észak-Koreát rákényszerítsék, folytasson jóhiszemű tárgyalásokat, a mézesmadzag pedig a jutalom, ha az ország igazolható módon leállítja nukleáris fegyvereinek a további fejlesztését. Minél előbb sikerül egy ilyen, „befagyasztásért befagyasztás" típusú megállapodásra jutni, annál sikeresebb lesz ez a stratégia. A sikert azzal az idővel lehet mérni, amire Észak-Koreának szüksége van ahhoz, hogy nukleáris arzenálját teljesen működőképessé tegye. Szeretném felhívni a figyelmüket két, rendkívül fontos jelentésre, amelyet a Crisis Group[1] készített egy nukleáris háború kilátásairól Észak-Koreában.

Egy másik, a civilizációnkat fenyegető kihívás a klímaváltozás, ami egyre inkább a kényszerű migráció egyik kiváltó oka lett. Másutt részletesen foglalkoztam a migráció kérdéseivel, most csak azt szeretném hangsúlyozni, hogy mennyire súlyos és nehezen kezelhető problémáról van szó. A klímaváltozás kérdéseivel sem akarok részletekbe menően foglalkozni, mert köztudott, hogy mire van szükség. A tudományos ismeretek megvannak, ami hiányzik, az a politikai akarat, különösen a Trump-adminisztráció esetében.

Nem vitás, hogy a Trump-adminisztráció veszélyes a világra. Ám szerintem átmeneti jelenségről beszélünk, amely 2020-ban vagy talán még előbb el is tűnik. El kell ismerni, Trump elnök nagyszerűen fel tudja tüzelni a saját táborát, de elkötelezett támogatóinál több elkötelezett ellenzője van. Ezért gondolom azt, hogy a demokraták 2018-ban földcsuszamlásszerű győzelmet fognak aratni.

Az Egyesült Államokat illetően a személyes célom a működőképes kétpárti rendszer helyreállítása. Ehhez nem csupán egy földcsuszamlásszerű győzelemre van szükség 2018-ban, de egy olyan demokrata pártra, amelynek célja egy pártfüggetlen választókerületi rendszer kialakítása, jól képzett bírók kinevezése, megfelelőképpen végrehajtott népszámlálás és más intézkedések, amelyek a működőképes kétpárti rendszerhez kellenek.

A KÖZÖSSÉGI MÉDIAÓRIÁSOK JELENTETTE VESZÉLYEK

Hátralévő időm nagy részében egy másik globális problémával szeretnék foglalkozni, nevezetesen az óriásira nőtt IT-platformvállalatok felemelkedésével és monopolisztikus viselkedésével. Ezek a vállalatok a múltban gyakran innovatív és szabadságot teremtő szerepet játszottak. Ám mára a Facebook és a Google egyre erősebb monopóliumokká váltak, amelyek akadályozzák az innovációt, és problémák sokaságát hozták létre, amelyeket éppen csak elkezdtünk felfogni.

A vállalatok a környezetük felhasználása révén jutnak nyereséghez. A bánya- és az olajvállalatok a fizikai környezetüket aknázzák ki, a közösségi médiavállalatok pedig a társadalmi környezetüket. Ez kiváltképp alávaló, mert a közösségi médiavállalatok befolyásolják az emberek gondolkodását és viselkedését anélkül, hogy ez utóbbiak ennek tudatában lennének. Ennek messzemenő negatív következményei vannak a demokrácia működésére nézve, különösen ami a választások tisztaságát illeti.

Az IT-platform-vállalatok megkülönböztető tulajdonsága, hogy hálózatok, és hogy emelkedő határhozamokkal dolgoznak, ami magyarázatot ad a fenomenális növekedésükre. A hálózati hatás valóban példa nélkül álló és transzformatív, de egyszersmind fenntarthatatlan is. A Facebooknak nyolc és fél évre volt szüksége, hogy megszerezze az első egymilliárd felhasználót, és csak feleannyi időre, hogy a második milliárdot. Ezt az ütemet alapul véve alig három és fél év alatt elfogy a bevonható felhasználók köre.

A Facebook és a Google a dolog lényegét tekintve a teljes internetes reklámbevétel fele felett rendelkezik. Dominanciájuk fenntartásához növelniük kell a hálózatukat és a részarányukat az ügyfelek által támasztott keresletben. Jelenleg ezt úgy érik el, hogy az ügyfelek számára kényelmes platformokat biztosítanak. Minél több időt töltenek az ügyfelek e platformokon, annál értékesebbé válnak a vállalatok számára.

A tartalomszolgáltatók szintén növelik a közösségi médiavállalatok nyereségességét, mert nem tudnak eltekinteni a platformok igénybevételétől, és el kell fogadniuk a felkínált feltételeket – bármilyenek is legyenek.

E vállalatok kivételes nyereségessége nagyjából attól függ, hogy nem vállalnak felelősséget, és nem fizetnek a platformjaikon megjelenő tartalomért.

Azt állítják, hogy ők csupán az információ elosztásával foglalkoznak, valójában azonban szinte monopolhelyzetben lévő disztribútorok, azaz közüzemek, és ezért sokkal szigorúbban kellene szabályozni őket. A szabályozás célja: a verseny, az innováció, valamint a méltányos és nyílt univerzális hozzáférés biztosítása kell hogy legyen.

A közösségi médiavállalatok üzleti modellje a reklámozásra épül. Az igazi ügyfeleik a reklámozók. Ám fokozatosan egy új üzleti modell is kialakulóban van, amely nem csupán a reklámozásra épül, de termék- és szolgáltatás-eladásra is – közvetlenül a felhasználóknak. Kiaknázzák az ellenőrzésük alatt lévő adatokat, csomagolják a szolgáltatásokat, és diszkriminatív árazással megtartják maguknak azt, amit egyébként meg kellene osztaniuk a fogyasztókkal. Ez tovább növeli a profitabilitásukat, de a szolgáltatások csomagolása és a diszkriminatív árazás aláássa a piacgazdaság hatékonyságát.

A közösségi médiavállalatok becsapják a felhasználóikat azzal, hogy a figyelmüket manipulálják és saját üzleti céljaiknak megfelelően irányítják. Tudatosan törekednek arra, hogy függőséget alakítsanak ki az ügyfelekben a szolgáltatásaik iránt. Ez nagyon káros, különösen a fiatalok esetében. Van valami hasonlóság az internet-platformok és a szerencsejáték-szolgáltatók között. A kaszinók is kifejlesztettek technikákat arra, miként lehet a szerencsejátékosokat magukhoz kötni, amíg aztán azok eljátsszák az összes pénzüket, sőt még azt is, ami nem az övék.

Valami nagyon ártalmas és talán visszafordíthatatlan történik az emberi figyelemmel a digitális korunkban. Nem egyszerűen a figyelemelterelésről vagy a függőségről van szó – a közösségi médiavállalatok arra ösztönzik az embereket, hogy adják fel a függetlenségüket. Egyre inkább néhány vállalat kezében összpontosul a hatalom, hogy alakítsák az emberek figyelmét. Valódi erőfeszítésre van szükség, hogy az ember megőrizze és megvédje azt, amit John Stuart Mill az elme szabadságának nevezett („Önmagának – saját testének és lelkének – mindenki korlátlan ura.” J. S. Mill: *A szabadságról*). Fennáll a veszélye annak, hogy ha egyszer elvész, a digitális korban felnövekvő emberek csak nehezen lesznek képesek e lehetőségnek a

visszaszerzésére. Ennek messzemenő politikai következményei lehetnek. A szabad elmével nem rendelkező embereket könnyű manipulálni. Ez nem a távoli jövő veszélye; már a 2016-os amerikai elnökválasztáson fontos szerepet játszott.

Ám még egy ennél is riasztóbb veszély tűnt fel a horizonton. Szövetség jöhet létre az autoriter rezsimek és az ilyen hatalmas, adatgazdag IT-monopóliumok között, ami összehozza a születőfélben lévő vállalati szintű megfigyelési rendszereket az állami megfigyelés már nagyon is jól kialakult rendszerével. Ez olyan totalitárius ellenőrzési hálózatot eredményezhet, ami még Orwell képzelőerejét is meghaladná.

Oroszország és Kína lehet az a két ország, amelyekben a legnagyobb valószínűséggel konzumáltatnak az ilyen szentségtelen frigyek. A kínai IT-vállalatok például semmiben nem maradnak el az amerikaiak mögött, ráadásul élvezik a Hszi Csin-ping-rezsim teljes támogatását és védelmét. A kínai állam elég erős ahhoz, hogy támogassa hazai zászlóshajóit – legalábbis az ország határain belül.

Az amerikai illetőségű IT-monopóliumok már most is hajlanak arra, hogy kompromittálják magukat annak érdekében, hogy beléphessenek ezekre a hatalmas és gyorsan növekvő piacokra. A diktatórikus vezetők ezekben az országokban alighanem tárt karokkal fogadják őket, mert szeretnék javítani az eszközöket, amelyekkel ellenőrzik saját lakosságukat, és kiterjeszthetik hatalmukat és befolyásukat az Egyesült Államokban és a világ többi részén.

A platformóriások tulajdonosai a világ uraiként tekintenek magukra, de valójában rabszolgái annak, hogy megőrizhessék a saját domináns pozícióikat. Csak idő kérdése, és az amerikai IT-monopóliumok globális uralmának vége. Davos alkalmas hely, hogy kijelentsük, a napjaik meg vannak számlálva. A végzetük a szabályozás és az adózás lesz, nemezisük pedig Margrethe Vestager, az Európai Bizottság versenyjogért felelős biztosa.

Szerte a világban egyre többen ismerik fel, hogy kapcsolat van a platformmonopóliumok dominanciája és az egyenlőtlenségek növekedése között. A részvénytulajdon egyre kevesebb egyén kezében történő koncentrációja szintén említésre méltó, de az IT-óriások sajátos helyzete még ennél is fontosabb. Monopolpozícióra tettek szert, ugyanakkor versenyeznek egymással. Elég nagyok, hogy lenyeljék a

kezdő vállalkozásokat, amelyek később versenytársaik lehetnének, ám csak ők rendelkeznek elegendő erőforrással, hogy behatoljanak egymás területére. A céljuk a domináns pozíciószerzés az új növekedési területeken, amelyek a mesterséges intelligenciának köszönhetően nyílnak meg, amilyen például a vezető nélküli autók gyártása.

A kormányzati politikáktól függ, hogy az innováció milyen hatással van a munkanélküliségre. Az Európai Unió és különösen az északi országok sokkal messzebbre látnak a szociális politika terén, mint az Egyesült Államok. Hajlandók áldozni az átképzésre vagy a munkanélkülivé vált alkalmazottak nyugdíjazására. Ennek köszönhetően az északi országokban a munkásoknak nagyobb a biztonságérzete, ezért jobban támogatják a technológiai innovációkat, mint szaktársaik az Egyesült Államokban.

Az internet-monopóliumoknak sem kedvük, sem hajlamuk nincs arra, hogy megvédjék a társadalmat tevékenységük következményeitől. Így válnak fenyegetéssé, és a szabályozó hatóságok dolga, hogy a társadalom védelme érdekében fellépjenek e fenyegetés ellen. Az Egyesült Államokban a szabályozó hatóságok nem elég erősek, hogy kivédjék az internet-monopóliumok politikai befolyását. Az Európai Unió jobb helyzetben van, mert nincs saját platformóriása.

Az Európai Unió más meghatározást alkalmaz a monopóliumra, mint az Egyesült Államok. Az amerikai jogalkalmazás elsősorban az akvizíciók eredményeként létrejövő monopóliumokra figyel, míg az EU törvényei tiltják a monopolhelyzettel való visszaélést, függetlenül attól, hogy a monopóliumra az érintett miként tett szert. Európában sokkal erősebb a privátszférához és az adatvédelemhez való jog védelme, mint az Egyesült Államokban. Ráadásul az amerikai jogrend elfogadott egy furcsa doktrínát, amelyet elsőként Robert Bork, a Legfelső Bíróság tagja javasolt: eszerint a kár a többletár, amelyet egy fogyasztó egy szolgáltatásért fizet, amit jószerivel lehetetlen bizonyítani, ha a legtöbb szolgáltatás ingyenes. Ez a megközelítés figyelmen kívül hagyja az értékes adatokat, amelyeket a platformvállalatok a felhasználóiktól gyűjtenek.

Margrethe Vestager EU-biztos az európai megközelítést képviseli. Az Európai Uniónak hét évébe telt, amíg összeállította a vádiratát a Google ellen, de e siker nyomán a folyamat felgyorsult. Tájékoztató

tevékenységének köszönhetően az európai megközelítés lassan kezd hatással lenni az amerikai hozzáállásra is.

A NACIONALIZMUS ERŐSÖDÉSE

Eddig a leginkább sürgető és fontos problémák némelyikéről tettem említést, amelyekkel manapság szembesülünk. Végezetül szeretném felhívni a figyelmüket arra, hogy forradalmi időket élünk. Kialakult intézményeink mindegyike ingataggá vált, és ilyen körülmények között az esendőség és a reflexivitás teljes erővel működik.

Nem ez az első eset az életem folyamán, hogy ilyen körülmények között találom magam; legutóbb úgy harminc évvel ezelőtt éreztem magam hasonló helyzetben. Ebben az időben hoztam létre az alapítványaimat a korábbi szovjet birodalom országaiban. A fő különbség a két időszak között, hogy akkoriban az uralkodó megközelítés a nemzetközi intézményekbe és az együttműködésbe vetett hit volt. Az Európai Unió felszálló ágban volt, a Szovjetunió pedig leszálló ágban. Manapság a nacionalizmus a fő hajtóerő. Oroszország felszálló ágban van, az Európai Unió pedig félő, hogy feladja az értékeit.

Mindannyian emlékezhetnek arra, hogy annak idején a dolgok végül is nem alakultak jól a Szovjetunió számára. A szovjet birodalom összeomlott, Oroszországból maffiaállam lett, amely a nacionalista ideológiát tette magáévá. Az alapítványaim egészen jól működtek; a szovjet birodalom fejlettebb országai csatlakoztak az Európai Unióhoz.

Ma a célunk az, hogy közreműködjünk az Európai Unió megmentésében, hogy aztán radikálisan újragondolhassuk. Az Európai Unió egykor lelkes támogatást élvezett a nemzedékem tagjai részéről, ám ez a 2008-as pénzügyi válság után megváltozott. Az EU utat tévesztett, mert a működését idejétmúlt szerződésekre és a megszorító politikába vetett téves hitre alapozta. Ami egykor egyenrangú államok önkéntes társulása volt, átalakult adós-hitelező viszonnyá, ahol az adósok nem tudtak eleget tenni a kötelezettségeiknek, és a hitelezők diktálták a feltételeket, amelyeket az adósoknak teljesíteniük kellett. Ez a társulás már nem volt sem önkéntes, sem egyenlő.

Ennek következtében a mai nemzedék jelentős része immáron ellenséget lát az Európai Unióban. Nagy-Britannia, az egyik fontos

ország távozóban van, miközben legalább két országban – Lengyelországban és Magyarországon – olyan kormányok vannak hatalmon, amelyek makacsul szembeszegülnek azokkal az értékekkel, amelyek az Európai Unió alapját jelentik. Ezek az országok éles konfliktusokba bonyolódtak számos európai intézménnyel, ezek az intézmények pedig próbálkoznak ezeknek az országoknak a megrendszabályozásával. A többi ország némelyikében Európa-ellenes pártok megerősödésének vagyunk tanúi. Ausztriában egy Európaellenes párt vesz részt a kormánykoalícióban, Olaszország jövője pedig a márciusi választásokon dől el.

Hogyan akadályozhatjuk meg, hogy az Európai Unió feladja az értékeit? Minden szinten reformra van szükség; az Unió szintjén, a tagországok szintjén és a választópolgárok szintjén. Forradalmi korban élünk, amikor mindennek változnia kell. A ma meghozott döntések a jövőt formálják.

Az Unió szintjén a fő kérdés így hangzik: mit tegyünk az euróval? Vajon minden országot kötelezni kell arra, hogy előbb vagy utóbb csatlakozzon az euróhoz, vagy a jelenlegi helyzet határozatlan időre fenntartható? A maastrichti szerződés az első alternatíva mellett tette le a voksot, ám az eurónak olyan defektusai jelentkeztek, amelyekről ez az egyezmény nem gondoskodott, és amelyek mind a mai napig megoldatlanok.

Vajon megengedhető, hogy az euró problémái veszélyeztessék az Európai Unió jövőjét? Határozottan állítom, hogy a válasz: nem. Tény, hogy néhány ország, amely nem teljesíti a feltételeket, szeretne csatlakozni, azok az országok pedig, amelyek teljesítik, nem akarnak; a kivétel Bulgária. Ráadásul nagyon szeretném, ha Nagy-Britannia az Európai Unióban maradna, vagy később újra csatlakozna, ám ez nem történhet meg, ha ez együtt jár azzal, hogy be kell vezetnie az eurót.

Az Európai Unió előtt álló választást talán jobban megragadhatjuk, ha a több sebesség vagy a több nyomvonal közötti választásként fojuk fel. A többsebességes megközelítés esetén a tagországoknak egyet kell érteniük a végcél tekintetében, a több nyomvonal pedig azt jelenti, hogy az országok önkéntes koalíciókat hozhatnak létre a közösen egyeztetett célok elérése érdekében. Ez utóbbi nyilvánvalóan rugalmasabb, de az európai bürokrácia a többsebességes megközelítést választotta. Ez

nagymértékben közrejátszik abban, hogy az EU szerkezete ennyire merev.

A tagországok szintjén látni kell, hogy a politikai pártok javarészt idejüket múlták. A hagyományos választóvonalat a bal- és a jobboldal között elhomályosítja az Európához való pozitív vagy negatív viszony, ez pedig nyilvánvalóan más és más a különböző országokban.

Németországban a kereszténydemokrata (CDU) és a keresztényszocialista (CSU) pártok sziámi ikerpárját fenntarthatatlanná tette a legutóbbi választások eredménye. Megjelent egy másik párt, az Alternative für Deutschland (AfD), amely még a bajor CSU-nál is inkább jobbra áll. Ez arra kényszerítette a CSU-t, hogy a jövő évi bajorországi választásokra gondolva még inkább jobbra pozicionálja magát, ami viszont túlságosan megnövelte a távolságot a CSU és a CDU között. Ennek eredményeként a német pártrendszer diszfunkcionális – legalábbis addig, amíg a CDU–CSU pártszövetség fel nem bomlik.

Nagy-Britanniában a konzervatívok egyértelműen a jobboldal, a Munkáspárt pedig a baloldal, de mindkét párton belül mély szakadék húzódik a Brexithez való viszony tekintetében. Ez hallatlan mértékben megnehezítette a Brexit-tárgyalásokat, és rendkívül nehézzé teszi az ország számára, hogy döntsön az Európához fűződő viszonya tekintetében, vagy módosítson azon.

Más országokban is várhatók hasonló átrendeződések, a kivétel csupán Franciaország, amely már átment a maga forradalmán.

A választópolgárok szintjén a felülről lefelé irányuló kezdeményezés – amelyet a Jean Monnet vezette kis csoport a maga víziójával indított el annak idején – messzire juttatta az integráció folyamatát, ám ez a lendület mára kifulladt. Manapság két elv kombinációjára van szükség: az európai hatóságok felülről lefelé irányuló kezdeményezését kell kombinálni az elkötelezett állampolgárok alulról jövő kezdeményezéseivel. Ez idő szerint Emmanuel Macron elnök mutatta a legnagyobb hajlandóságot, hogy lépjen ebben az irányban. Az elnökválasztás során európai platformmal kampányolt, jelenleg pedig ugyanezt a stratégiát szeretné érvényre juttatni a 2019-es európai parlamenti választásokon, amihez aktív és elkötelezett választópolgárok kellenek.

Bár beszédemben meglehetős részletességgel Európával foglalkoztam, az ázsiai történések végső soron sokkal fontosabbak. Kína felemelkedő

nagyhatalom. Kínában sokan és lelkesen vallják magukat a nyílt társadalom híveinek azok közül, akiket Mao forradalma a vidéki átnevelő táborokba küldött. A túlélők közül sokan kormányzati tisztséghez jutottak. Kína jövője egykor nyitottnak tűnt, ám ez ma már nincs így.

A nyílt társadalom hívei visszavonultak, Hszi Csin-ping pedig, akiben sokkal több a közös Vlagyimir Putyinnal, mint az úgynevezett Nyugattal, egy új párturalom létrehozásába fogott. Félek, hogy a kilátások a következő húsz évre nagyon sötétek. Ennek ellenére fontos, hogy Kínának szerepet juttassunk a globális intézményi rendszerben. Így elkerülhető a világháború, ami a civilizációnk pusztulását hozná magával.

Maradnak még a helyi csataterek Afrikában, a Közel-Keleten és Közép-Ázsiában. Az alapítványaim aktívak mindezen régiókban. Különösen nagy figyelmet fordítunk Afrikára. Diktátorféle vezetők Kenyában, Zimbabwében és a Kongói Demokratikus Köztársaságban elképesztő mértékű választási csalásokat hajtottak végre, és az állampolgárok szó szerint az életükkel játszanak, ha szembeszállnak a folyamattal, ami a diktatúrához vezet. A célunk az, hogy lehetőséget adjunk az ottaniaknak, hogy kezükbe vegyék sorsuk irányítását, hogy támogassuk a hátrányos helyzetben lévőket, és a lehető legnagyobb mértékben csökkentsük az emberi szenvedéseket. Így aztán bőven van feladat, még az én életemben is.

Beszéd a davosi Világgazdasági Fórumon

2019. január 24.

HSZI CSIN-PING KÍNÁJA VESZÉLYT JELENT A NYÍLT TÁRSADALMAKRA

Ma este a rendelkezésemre bocsátott időt arra szeretném felhasználni, hogy figyelmeztessem a világot arra a példa nélkül álló veszélyre, ami maguknak a nyílt társadalmaknak a túlélését veszélyezteti.

Az elmúlt évben szóltam a közösségi médiaóriások dicstelen szerepéről. Ma este arra a halálos veszedelemre szeretném felhívni a figyelmet, amely a nyílt társadalmakat veszélyezteti, ha az ellenőrzés olyan eszközei, mint a gépi tanulás és a mesterséges intelligencia elnyomó rezsimek kezébe kerül. Kínával fogok foglalkozni, ahol Hszi Csin-ping totális, egypárti rendszert épít.

Sok minden történt az elmúlt egy évben, és sokat megtudtam arról, hogy miként fog kinézni a totalitárius ellenőrzés Kínában. Az egyes személyekkel kapcsolatos, egyre növekvő mennyiségű adatokat egy központi adatbázisba vonják össze, hogy létrehozzanak egy úgynevezett „társadalmi kreditrendszert". Ezen adatok alapján az embereket algoritmusok fogják értékelni, és eldöntik, hogy fenyegetést jelentenek-e az egypárt-rendszerre. Az embereket ezen értékelés szerint fogják kezelni.

A társadalmi kreditrendszer még nem teljesen működőképes, de egyértelmű, hogy milyen irányba fejlődik. Az egyén sorsát az egypárti rezsim érdekei alá rendeli úgy, ahogy arra a történelemben még nem volt példa.

A társadalmi kreditrendszert ijesztőnek és visszataszítónak tartom. Sajnos néhány kínai szerint ez nagyon vonzó lehetőség, mert olyan információt és szolgáltatásokat biztosít, amelyek jelenleg nem érhetők el, és védelmet nyújthatnak a törvénytisztelő állampolgárok számára az állam ellenségeivel szemben.

Kína nem az egyetlen autoriter rezsim a világon, de kétségtelenül a leggazdagabb, a legerősebb és a legfejlettebb, ami a gépi tanulást és a

mesterséges intelligenciát illeti. Ez teszi Hszi Csin-pinget mindazok legveszedelmesebb ellenségévé, akik hisznek a nyílt társadalom eszméjében. Ám Hszi nincs egyedül. Az autoriter rezsimek gombaként szaporodnak a világon, és hamarosan totalitárius államokká válhatnak.

A Nyílt Társadalom Alapítvány alapítójaként az életemet annak szenteltem, hogy küzdjek a mindent maga alá gyűrő, extrém ideológiák ellen, amelyek hamisan állítják, hogy a cél szentesíti az eszközt. Azt hiszem, hogy az emberek szabadságvágyát nem lehet örökre elnyomni. De azt is látom, hogy a nyílt társadalmakat jelenleg súlyos veszélyek fenyegetik.

Különösen nyugtalanítónak tartom, hogy az ellenőrzésnek a mesterséges intelligencia segítségével kifejlesztett eszközei induló előnyt biztosítanak az autoriter rezsimeknek a nyílt társadalmakkal szemben. Számukra az ellenőrzési eszköz hasznos, a nyílt társadalmak számára halálos veszedelem.

A „nyílt társadalom" kifejezést az olyan társadalmakra használom, amelyekben érvényesül a jog uralma, szemben egyvalaki uralmával; ezekben a társadalmakban az állam szerepe az emberi jogok és az egyéni szabadság védelme. Személyesen azt is gondolom, hogy a nyílt társadalomnak különösen oda kell figyelnie azokra, akik diszkrimináció vagy társadalmi kirekesztés áldozatai, ahogy azokra is, akik nem tudják saját magukat megvédeni.

Ezzel szemben az autoriter rezsimek az ellenőrzés összes eszközét felhasználják, hogy hatalmon tartsák magukat azok kontójára, akiket kizsákmányolnak és elnyomnak.

Hogyan lehet megvédeni a nyílt társadalmakat, ha ezek a technológiák beépített előnyt biztosítanak az autoriter rezsimek számára? Ez a kérdés foglalkoztat, és foglalkoztatnia kell azokat is, akik nyílt társadalomban szeretnének élni.

A nyílt társadalmaknak szükségük van arra, hogy szabályozzák az ilyen ellenőrzési eszközök előállítására képes vállalatokat, szemben az autoriter rezsimekkel, amelyek nemzeti zászlóshajókként kezelik ezeket. Ez tette lehetővé, hogy néhány kínai állami vállalat felzárkózzon a multinacionális óriásokhoz, sőt le is hagyják az utóbbiakat.

Természetesen nem ez az egyetlen probléma, amellyel napjainkban foglalkoznunk kell. Például az ember okozta klímaváltozás az egész civilizációnk túlélése számára jelent fenyegetést. Ám a nyílt társadalmak

strukturális hátránya az, ami leginkább foglalkoztat, és az ezekkel kapcsolatos gondolataimat szeretném megosztani önökkel.

Mélységes aggodalmam e kérdéssel kapcsolatban a személyes történetemmel hozható kapcsolatba. 1930-ban születtem Magyarországon, és zsidó vagyok. Tizenhárom éves voltam, amikor a nácik elfoglalták Magyarországot, és hozzáláttak, hogy a zsidókat megsemmisítő táborokba vigyék.

Szerencsés voltam, mert az apám értette a náci rezsim természetét, és hamis papírokat meg búvóhelyet szerzett a család minden taja és sok más zsidó számára. Legtöbbünk túlélte a háborút.

1944 meghatározó szerepet játszott az életemben. Korán megtanultam, mennyire fontos, hogy milyen politikai rendszerben élünk. Amikor a náci rezsim helyébe a szovjet megszállás lépett, olyan gyorsan elhagytam az országot, ahogy csak tudtam, és Angliában találtam menedékre.

A London School of Economics diákjaként alakítottam ki konceptuális kereteimet mentorom, Karl Popper irányítása alatt. Ez a keret váratlanul hasznosnak bizonyult, amikor a pénzügyi piacokon kezdtem el dolgozni. E keretnek valójában semmi köze nincs a pénzügyekhez, sokkal inkább a kritikai gondolkodáshoz kapcsolódik. Ez lehetővé tette számomra, hogy tanulmányozzam az intézményi befektetők számára útmutatást jelentő uralkodó elméletek hiányosságait. Sikeres kockázati tőkealap-kezelő lettem, és azzal hízelegtem magamnak, hogy én vagyok a világ lejobban megfizetett kritikusa.

A kockázati tőkealapok kezelése sok stresszel jár, és amikor már több pénzem lett, mint amennyire a családomnak és nekem szükségem volt, egyfajta kapuzárási pánik hatalmasodott el rajtam. Miért tegyem magam tönkre, csak hogy még több pénzt keressek? Hosszan elgondolkodtam azon, hogy mi az, ami igazán érdekel, és 1979-ben létrehoztam egy alapot Nyílt Társadalom elnevezéssel. Az alap számára azt a célt fogalmaztam meg, hogy segítsen felnyitni a zárt társadalmakat, segítsen mérsékelni a nyílt társadalmak hiányosságait, és erősítse a kritikai gondolkodást.

Elsőként a dél-afrikai apartheid felszámolásában működtünk közre, majd a szovjet rezsim felnyitásával kezdtem el foglalkozni. Létrehoztam egy közös vállalatot a Magyar Tudományos Akadémiával, amely ugyan kommunista befolyás alatt állt, de képviselői titokban rokonszenveztek

az erőfeszítéseimmel. Ami létrejött, a legmerészebb álmaimat is túlszárnyalta. Magával ragadott az, amit szívesen nevezek „politikai filantrópiának". Mindez 1984-ben történt.

A következő években igyekeztem megismételni az elért sikereket Magyarországon és a többi kommunista országban. Egész jó eredményeket értem el a szovjet birodalom országaiban, köztük a Szovjetunióban, de Kína más eset volt.

Első erőfeszítéseim Kínában ígéretesnek tűntek. Cserelátogatásokat szerveztünk egyfelől magyar közgazdászok részvételével, akiket a kommunista világban nagy csodálat övezett, másfelől egy csapattal egy újonnan létrehozott kínai agytrösztből, amely szeretett volna tanulni a magyaroktól.

A kezdeti sikerekre alapozva azt a javaslatot tettem Chen Yizinek, az agytröszt vezetőjének, hogy próbálják bevezetni a magyar modellt Kínában. Chen megszerezte Csao Ce-jang miniszterelnök és a reformok iránt fogékony gazdaságpolitikai titkára, Bao Tang támogatását.

1986 októberében létrejött egy vegyesvállalat China Fund elnevezéssel. Az összes többitől eltérően ez a szervezet teljes függetlenséget élvezett.

A vezető Bao Tang volt. Ám a radikális reformok hívei – és nem voltak kevesen – összefogtak ellene. Azt állították, hogy én CIA-ügynök vagyok, és megbízták a belső elhárítást, hogy vizsgálódjon. Csao Ce-jang magát védendő lecserélte Chen Yizit egy magas rangú tisztviselővel a külső elhárításból. A két szervezet egyenrangú volt, és nem avatkozhattak egymás ügyeibe.

Beleegyeztem ebbe a változtatásba, mert bosszantott, hogy Chen Yizi túlságosan sok ösztöndíjat ad a saját intézetében dolgozóknak, és nem voltam tudatában a színfalak mögött zajló politikai csatározásoknak. Ám a China Fund pályázói hamar észrevették, hogy a szervezet a politikai rendőrség ellenőrzése alá került, és kezdtek elmaradozni. Senki nem vette a bátorságot, hogy elmagyarázza nekem az okokat.

Végül egy kínai pályázati nyertes eljött hozzám New Yorkba, és nem csekély személyes kockázatot vállalva elmondta, mi zajlik a háttérben. Nem sokkal ezután Csao Ce-jangot elmozdították a hatalomból, és ezt ürügyként felhasználva bezártam az alapot. Ez nem sokkal a Tienanmen téri mészárlás előtt történt, és az alapítvánnyal fenntartott kapcsolat

„rossz pontot” jelentett az érintettek számára, akik mindent megtettek, hogy tisztázzák a nevüket, és végül ez sikerült is nekik.

Visszatekintve egyértelmű, hogy hibát követtem el, mert az alapítványt úgy működtettem, hogy az ellentétes volt a kínai felfogással. Abban az időben egy ösztöndíj odaítélése valamifajta köteléket teremtett a donor és a nyertes között, ami mindkettőjüket arra kötelezte, hogy életük végéig lojálisak legyenek egymáshoz.

MI TÖRTÉNT AZ ELMÚLT EGY ÉVBEN?

Ennyit a történelemről. Most az elmúlt év eseményeivel szeretnék foglalkozni, amelyek némelyike meglepett.

Amikor Kínába kezdtem járni, sok, komoly beosztásban lévő emberrel találkoztam, akik őszintén hittek a nyílt társadalom elveiben. Fiatalkorukban vidéki átnevelő táborokba küldték őket, és gyakran sokkal nagyobb szenvedéseket kellett eltűrniük, mint nekem Magyarországon. Ám sikerült túlélniük, és sok minden közös volt bennünk. Mindannyian diktatúrák elszenvedői voltunk.

Érdekelték őket Karl Popper gondolatai a nyílt társadalommal kapcsolatosan. Bár ezt a koncepciót nagyon vonzónak találták, de ahogy ők értelmezték, az valamennyire különbözött az én értelmezésemtől. Ismerték a konfucianizmust, de Kínában a szavazásnak nincsenek hagyományai. A gondolkodásuk továbbra is hierarchikus maradt, amelybe beépül a felsőbbség iránti tisztelet. Én viszont inkább egalitariánus nézeteket vallok, és szerettem volna, ha mindenki szavaz.

Így aztán nem csodálkoztam, amikor Hszi Csin-ping komoly ellenzékbe ütközött odahaza, de azon igen, hogy ez milyen formában történt. A múlt nyáron a vezetés Beidaihe tengerparti üdülőhelyen megtartott összejövetelén Hszi Csin-pinget egy-két lépcsőfokkal lejjebb tették. Bár nem volt hivatalos kommüniké, a hírek szerint az összejövetelen nehezményezték a kinevezési korlát eltörlését és a személyi kultuszt, amit Hszi Csin-ping épített maga körül.

Fontos emlékeztetni arra, hogy ezek a bírálatok csak figyelmeztetést jelentettek Hszi számára, hogy messzire ment, de nem vonták vissza a kinevezési korlát megszüntetését. Sőt a *Hszi Csin-ping gondolatai* című könyvet, amely a kommunista elmélettel kapcsolatos fejtegetéseit

foglalja össze, ugyanolyan szintre emelték, mint a hasonló, *Mao elnök gondolatai* című eszmefuttatást. Ily módon Hszi Csin-ping minden bizonnyal élete végéig hatalmon marad. A mostani politikai csatározások kimenetele nem megjósolható.

Idáig Kínával foglalkoztam, de a nyílt társadalmaknak még sok ellensége van. Ezek között Putyin Oroszországa áll az első helyen. És a legveszélyesebb forgatókönyv az, amikor ezek az ellenségek összefognak és tanulnak egymástól, hogy miként lehet legjobban elnyomni a népüket.

Adódik a kérdés: mit tehetünk, hogy megállítsuk őket?

Az első, hogy felismerjük a veszélyt. Ez az oka annak, hogy ma este szót kértem. Ám a neheze ezután jön. Mi, akik szeretnénk megóvni a nyílt társadalmat, együtt kell hogy működjünk, és hatékony szövetséget kell teremtenünk. Olyan feladatunk van, amit nem bízhatunk a kormányokra.

A történelem arra tanít, hogy még azok az államok is, amelyek védik az egyének szabadságát, előnyben részesítik a saját polgáraik szabadságát az egyén szabadságának általános elvével szemben. És persze sok más érdekük is van.

Az én Nyílt Társadalom Alapítványom célja, hogy védje az emberi jogokat, különösen azokét, akiknek nem adatott olyan állam, amelyik ezt tenné. Amikor négy évtizede elindultunk, sok állam támogatott bennünket, mára a számuk megcsappant. Egykor az Egyesült Államok és Európa voltak a legerősebb szövetségeseink, de ezek ma a saját gondjaikkal vannak elfoglalva.

Ezért azzal szeretnék foglalkozni, amit a legfontosabbnak tartok a nyílt társadalmak szempontjából: mi fog történni Kínában?

A kérdésre csak a kínai emberek adhatnak választ. Amit mi tehetünk, hogy éles választóvonalat húzunk köztük és Hszi Csin-ping között. Mivel Hszi egyértelművé tette, hogy ellenségesen viszonyul a nyílt társadalom eszméjéhez, reményünk leginkább a kínai nép lehet.

És igenis van ok a reménykedésre. Ahogy Kína-szakértők elmagyarázták nekem, a konfuciánus felfogás szerint a császár tanácsadói kötelesek szót emelni, ha nagyon nem értenek egyet a császár egyik vagy másik cselekedetével vagy rendelkezésével, még akkor is, ha a száműzést vagy a kivégzést kockáztatják.

Kétségbeesésemben ez nagy megkönnyebbülést jelentett. A nyílt társadalom elkötelezett védelmezői Kínában – akik nagyjából annyi idősek, mint én – többnyire visszavonultak, a helyüket fiatalabbak vették át, akiknek az előmenetele Hszi Csin-pingtől függ. Ám az új politikai elit ragaszkodik a konfuciuszi hagyományokhoz, ami azt jelenti, hogy Hszinek továbbra is számolnia kell politikai ellenzékkel odahaza.

Hszi Kínát mintaként állítja be más országok számára, ám nemcsak otthon bírálják, hanem külföldön is. Kezdeményezése, amely az *Egy övezet, egy út* (Új Selyemút) elnevezést kapta, már elég ideje működik, hogy kitűnjenek a hiányosságai.

A program célja a kínai érdekek előmozdítása, nem pedig a fogadó országoké; az ambiciózus infrastruktúra-projekteket többnyire hitelekből finanszírozzák, nem segélyből, a külföldi tisztviselőket gyakran megvásárolják, hogy azok kiadják a megfelelő engedélyeket. Számos projektről bizonyosodott be, hogy gazdaságtalan.

Egy jellemző eset Srí Lankában történt. Kína felépített és megfinanszírozott egy kikötőt az országban, amely az ő stratégiai érdekeit szolgálja. Amikor kiderült, hogy a kikötőnek nincs elegendő kereskedelmi forgalma, ami az adósságszolgálathoz szükséges, Kína a hitel fejében átvette a kikötőt. Számos hasonló esetre van példa másutt, ami széles körben neheztelésre ad okot.

Az ellenirányú erő vezetője Malajzia. A korábbi kormány, amelynek élén Najib Razak állt, a kínai érdekek kiszolgálója volt, de a Mahathir Mohamad vezette koalíció legyőzte őt a választásokon. Mahathir azonnal leállított számos nagy infrastrukturális projektet, és jelenleg a még fizetendő kompenzációról folytat tárgyalásokat Kínával.

A helyzet nem ennyire egyszerű Pakisztánban, amely a legnagyobb kedvezményezettje a kínai befektetéseknek. A pakisztáni hadsereg teljes egészében lekötelezettje a kínaiaknak, de Imrán Hán, az új miniszterelnök álláspontja kevésbé egyértelmű. 2018 elején Kína és Pakisztán nagyszabású terveket jelentett be a katonai együttműködés terén. Az év végére az ország súlyos pénzügyi válságba került.

Egy dolog azonban biztos: Kína szeretné az *Egy övezet, egy út* programot katonai célokra is felhasználni.

Mindezen kudarcok nyomán Hszi Csin-ping az *Egy övezet, egy út* kezdeményezés módosítására kényszerült. Szeptemberben bejelentette,

hogy a „presztízsprojekteknek” vége, a továbbiakban gondosabban megtervezett projekteket részesítenek előnyben, októberben pedig a *People's Daily* arra figyelmeztetett, hogy a projekteknek a fogadó országok érdekeit is szolgálniuk kell.

Az ügyfeleket tehát most már figyelmeztetik, és sokan közülük – Sierra Leonétól Ecuadorig – megkérdőjelezik vagy újratárgyalják a projekteket.

Ám a legfontosabb, hogy mostanra az amerikai adminisztráció „stratégiai versenytársként” azonosította be Kínát. Trump elnök hírhedten kiszámíthatatlan, de ez a döntés egy gondosan előkészített terv eredménye. Azóta Trump különösnek nevezhető viselkedését nagyjából felülírja az a Kína-politika, amelyet a kormányhivatalok dolgoztak ki, és amelyet Matthew Pottinger, a Nemzetbiztonsági Tanács ázsiai ügyekért felelős tagja és mások felügyelnek. Ezt a politikát Mike Pence alelnök egy fontos beszédben, 2018. október 4-én ismertette.

Mindezektől függetlenül a dolgok túlzott leegyszerűsítése Kínát egyszerűen stratégiai versenytársnak nevezni. Kína fontos globális szereplő. A vele szemben kialakítandó hatékony politika nem redukálható egyetlen jelszóra. Ennél sokkal igényesebb, részletesebb és gyakorlatiasabb programra van szükség, amely tartalmazza az *Egy övezet, egy út* kezdeményezésre adandó amerikai ellenlépést. Pottinger terve nem ad választ arra a kérdésre, hogy vajon a végső cél a versenyfeltételek kiegyenlítése, vagy hogy az Egyesült Államok mindenestül megszakítsa a Kínával folytatandó együttműködést.

Hszi Csin-ping pontosan megértette a fenyegetést, amit az új amerikai politika a vezetése számára jelent. Megkockázatott egy személyes találkozót Trump elnökkel a G20 találkozó idején Buenos Airesben. Időközben a globális kereskedelmi háború kockázata tovább erősödött, és a tőzsdéken decemberben komoly eladási hullám bontakozott ki. Ez fejfájást okozott Trump számára, aki a 2018-as időközi választásokra készült. Így amikor Trump és Hszi találkozott, mindkét fél érdekelt volt abban, hogy felmutasson valamit. Nem csoda, hogy ez sikerült is nekik, ám az eredmény nem túlságosan meggyőző: kilencvennapos fegyverszünet.

Időközben nyilvánvalóvá vált, hogy Kínában általános gazdasági lassulás jelei mutatkoznak, és ez a világ többi részét is érinti. A piacok semmit nem akarnak kevésbé, mint egy globális lassulást.

A kimondatlan társadalmi szerződés Kínában arra épül, hogy az életszínvonalnak folyamatosan emelkednie kell. Ha a gazdaság lassulása és a tőzsde esése Kínában elég erős, ez a társadalmi szerződés felborulhat, és még az üzleti világ is Hszi Csin-ping ellen fordulhat. Egy ilyen visszaesés az *Egy övezet, egy út* kezdeményezés halálát jelentheti, mert Hszi hamarosan források nélkül marad, amelyek pedig kellenének a sok veszteséges projekt finanszírozásához.

Ami a globális internetszabályozást illeti, van egy csendes birkózás a Nyugat és Kína között. Kína szeretné diktálni a digitális gazdaságot irányító szabályokat és az eljárásokat azzal, hogy a fejlődő világot a saját új platformjaival és technológiájával az uralma alá hajtja. Ez fenyegetést jelent az internet szabadságára, és közvetve magára a nyílt társadalomra is.

A múlt évben még úgy véltem, hogy Kínát erősebben be kell vonni a globális rendszerbe, ám azóta Hszi Csin-ping viselkedése megváltoztatta a véleményemet. Ma azt gondolom, hogy az Egyesült Államoknak ahelyett, hogy szinte az egész világgal kereskedelmi háborút folytatna, Kínára kellene összpontosítania. Ahelyett, hogy könnyedén kiengedné a ZTE Corporationt és a Huaweit a szorításból, növelnie kellene a nyomást. Ha ezek a vállalatok fogják dominálni az 5G-piacot, elfogadhatatlan biztonsági kockázatot jelentenek a világ egészére. Ám Hszi Csin-ping Kínájának van egy gyenge pontja: erősen függ a külföldi, elsősorban amerikai forrásoktól, főleg a fejlett chipek és technológiák terén, amelyeket a Huawei és a ZTE egyaránt használ. A szállítások leállítása mindkettő számára a véget jelentené. A Huawei felvétele az úgynevezett „entity list”-re[2] egy lépés a jó irányba, de Trump elnököt jobban érdeklik a saját egyéni érdekei, mint a nemzet érdeke. A ZTE-t kiengedte a szorításból, a Huawei-jel pedig tárgyal, hogy megakadályozzon egy újabb eladási hullámot a tőzsdén, ami veszélyeztetné az újraválasztását 2020-ban.

Összegezve még egyszer az üzenetemet: a legfontosabb, hogy az elnyomó rezsimek egyesítése az IT-monopóliumokkal beépített előnyhöz juttatja ezeket a rezsimeket a nyílt társadalmakkal szemben; az ellenőrzési eszközök hasznosak az autoriter rezsimek kezében, és halálos fenyegetést jelentenek a nyílt társadalmak számára.

Kína nem az egyetlen autoriter rezsim, de kétségkívül a leggazdagabb, legerősebb és technológiai értelemben a legfejlettebb. Ez

teszi Hszi Csin-pinget a nyílt társadalmak veszedelmes ellenségévé. Ezért annyira fontos, hogy különbséget tegyünk Hszi Csin-ping és a kínai nép törekvései között. A „társadalmi kreditrendszer", ha működőképes lesz, totális ellenőrzést biztosít Hszi Csin-ping számára a népe felett. Mivel ő a nyílt társadalmak legveszedelmesebb ellensége, csak a kínai népben reménykedhetünk, és különösen az üzleti világban, valamint a politikai elitben, hogy ragaszkodni fognak a konfuciuszi hagyományokhoz.

Ez nem jelenti azt, hogy a nyílt társadalom hívei passzívak kell hogy maradjanak. A valóság az, hogy hidegháborúban vagyunk, ami azzal fenyeget, hogy valóságossá válik. Mindazonáltal, ha sem Hszi, sem Trump nincs már hatalmon, lehetőség nyílna az együttműködésre e két kiber-szuperhatalom között.

El lehet gondolni egy, a második világháború után létrejött Egyesült Nemzetek Szervezetéhez hasonló rendszert, ami véget vetne az Egyesült Államok és Kína közötti konfliktusok jelenlegi ciklusának. Újraindulhatna a nemzetközi együttműködés, és lehetővé válna a nyílt társadalmak virágzása. Ez üzenetem lényege.

2. Politikai filantrópiám

Egy önző ember önzetlen alapítványa

Önző vagyok és önközpontú, és nem okoz gondot számomra, hogy ezt elismerjem. Viszont az elmúlt harminc évben felállítottam egy nagy hatású emberbarát szervezetet, a Nyílt Társadalom Alapítványt, amelynek az éves költségvetése korábban ötszázmillió dollár körül mozgott, ma az egymilliárd felé közelít (a kumulált kiadások 1979 és 2018 között nagyjából tizenöt milliárd dollárt tesznek ki). A Nyílt Társadalom Alapítvány tevékenysége a földgolyó minden részére kiterjed, és olyan sokféle dologgal foglalkozik, hogy az még számomra is meglepő. Természetesen nem én vagyok egyedül önző és önközpontú, a legtöbben azok vagyunk, én viszont hajlandó vagyok elismerni ezt. És persze van nagyon sok jószívű ember a világon, de csak kevesen halmoztak fel akkora vagyont, hogy filantrópiával foglalkozhassanak.

Mindig is voltak fenntartásaim a filantrópiával kapcsolatban. Szerintem a filantrópia nem természetes dolog, és ezért sok álszentséggel és ellentmondással jár. Íme, néhány példa: a filantrópia mások javát kell hogy szolgálja, de a filantrópiával foglalkozók gyakran a saját előnyüket nézik. A filantrópia célja, hogy segítsen másoknak, ám gyakran függővé teszi az embereket, akik a karitatív tevékenységek tárgyává válnak. Az igénylők azt mondják az alapítványoknak, amit az utóbbiak hallani szeretnének, így azok azt csinálják, amit az előbbiek szeretnének.

Ha ennyire kritikus vagyok a filantrópiával kapcsolatban, mégis mi az oka annak, hogy a vagyonom és az energiáim nagy részét erre fordítom? A válasz részben a személyes hátteremben és a történelemben keresendő, részben abban a konceptuális keretben, amelyik egész életemben vezérelt, részben pedig a puszta véletlenben.

Életem meghatározó élménye volt Magyarország német megszállása 1944-ben. Zsidó kisfiú voltam, aki még nem töltötte be a tizennegyedik életévét. Könnyen elpusztulhattam volna a holokausztban, vagy egész életre szóló pszichés sérüléseket szenvedhettem volna, ha nincs az apám, aki megértette a veszélyeket, és jobban kezelte azokat, mint sokan mások. Az apám hasonló megpróbáltatáson ment keresztül az első világháborúban, és ez felkészítette őt arra, hogy mi fog történni a másodikban.

Gyakran mesélek arról, hogy az első világháborúban az apám önkéntesként belépett az osztrák–magyar hadseregbe, és az oroszok

fogságába esett. Hadifogolyként Szibériába került. A táborban egy kézzel írt irodalmi magazin szerkesztője lett, amely – mivel egy deszkára függesztették ki – a *Deszka* nevet kapta. A szerzők összegyűltek a deszka mögött, hogy meghallgassák az olvasók észrevételeit. Az apám hazahozta ezeket a kézzel írt lapokat, amelyeket gyermekként olvasgattam. Az apám a *Deszka* révén nagyon népszerű lett, és megválasztották a foglyok képviselőjévé. Amikor a szomszéd táborban valaki megszökött, a képviselőt lőtték agyon. Az apám nem akarta ezt megvárni, ezért összegyűjtött néhány embert, és maga szervezte meg a szökésüket. Egy tutajt építettek, hogy azon jussanak el az óceánig. Ám a földrajzi ismereteik igencsak hiányosak voltak, így nem tudatosult bennük, hogy a szibériai folyók a Jeges-tengerbe ömlenek. Amikor erre rájöttek, leszálltak a tutajról, és gyalog igyekeztek vissza a civilizációba a lakatlan tajgán keresztül. Belekerültek az orosz forradalom nyomán létrejött törvénytelen világba, és volt néhány hajmeresztő kalandjuk. Ez volt az *ő* meghatározó élménye.

Végül sikerült hazajutnia, de már más emberként. Amikor önkéntesként a hadseregbe jelentkezett, még ambiciózus fiatalember volt. Oroszországi kalandjai után már nem akart semmi mást, csak hogy élvezhesse az életet. Ezért nagyon jó apa volt. Szeretett másoknak is segíteni, és tudta, hogyan kell könnyen ismeretlenekkel összebarátkozni. Sokra tartotta a saját véleményét és értékítéleteit, de egyébként nem volt sem önző, sem énközpontú.

Amikor a németek 1944. március 19-én megszállták Magyarországot, pontosan tudta, mit kell tennie. Felismerte, hogy nem normális időket éltünk. Akik betartották a normális szabályokat, kockára tették az életüket. Hamis papírokat szerzett nemcsak a családja, de egy nagyobb kör számára is. Ezért pénzt kért, néha nem is keveset azoktól, akik megengedhették maguknak, másoknak viszont ingyen segített. Soha korábban nem láttam őt ennyire keményen dolgozni. Ha úgy tetszik, ez volt az ő csillagórája. A családja és azok többsége is, akiknek tanácsot adott vagy segített, túlélték a háborút.

1944, a német megszállás éve *számomra* bizonyult meghatározónak. Ahelyett, hogy beletörődtünk volna sorsunkba, ellenálltunk egy gonosz erőnek, amely sokkal nagyobb volt, mint mi, és győztünk. Olyan nagyszerű kaland volt, mint amit az *Elveszett frigyláda fosztogatói* című filmben izgulhatunk végig. Nem csupán sikerült életben maradnunk, de

másoknak is segíthettünk. Ez meghatározó élménynek bizonyult számomra, és létrehozta bennem a hajlandóságot a kockázatvállal ásra. Apám bölcs útmutatásait követve megtanultam, hogyan kezeljem a kockázatot – elmenjek a lehetőségek határáig, de ha egy mód van rá, tovább ne. Határozottan élvezem, ha a kemény valósággal ütközhetek, és vonzanak a megoldhatatlannak tűnő problémák.

Mások segítése mindig is értéknek tűnt számomra, de sokáig nem volt módom arra, hogy ezt az érzést a gyakorlatba is átültessem.

Egy súlyos háború után, a háborút követő években az élet Magyarországon elég nyomasztó lett. Az országot megszállták az oroszok, a kommunista párt pedig megszilárdította az uralmát. Szerettem volna elmenni, és az apám segítségével sikerült is kijutnom. 1947 szeptemberében Angliába mentem tanulni.

Az élet Londonban nagy csalódás volt. Tizenhét évesen, kevés pénzzel a zsebemben és ugyancsak kevés kapcsolattal, nyomorúságosan magányosnak éreztem magam. Sikerült valahogy bekerülnöm az egyetemre, de az sem volt kellemes élmény. Minden diák, akinek a szülei Angliában éltek, kapott ösztöndíjat, én azonban nem kaphattam. Az egyetem elvégzése nem volt éppen simára kikövezett út, de nem volt más választásom.

Ebben a nehéz időszakban a filantrópiával két alkalommal találkoztam, és ezek a találkozások azóta is hatással vannak a jótékonykodással kapcsolatos hozzáállásomra. Nem sokkal Londonba érkezésem után megkerestem a Jewish Board of Guardians{3} elnevezésű szervezetet, és pénzügyi támogatást kértem. Elutasítottak azon az alapon, hogy a szabályaik szerint diákokat nem, csak szakmát tanuló fiatalokat támogathatnak. Később, amikor már a London School of Economics-on tanultam, átmeneti állást vállaltam. Vasúti peronmunkásként dolgoztam, amikor eltörtem a lábamat. A kórházból mankókkal engedtek el, én pedig azt gondoltam, hogy ez jó alkalom, hogy valamennyi pénzt csikarjak ki a Jewish Board of Guardianstól. Két emeletet mankóztam fel, hogy megismételhessem a kérésemet. Ők ugyanazt mantrázták a szakmát tanulókról, de mégsem küldhettek el. Kaptam három fontot, ami alig egy hétre volt elég. Ez így ment néhány héten keresztül. Minden alkalommal fel kellett mankóznom a második emeletre, hogy megkapjam a pénzemet.

Időközben a szobatársam, aki ismerte a történetemet, úgy döntött, hogy maga megy el a szervezethez, mondván, ő szakmát tanul. Bár nem sok időt töltött a különböző állásokban, amiket találtak számára, de folytatták a támogatását. Egy idő elteltével azt mondták nekem, hogy forduljak a munkahelyi balesetekkel foglalkozó tanácshoz segítségért, de ezt elutasítottam, mondván, hogy mivel engedély nélkül dolgozom, ezzel veszélyeztetném a diákvízumomat. Ez azonban nem volt igaz. A vasútnál tökéletesen legálisan dolgoztam, ám a jótékonysági szervezet ezt nem tudta. Így aztán, amikor újra megtagadták, hogy segítsenek, erkölcsi értelemben feljogosítva éreztem magam, hogy írjak az elnöküknek. A levélben így fogalmaztam: „Biztosan életben maradok, de elszomorít a gondolat, hogy az Ön által vezetett Tanács megtagadja a segítséget egy szükséget szenvedő zsidó fiútól, aki eltörte a lábát." Ez megtette a magáét. Az elnök intézkedett, hogy hetente küldjenek levélben három fontot, így nem kellett hetente felkapaszkodnom az emeletre. Miután eldobhattam a mankókat, autóstoppal végigjártam Dél-Franciaországot, aztán írtam az elnöknek, megköszöntem a segítségét, hozzátéve, hogy a továbbiakban nincs rá szükségem. Bár becsaptam az alapítványt, erkölcsileg igazolva éreztem magam, mert kivizsgálták az ügyemet, de nem jöttek rá, hogy nem mondok igazat. Az adott körülmények között a viselkedésüket igazságtalannak tartottam.

A következő élményemet a filantrópiával akkor szereztem, amikor éjszakánként pincérként dolgoztam egy lokálban, nappal pedig tanultam. Amikor a felügyelőtanárom ezt megtudta, elküldött a kvékerekhez, akik adtak egy kérdőívet, hogy töltsem ki. Miután ezt megtettem, küldtek negyven fontot mindenfajta feltétel nélkül. Nekem úgy tűnt, ez a módja annak, ha az embereknek segíteni kell.

A 2008-as összeomlás után közreműködtem abban, hogy csaknem egymillió iskolás gyerek számára, akiknek a szülei jóléti vagy élelmiszersegélyt kaptak, küldjenek egy-egy kétszáz dolláros csekket minden feltétel nélkül. Én biztosítottam New York állam részére a 20%-os önrészt, ami ahhoz kellett, hogy a gazdasági élénkítő csomag részeként az állam szövetségi támogatásban részesüljön. A kvékerek nagyvonalúsága bőséges osztalékot hozott hatvan évvel később, és ez jó érzésekkel töltött el, dacára a durva támadásoknak, amelyek a *New York Post* részéről értek – ugyanis az akciót „jóléti alamizsnának" titulálták.

Az egyetem befejezése után nehezen találtam meg a helyem a világban. Sok kudarcos nekifutásom volt Angliában, végül New Yorkban találtam magam, először mint arbitrázs-kereskedő, azután mint értékpapír-elemző és intézményi értékesítő, és végül én lettem az első kockázati tőkealapok egyikének a vezetője. Ezen időszak alatt nem foglalkoztam túlságosan sokat filantrópiával. Az egyetlen említésre méltó erőfeszítés a Central Park felújítására tett kísérlet volt. Richard Gilderrel – aki pénzpiaci kereskedő és befektető – közösen létrehoztuk a Central Park Community Fund elnevezésű alapítványt, de nem volt különösebben sikeres. Egy másik szervezet, a Central Park Conservancy, amelyik szoros együttműködést alakított ki a park igazgatóságával, sokkal több eredményt ért el a park felújítása terén. A legnagyobb eredményem az alapítványom feloszlatása volt, amelyet követően beolvadt a sikeresebb szervezetbe. Ennek során megtanultam, hogy a karitatív szervezeteknek megvan a maguk élete, amely független az induláskor meghatározott céljuktól, és azt is, hogy könnyebb létrehozni egy karitatív szervezetet, mint felszámolni.

A London School of Economics diákjaként, majd később New Yorkban kidolgoztam a reflexivitás-elméletet, amely sokat segített abban, hogy sikeres kockázati tőkealap-kezelő legyek, illetve később meghatározott célokat kitűző filantrópként jó hasznát vettem. A bevezető részben kifejtett okokra tekintettel az elmélet legfrissebb változatát a hatodik fejezet tartalmazza.

E konceptuális keret egyetemista koromban még nem állt teljes fegyverzetében a rendelkezésemre úgy, ahogy ma. Ám az alapvető gondolatok már készen álltak, és ezeket nem csupán a közgazdaságtan, de általában a politika és az emberek közötti kapcsolatok vonatkozásában is érvényesnek gondoltam. Gondolkodásomra nagy hatást gyakorolt Karl Popper osztrák születésű filozófusnak *A nyitott társadalom és ellenségei* című könyve, majd a tudományos módszerrel foglalkozó elmélete.

Az alapképzésemet egy évvel korábban fejeztem be, így volt egy szabad évem, mielőtt a mesterfokozatot megszerezhettem. Karl Poppert választottam vezető tanáromként, és írtam néhány tanulmányt az irányítása alatt. Az egyetemet elvégezve megélhetés után kellett néznem, de soha nem vesztettem el az érdeklődésemet a gondolkodás és a valóság közötti bonyolult kapcsolat iránt. Néhány évvel az egyetem

elvégzése után küldtem Poppernek egy tanulmányt *The Burden of Consciousness* (A tudatosság terhe) címmel.

Az üzleti pályafutásom csak nagy nehézségek árán haladt előre, amelyben sok volt a kudarcos nekiindulás és a tévedés, de végül én lettem az első New York-i kockázati tőkealapok egyikének a vezetője. 1969-ben hárommillió dollárral indultam, ami 1979-re százmillió dollárra hízott, főként az újra befektetett nyereségnek köszönhetően. Ebből negyvenmillió dollár engem illetett. Úgy gondoltam, hogy ez több mint elegendő nekem és a családomnak. A tőkeáttétellel végzett kockázatvállalás rettenetesen megterhelő volt. Egy alkalommal egy nagy tétel újonnan kibocsátásra kerülő brit államkötvényt jegyeztem le nagyon gyorsan anélkül, hogy korábban gondoskodtam volna a pénzügyi fedezetről. Fel-alá szaladgáltam a londoni Cityben, hogy hitelt találjak, és a Leadenhall Streeten járva úgy éreztem, menten infarktust kapok. Elvállaltam egy kockázatot, amivel egy vagyont kereshetek – gondoltam –, de ha most meghalok, mégis csak egy lúzer vagyok. Nem érdemes pénzért kockára tenni az ember életét. Ekkor döntöttem úgy, hogy valami értelmeset kezdek a pénzemmel, és létrehoztam az alapítványomat. Hosszan és alaposan gondolkodtam azon, hogy mit is tartok igazán fontosnak. Segítségül hívtam a meglehetősen absztrakt konceptuális keretemet, és végül eljutottam a nyílt társadalom koncepciójához, ami ennek a keretnek sarkalatos eleme.

Ha jól tudom, a „nyílt társadalom" kifejezést Henri Bergson francia filozófus használta először a *Les deux sources de la morale et de la religion* (Az erkölcs és a vallás két forrása) című tanulmányában. Az egyik forrás törzsi és zárt társadalom kialakulásához vezet, a másik univerzális és nyílt társadalmat eredményez. Karl Popper felhívta a figyelmet arra, hogy a nyílt társadalmak könnyen zártakká válhatnak olyan univerzális ideológiák hatására, amelyek azt állítják magukról, hogy az egyetemes igazság birtokában vannak. Ezen állítások azonban tévedésekre épülnek, ezért az ilyen ideológiák csak kényszerítés révén maradhatnak fenn. Ezzel szemben a nyílt társadalmak felismerik, hogy a különböző embereknek különböző nézeteik és érdekeik vannak. Ezek a társadalmak emberek létrehozta törvények alapján működnek, ami lehetővé teszi, hogy az emberek békében éljenek.

Miután Magyarországon mind a náci, mind a kommunista uralmat megtapasztaltam, Popper eszméi nagy hatással voltak rám. Az

alapítványom céljait a következőkben határoztam meg: (1) a zárt társadalmak felnyitása, (2) a nyílt társadalmak működőképességének a javítása és (3) a kritikai gondolkodás előmozdítása. Ez 1979-ben történt.

A KEZDETEK

Az alapítvány lassan indult. Tudatában voltam a filantrópia buktatóinak és paradoxonjainak, és szerettem elkerülni ezeket. Végigültem egy tanulási folyamatot a *Helsinki Watch* nevű, szerteágazó tevékenységet folytató szervezetnél, amely később *Human Rights Watch* néven folytatta a tevékenységét. Eljártam szerda délelőttönként a megbeszélésekre, amelyeken a folyó ügyeket és tevékenységeket vitatták meg. Részt vettem egy ténymegállapító úton El Salvadorban és Nicaraguában; mindkét országban polgárháború dúlt ebben az időben.

Sokat tanultam, de nem sokat tettem. Viszont kapcsolatba kerültem Vlagyimir Bukovszkij orosz menekülttel, aki a Szovjetunió által megszállt Afganisztánban tevékenykedett. Ám felhagytam a támogatásával, amikor rájöttem, hogy a tevékenysége eredményeként emberek gyilkolnak vagy embereket gyilkolnak meg.

Később Oroszországba mentem egy másik ténymegállapító útra, ahol szoros barátságot kötöttem egy *refusenik*kel, akinek egy Swissair-stewardessen keresztül rendszeresen pénzt küldtem, hogy ossza szét a többi oroszországi másként gondolkodó között. Végül az alapítványom lett a kelet-európai másként gondolkodó mozgalmak fő pénzügyi támogatója.

Az első önálló vállalkozásom Dél-Afrikába vitt. Volt egy zulu barátom New Yorkban, Herbert Vilakazi, aki egyetemi oktató volt Connecticutban. Ő visszatért Dél-Afrikába, hogy a University of Transkei-on tanítson – Transkei az egyik, a helyiek elkülönítésére szolgáló területi egység volt. Így módom nyílt arra, hogy egy nem hétköznapi szemszögből láthassak rá arra, ami Dél-Afrikában történt. Íme, egy zárt társadalom, amelynek az intézményei megfelelnek egy fejlett országéinak, de a lakosság többségét faji alapon elzárják ezektől. Találhatnék-e jobb helyszínt a célom megvalósításához, hogy kinyissak egy zárt társadalmat? Találkoztam Stuart Saundersszel, a University of Cape Town gazdasági rektorhelyettesével, aki nagyon szerette volna

megnyitni az egyetemet a fekete diákok előtt. Az egyetem által felvett minden diák tandíját az állam fizette. Kapva kaptam az alkalmon, hogy az apartheid erőforrásait a zárt társadalom kinyitására használjam, ezért felajánlottam, hogy fedezem nyolcvan fekete diák megélhetési költségeit.

Egy évvel később újra Dél-Afrikába mentem, de ezúttal kevesebb sikerrel jártam. Támogatni akartam az afrikai művészetet és kultúrát, ezért arra kértem Nadine Gordimert, a későbbi Nobel-díjas dél-afrikai írónőt és politikai aktivistát, hogy szervezzen számomra találkozót afrikai kulturális vezetőkkel, hogy miként lehetne ehhez a feladathoz hozzáfogni. Ám a találkozó kudarcba fulladt. Addigra „lebuktam": mindenki tudta rólam, hogy gazdag filantróp vagyok New Yorkból, a találkozó résztvevői egy tömött pénztárcát láttak bennem, és csak arról voltak hajlandók beszélni, hogy miként oszthatnák fel a pénztárca tartalmát egymás között. Úgy döntöttem, hogy – mindenki csalódására – feladom ezt a projektet.

Újra látogatást tettem a Cape Town University-n, és azzal kellett szembesülnöm, hogy a fekete diákok száma nem érte el a nyolcvanat. Vagy azért, mert a Nyílt Társadalom Alapítvány ösztöndíjait olyanok kapták, akik már ott tanultak, vagy azért, mert néhányan kimaradtak. A diákok, akikkel találkoztam, eléggé rossz hangulatban voltak; úgy érezték, nem fogadják szívesen, sőt diszkriminálják őket, egy idegen kultúrát kényszerítenek rájuk, és nehézségeik voltak a tananyag elsajátításával is. Találkoztam néhány tanszéki emberrel is, és az volt a benyomásom, kevésbé nyitottak, mint a rektorhelyettes.

Úgy döntöttem, lemondok erről a projektről, de az első csoportot még végigkísérem. Visszatekintve rossz döntésnek bizonyult, hogy feladtam. A rektorhelyettes egy fekete mentort talált a fekete diákok számára – történetesen Herbert Vilakazi barátomat –, és ezt követően az eredmények sokat javultak. Nagyszerű lett volna, ha sokkal több fekete diplomás van, amikor az apartheidet végre lebontották. Ám amikor döntöttem, az apartheid még élt és virágzott. Próbálkoztam még néhány projekttel, de az volt az érzésem, semmi nem használ a rendszer megváltoztatása érdekében. A rendszer a tevékenységem megtűrésével egyszerűen csak a saját toleráns magatartását akarta demonstrálni. Ahelyett, hogy én használtam volna az apartheidet, ők használtak engem: a tevékenységem tolerálásával a saját imázsukat javították

külföldön. Ez a tapasztalat arra tanított, hogy látszólag reménytelen ügyekért is érdemes harcolni.

A következő helyszín a szülőhazám, Magyarország volt. Az 1980-as évek elején a magyar kommunista rezsim nagyon szerette volna, ha az országot felveszik a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és a Világbank tagállamai közé, ami lehetővé tette számomra, hogy egy csoport másként gondolkodót kihozzak New Yorkba, hogy egy évet töltsenek a New York University-n; a rezsim engedélyt adott erre. Ez egyfajta tudásbázist teremtett számomra Magyarországon, ami alkalmas volt az építkezésre.

1984-ben megkerestem a magyar kormányt, hogy engedélyezzék számomra egy alapítvány létesítését, és meglepetésemre pozitívan reagáltak. Hosszadalmas tárgyalások következtek, amelyek során a másként gondolkodó barátaimtól kaptam tanácsokat. Megállapodtunk, hogy az alapítvány általában a magyar kultúrát, és nem csak a másként gondolkodókat fogja támogatni. A Magyar Tudományos Akadémiát jelölték ki a partneremnek, amely akkortájt a kommunista párt szoros felügyelete alatt állt.

Többször jártam az országban, és összeállítottam egy csoportot azokból, akikben megbízhattam, és akik a kormány számára is elfogadhatók voltak. Az elképzelések szerint az akadémia alelnökével együtt ők alkották a vegyesvállalat igazgatóságát. Eddig a pontig minden jól haladt. Ám a hatóságok ragaszkodtak ahhoz, hogy az igazgatótanács döntéseit egy titkárság hajtsa végre, amely a titkosrendőrség által felügyelt politikai kinevezettekből állt volna, ez pedig ellehetetlenítette számomra a megállapodást. Elmentem Aczél Györgyhöz, a kommunista párt kulturális ügyekért felelős főnökéhez, hogy tájékoztassam őt a kialakult zsákutcáról.

– Remélem, nem távozik rossz szájízzel – mondta.

– Ennyi munka után, sajnos, nem tudok mást érezni – válaszoltam.

Már az ajtónál voltam, amikor utánam szólt:

– Mi kellene ahhoz, hogy továbblépjenek?

– Független titkárság – válaszoltam.

Megállapodtunk abban, hogy két titkárságot állítunk fel, az egyiket az akadémia jelöltjeiből, a másikat az én jelöltjeimből. Minden dokumentum érvényességéhez a két titkárság aláírása kellett. Így jött létre a magyar alapítvány. Felvettem az első alkalmazottamat, egy

magyar emigránst New Yorkban, amely végül a Nyílt Társadalom Alapítvány székhelye lett. Addig az egyetlen alkalmazott a második feleségem, Susan Weber volt.

A magyarországi alapítvány úgy működött, mint egy varázslat. Mentes volt minden buktatótól, ami az alapítványok működésének velejárója. Az ok abban keresendő, hogy a civil társadalom elfogadta a sajátjaként. Egy egyszerű receptre támaszkodtunk, amelyet Karl Poppernek a nyílt társadalomra vonatkozó koncepciójából származtattam: a hatalmon lévő kommunisták által szorgalmazott hivatalos dogma hamis; az alternatíva, amit a hivatalos egypártrendszer ideológiai monopóliumával szemben képviselünk, bemutatja a közvéleménynek e dogma hamisságát. Így aztán az alapítvány támogatott minden kulturális kezdeményezést, amely nem a hivatalos dogmát képviselte – kezdve a citera-szakköröktől egészen a mezőgazdasági szövetkezetekig. A megítélt összegek nagyon csekélyek voltak, mert a legtöbb kezdeményezés résztvevői az állam által biztosított lehetőségeket használták, és állami fizetést kaptak. Az állam forrásait használtuk, hogy aláássuk az államot.

A megítélt pályázatokhoz szükséges forintot a kulturális és oktatási intézményeknek juttatott dolláradományokból fedeztük. Ezeknek az intézményeknek bőven volt forintja, de szűkölködtek valutában, ezért a hivatalos árfolyamnál sokkal jobb feltételek mellett járultak hozzá az alapítvány működéséhez. A legsikeresebb vállalkozásunk az volt, hogy Xerox gépeket adtunk ezeknek az intézményeknek. Ennek kettős célja volt: egyrészt a magyar alapítvány forinthoz jutott, másrészt módja nyílt olyan információk terjesztésére, amelyek egyébként nem egykönnyen voltak hozzáférhetők. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Vezetéselméleti Intézete és a Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete például illegális *szamizdat* kiadványok nyomtatására használta a Xerox gépeket.

Az alapítványnak nem kellett védenie magát azon pályázók ellen, akik a saját céljaikra akarták használni – ahogy annak idején én tettem a Jewish Board of Guardian esetében –, mert megvédték azok, akiket támogatott. A visszaéléseket azok jelentették, akik a sajátjuknak tekintették az alapítványt. Például lemondtunk egy karitatív szervezet támogatásáról, amely hangoskönyveket akart előállítani, mert azt állították róla, hogy korrupt. Ez az információs hálózat rendkívül

hatékonnyá tette az alapítvány működését. Évi hárommillió dolláros költségvetésével a kulturális minisztérium versenytársa lett, mely utóbbi sokkal nagyobb pénzekből gazdálkodott. Még alternatív kulturális minisztériumnak is neveztek bennünket.

Az egyik legsikeresebb kezdeményezésünk a diákok által irányított független szakkollégiumok támogatása volt az állami egyetemeken, illetve egy független diákszervezet létrehozásának a támogatása, amely aztán az egyik vezető magyar politikai párt, a Fidesz bölcsője lett. Az oktatók többsége a Magyar Demokrata Fórum híve volt. Ám a dinamikusabb diákok felülkerekedtek a professzorokon. A vezetőjük, Orbán Viktor 1998-ban miniszterelnök lett.

Hatalomra kerülve Orbán színt váltott. Megérezte a lehetőséget, ami a jobboldalon kínálkozott számára, és egyre inkább nacionalista álláspontra helyezkedett. Ennek segítségével 2010-ben újraválasztották, és azóta is ő az ország miniszterelnöke. Egyre korruptabb lett, és ma Magyarországra elég pontosan illik a maffiaállam kifejezés. Hasznosnak találta, ha a sajtóban háborút indít ellenem, aki elsőként támogatta őt. Megpróbálta a dolgot személyes konfliktusként feltüntetni, de nem segítettem neki ebben. Mindig is ragaszkodtam ahhoz, hogy a nézeteltéréseinket politikai különbségnek tekintsem.

Visszatérve a magyarországi alapítványom történetéhez, annak is megvoltak a maga problémái. Kialakult egy olyan ügyfélkör, amelyik hozzászokott ahhoz, hogy támogatásokban részesüljön, és végül is az alapítvány kevésbé vált elérhetővé a társadalom számára, mint amennyire ez kívánatos lett volna, bár azért sok buktatót sikerült elkerülni, amelyek az átlagos alapítványokat jellemzik. A sikere messze meghaladta a várakozásaimat. Ez volt az a véletlen, ami a filantrópia felé fordított, ez utóbbi viszont arra ösztönzött, hogy kockázati tőkealap-kezelőként pénzt keressek.

1986-ban létrehoztam az alapítványomat Kínában, de erről már részletesen beszámoltam az első fejezetben.

1987-ben kísérletet tettem arra, hogy a magyarországi alapítvány mintájára Lengyelországban is létrehozzak egyet. Addigra már támogattam lengyel tudósok oxfordi tanulmányútjait, és pénzt küldtem a Szolidaritás kulturális szárnyának Lengyelországba. Így aztán jó kapcsolatokat építettem ki a lengyel civil társadalmon belül. Az oxfordi

programot irányító Zbigniew Pełczyński segítségével sikerült megszerezni a lengyel hatóságok jóváhagyását.

A lengyel alapítvány vezetése a kezdetektől fogva elutasította, hogy a magyar modellt utánozza. Ragaszkodott ahhoz, hogy az alapítvány inkább célzott megközelítéssel dolgozzon, és kiválasszon bizonyos területeket, ahelyett hogy mindenfajta javaslat előtt szélesre tárja a kaput. Gondoltam, hagyom, hibázzanak, de igazuk lett, és végül más országokban is a lengyel modellt valósítottuk meg. Ez egyfajta leckeként szolgált számomra. Fel kellett ismernem, hogy az emberek, akik azokban az országokban élnek, amelyekben alapítványokat hozok létre, jobban értik az országukat, mint én, és attól kezdve helyi igazgatótanácsokra bíztam magam. Ha nagyon komoly nézeteltéréseink támadtak, megváltoztattam az igazgatótanács összetételét.

1987-ben a Szovjetunióban is elindítottam egy alapítványt. 1986 decemberében Mihail Gorbacsov főtitkár példa nélkül álló módon felhívta Andrej Szaharov magfizikust, az orosz hidrogénbomba feltalálóját és polgárjogi aktivistát, akit Gorkijba (ma: Nyizsnyij Novgorod) száműztek. Gorbacsov Moszkvába hívta őt, hogy kezdje újra „hazafias tevékenységét". Ezt jelnek tekintettem arra, hogy valami alapvetően megváltozott. Normális esetben Szaharov talán lehetőséget kapott volna arra, hogy külföldre távozzon, de arra nem, hogy visszatérjen Moszkvába. Amint csak lehetett, Moszkvába repültem.

Nem sokkal a megérkezésem után megismerkedtem az újonnan létrehozott kulturális alapítvánnyal, amelynek Raisza, Gorbacsov felesége volt a védnöke. Úgy véltem, hogy ez az alapítvány lehet a partnerünk. Meglátogattam Szaharovot, és felkértem őt arra, legyen a személyes képviselőm az igazgatótanácsban, de visszautasított.

– Csak annyit ér el, hogy megtömi a KGB zsebét dollárral – figyelmeztetett.

Azt gondolta, hogy csak egy vagyok a naiv amerikaiak közül, és büszke voltam arra, hogy bebizonyíthattam, téved. Ennek ellenére kiderült, hogy a partnereim az alapítványban kapcsolatban állnak a KGB-vel. Erről bizalmasan tájékoztattak úgy, hogy kimentünk az utcára, a friss levegőre, ahol senki nem hallgathatott ki minket.

Mindazonáltal Szaharovtól kaptam tippeket a potenciális igazgatótanácsi tagokra nézve. Korábban már ismertem Tatjana Zaszlavszkaját, egy független gondolkodású szociológust

Novoszibirszkből. Szaharov ajánlotta a történész Jurij Afanaszjevet és Grigorij Baklanovot, a *Znamja* irodalmi folyóirat szerkesztőjét. Kiválasztottam ezenkívül Daniil Granin írót, Valentin Rasputint, egy környezetvédőt Szibériából (aki később szélsőséges nacionalista és Putyin egyik fő támogatója lett), Tengiz Buachidze grúz nyelvészt, valamit Borisz Rauschenbach űrkutatót, rakétafejlesztőt és teológust. Ők lettek az igazgatótanács tagjai, akikben abban az időben megbízhattam.

Megállapodtam a személyi számítógépekkel foglalkozó tudományos intézet vezetőjével, aki ötszörös árfolyamon fizetett nekem az importált számítógépekért. Így jött létre a Cultural Initiative elnevezésű alapítványom a Szovjetunióban.

Azonnal munkához láttunk, nem várva a hivatalos engedélyre. Emlékeztem apám szavaira, amiket még gyermekként hallottam tőle az orosz forradalom alatt szerzett tapasztalatairól: zavaros időkben a lehetetlen is lehetséges lesz. A többi nyugati alapítvány ragaszkodott ahhoz, hogy a működés megkezdésével megvárja, amíg a hatóságok kiadják az engedélyt. A következő egy-két évben a mi Cultural Initiative-ünk volt az egyetlen működő alapítvány, így nagy hatást érhettünk el. Talán a legsikeresebb vállalkozásunk, hogy új társadalomtudományi, történelem- és jogtudományi tankönyveket írattunk és osztottunk szét a középiskolákban és az egyetemeken. Életben tartottuk szinte az összes úgynevezett „vastag" folyóiratot – köztük a híres irodalmi lapot, a *Znamjá*t –, amelyek a támogatásunk nélkül eltűntek volna.

Előálltam egy javaslattal, hogy miként lehetne megreformálni a szovjet gazdaságot. A földrajzilag kijelölt szabadkereskedelmi övezetek helyett azt javasoltam, hogy szabadítsák fel a szovjet gazdaság egyik szegmensét, jelesül az élelmiszeripart. Úgy képzeltem el, hogy ez lehetne a piacgazdaság embriója a tervgazdaság méhében. Beutaztattam egy csoport nyugati közgazdászt Wassily Leontief orosz származású Nobel-díjas közgazdász és Romano Prodi vezetésével, aki később az Európai Bizottság elnöke lett.

Meglepetésemre Nyikolaj Rizskov, a minisztertanács elnöke utasítást adott, hogy az összes állami ügynökség vezetője jelenjen meg e megbeszélésünkön. Ez mutatja, hogy a hatóságok mennyire szerettek volna mielőbb hozzáférni a nyugati segítséghez. Ebben az időben én még eléggé ismeretlen voltam, ám a leghatalmasabb állami ügynökségek vezetői felsorakoztak, hogy találkozzanak az általam felvonultatott

szakértőkkel. A megbeszélések egy darabig folydogáltak, de elég hamar kiderült, hogy a tervgazdaság túlságosan beteg ahhoz, hogy kihordjon egy embriót.

Behoztunk nyugati jogi szakértőket is, hogy segítsenek a polgári törvénykönyv összeállításával. Ám én nem tudtam akkora befolyást gyakorolni a nyugati politikára, mint amilyet az alapítványom gyakorolt a szovjet birodalomban. Ezt talán a Kelet és Nyugat közötti kognitív disszonancia magyarázza. Keleten egy rendszer volt összeomlóban, Nyugaton a dolgok a maguk medrében csordogáltak. Amikor egy Kelet–Nyugat értekezleten, 1989 tavaszán, az akkori Kelet-Németországban található Potsdamban új Marshall-segélyt javasoltam a szovjet birodalom országai számára, szó szerint kinevettek. (Ahogy a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* fogalmazott, a javaslatot derültség fogadta.) Nem ez volt az egyetlen kudarcot vallott erőfeszítésem, hogy befolyásoljam a Nyugat politikáját.

A szovjet rezsim szétesése gyorsan zajlott, az alapítványom pedig nem rendelkezett elég erőforrással, hogy vezesse az átalakulást a zárt társadalomból a nyitottba. Ehelyett maga az alapítvány került bele a szétesés forgatagába. Rájöttünk, hogy néhány munkatársunk korrupt, és értékes időt vesztettünk a vezetés átszervezésével. Soha nem fogjuk megtudni, mit érhettünk volna el, ha az alapítvány normálisan működik.

Abban az időben a politikai zűrzavar kellős közepén találtam magam, ami furcsa helyzet egy külföldi számára. Mélyen belekeveredtem az egymással rivalizáló gazdasági reformerek közötti hatalmi harcokba. Nagyon közel kerültem Grigorij Javlinszkijhoz, aki megpróbálta a gyakorlatba átültetni apám receptjét – a forradalmi időkben meg kell próbálkozni a lehetetlennel. Ő volt az igazi hajtóerő a Satalin-terv és az ötszáz napos program mögött, amelynek az volt a célja, hogy a Szovjetuniót az Európai Gazdasági Közösség mintájára gazdasági unióval helyettesítse. Amikor behoztam egy csoport nyugati közgazdászt, a rivális reformerek szó szerint foglyul ejtették és egy napig fogva tartották őket egy vidéki nyaralóhelyen. Végül Javlinszkijt és a csapatát elvittem az IMF és a Világbank washingtoni közgyűlésére, és segítettem, hogy őket ismerjék el, és ne a rivális csoportot. Bár sikerült számukra egy meghallgatást kieszközölnöm, végül is üres kézzel távoztak; Gorbacsov elutasította a tervüket, és egy kevésbé radikális változatot

tett magáévá. Nem sokkal ezt követően magát Gorbacsovot is elmozdították a hatalomból.

Időközben a berlini fal leomlott, és a szovjet birodalom szétesett. Ahogy az egyik kommunista rezsim a másik után bomlott fel Kelet-Európában, szorosan a nyomukban járva létrehoztam az alapítványaimat ezekben az országokban. Nem sokkal 1989 karácsonya előtt Prágába mentem Schwarzenberg herceggel, egy emberjogi aktivistával, épp akkor, amikor a bársonyos forradalom a tetőpontjára hágott. Marián Čalfa, aki a kommunista párt részéről miniszterelnök és megbízott köztársasági elnök volt, arról tájékoztatott, hogy szándékai szerint békés úton átadja a hatalmat Václav Havelnek. Utóbbit ez meglepetésként érte.

Bukarestbe 1990 elején érkeztem meg, nem sokkal azt követően, hogy Nicolae Ceauşescu kommunista diktátort kivégezték. A repülőtérről a városba vezető úton végig géppisztolyos katonák álltak, a város pedig ostromlott erődre hasonlított. Találtam egy ellenzéki csoportot, és egyetlen embert, aki alkalmasnak tűnt, hogy a létrehozandó alapítványom elnöke legyen. Később a rendőrség beépült a szervezetbe, ezért más megoldás után kellett néznem.

Szófiában az amerikai követség egy vállalkozó kedvű munkatársa tett előkészületeket az alapítvány létrehozására.

Végigutaztam a Szovjetunió köztársaságait is, hogy mindenütt alapítványokat hozzak létre még az előtt, hogy függetlenné váltak volna. Ukrajnai látogatásom különösen emlékezetes maradt. Részt vettem egy megbeszélésen az ország kulturális elitjével, ahol a résztvevők mindenfajta javaslatokkal álltak elő az alapítvány számára, amelyeket egytől egyig alkalmatlannak találtam, és ezt a véleményemet nem is rejtettem véka alá. A megbeszélés végén elnézést kértem, hogy ennyire negatívan álltam a dolgokhoz, de ők egyáltalán nem vették ezt rossz néven:

– El sem tudja képzelni, mennyire üdítő, hogy végre valaki nyíltan beszél. A mi hatóságaink mindig igent mondanak, és nem csinálnak soha semmit.

Ez nagy lecke volt. Attól kezdve nem okozott számomra gondot, hogy elutasítsak felvetéseket, ha azokat nem találtam elég jónak.

Ezek hektikus és eufórikus idők voltak. Jobban megértettem azokat az egyensúlyitól távol eső feltételeket, amelyeket apámtól tanultam,

amikor az orosz forradalom idején szerzett tapasztalatairól beszélt, illetve a saját tapasztalataimból Magyarország német megszállása idején. Ez lehetővé tette, hogy éljek ezzel a forradalmi pillanattal.

A családomat Londonba költöztettem, hogy közel legyek az eseményekhez. A pénzt mindenfajta összefüggő terv nélkül osztogattam. Számomra a nyílt társadalom összetettebb társadalmi szerveződés volt, mint az összeomlóban lévő kommunista rendszer. Ehhez a mindenre kiterjedő átalakuláshoz külső segítő kézre volt szükség. Mindent egy időben kellett végrehajtani. Így aztán, ha olyan javaslattal találkoztam, amely mögött cselekvőképes erőt láttam, általában jóváhagytam. Így történt, hogy az alapítványom költségei pár év alatt hárommillió dollárról több mint háromszázmillióra növekedtek. Ezt tervszerűen nem lehetett volna megtenni. Nem volt költségvetésünk, és végül a teljes alapítványi hálózat mindenfajta ellenőrzés nélkül kezdett működni. Beragadtunk a káoszba, amelyben virágoztunk. Sürgősen szükségünk volt arra, hogy valamilyen rendet teremtsünk.

SZILÁRDABB TALAJON

Szerencsém volt, hogy 1993-ban megnyerhettem Aryeh Neiert, a *Human Rights Watch* igazgatóját, hogy legyen a Nyílt Társadalom Alapítvány elnöke. És ő valóban kézbe vette a dolgokat. A továbbiakban nem utazhattam egyedül, valakinek kísérnie kellett, aki rögzítette az összes kötelezettséget, amit elvállaltam. Ebben az időben kezdődött az a folyamat, amelynek eredményeként az alapítvány mai formája kialakult. Helyi vezetés alatt álló alapítványokat hoztunk létre a korábbi szovjet birodalom szinte minden országában; ezeket belső zsargonunkban a „nemzeti alapítványok hálózatának” neveztük. Létrehoztunk országhatárokon átívelő hálózati programokat olyan specifikus területekre, mint a büntetőjog, a közegészségügy, az oktatás és az emberi jogok. Így létrejött egy mátrix, amely egyesítette a nemzeti alapítványok helyi tudását a hálózati programokban felhalmozódó szakértelemmel.

A mátrix nyitott volt: a nemzeti alapítványoknak lehettek más projektjei is, mint amelyekkel a hálózati programok foglalkoztak, és a hálózati programok is kiléphettek olyan országokba, amelyekben nem

működtek nemzeti alapítványok. Folytatódott a szovjet rezsim szétesése, viszont mi egyre szervezettebbé váltunk. A kaotikus éveknek megvolt a maguk haszna. Az alapítványok elsőkként léptek a színre, és hírnevet szereztek maguknak, amiért hajlandók megkísérelni a lehetetlent. Most viszont a tevékenységük szakszerűbbé vált.

A költségvetésünknek nagyjából a harmada oktatási célokra ment el; a gyermekeket állítottuk a középpontba azzal, hogy hangsúlyoztuk a kritikai gondolkodás fontosságát egy olyan közegben, amelyet az autoriter módszerek és a magolás jellemzett. Létrehoztam a posztgraduális képzéseket adó Central European Universityt, először Prágában, majd Budapesten – egy kapcsolódó intézménnyel Varsóban. A történetét a harmadik fejezetben mesélem el. Létrehoztam ezenkívül egy felsőoktatást támogató programot, amelynek keretében nagyjából ugyanennyi pénzt költöttünk el újonnan létrejövő oktatási intézményekre, az állami egyetemek tananyagának a korszerűsítésére és ösztöndíjakra, amelyeket az állami egyetemek tanszékeinek ajánlottunk fel azzal a céllal, hogy a tudósok nyugati tanulmányútjait támogassuk, illetve fizetéskiegészítésre, hogy ösztönözzük őket a hazatérésre. Támogattuk továbbá a felső- és középfokú oktatás átfogó reformját. Bevezettünk egy *Step by Step* (Lépésről lépésre) elnevezésű programot az iskola előtt álló óvodások számára, amely a *Head Start* (Villámrajt) elnevezésű óvodai program módosított változata volt.

Költségvetésünk egyharmada a széles értelemben vett civil társadalmat szolgálta, különös tekintettel a polgárjogokra és a sérülékeny lakossági csoportokra. Felfigyeltünk arra, hogy Kelet-Európában a cigányok – vagy romák, ahogy ma nevezik őket – szenvedik el legnagyobb mértékben az etnikai alapú társadalmi kirekesztést, és ezért egyre több pénzt és energiát fordítottunk erre a kérdésre. Ez először a kultúrájuk támogatását jelentette, aztán az oktatását. A legnagyobb eredménynek azt tartjuk, hogy fiatal és képzett romák új generációjának a létrejöttét segítettük, akik büszkén vallják magukat románok.

A szovjet rezsim szétesése folytatódott, de a lakosság szenvedése is, így a költségvetésünk is növekedett. Százmillió dollárt szántam egy International Science Foundation (Nemzetközi Tudományos Alapítvány) elnevezésű szervezet létrehozására azzal a céllal, hogy megmentsük a szovjet tudomány legjavát a pusztulástól. Az alapítvány ötszáz dolláros

rendkívüli segélyeket osztott szét a korábbi Szovjetunió legkiválóbb tudósai között. A vágtató infláció feltételei között ez elegendő volt egy család egyéves költségeinek a fedezésére. Az odaítélés feltétele nagyon egyszerű és objektív volt: három idézet nemzetközileg elismert szaklapokban. Több mint harmincezer tudós felelt meg ennek a kritériumnak. A pénz fennmaradó részét kutatási programokra költöttük, amelyeket egy tudósokból álló nemzetközi zsűri választott ki az elfogadott szakmai zsűrizés szabályai szerint. A program nagy sikert hozott; egy éven belül a teljes összeget odaítéltük.

A célom nem csupán annyi volt, hogy megmentsük a szovjet természettudomány legjavát, amiről amúgy is azt gondoltam, hogy az emberi intellektus csúcsteljesítményei közé tartozik, de bizonyítani szerettem volna, hogy a külföldi segélyt hatékonyan is fel lehet használni. 1992-ben a *Wall Street Journal*-ban megjelent egy cikkem, amelyben azt javasoltam, hogy az IMF által nyújtott támogatást hasonló rendszerben folyósítsák. Ahelyett hogy a szovjet kormány és az utódai kapnák meg a pénzeket költségvetési célokra, a támogatást meg kell címkézni – nyugdíj, munkanélküli-segély stb. –, és az elosztást szigorúan ellenőrizni kell. Jó elképzelés volt, de nem jutottam vele semmire. Általában elmondható, hogy ha megvalósítottam egy elképzelést, jól működött, ha igyekeztem befolyást gyakorolni a közpolitikára, nem jutottam messzire. Idővel ez megváltozott; újabban több sikert érek el a hivatalos támogatás mozgósítása terén.

Határozottan az a véleményem, hogy ha a *Wall Street Journal*-ban mejelent javaslatomat megfogadták volna, a történelem más irányt vesz. A Szovjetunió népei láttak volna valami gyakorlati és kézzelfogható előnyt a nyugati segítségben, és a viszonyuk a Nyugathoz egészen megváltozott volna. Európa ma súlyos árat fizet azért, mert a szükség órájában nem sietett az orosz emberek segítségére.

Ezek a kalandok sokban hozzájárultak a személyes fejlődésemhez. Először jóformán elvakítottak a szinte korlátlan lehetőségek, amelyeket a szovjet rezsim összeomlása kínált. Annyira szerettem volna valamilyen szerepet játszani a történelemben, hogy habozás nélkül vállalkoztam arra, hogy megkíséreljem a lehetetlent. Később fokozatosan megtanultam, hogy különbséget tegyek aközött, ami működik, és ami nem. Jobban válogattam, és szerettem volna valami értékeset létrehozni. Emlékszem, egy moszkvai utam alkalmával két nagyon fontos ember,

akikkel szerettem volna találkozni, lemondta a találkozást egy korábbi nyilatkozatom miatt. Korábban ez nagyon feldúlt volna, most úgy éreztem, helyesen jártam el. Nemrég, amikor valaki megkérdezte tőlem, találkoztam-e Putyinnal, teljes őszinteséggel válaszolhattam, hogy nem is akartam.

1992 fontos évnek bizonyult a jelenlétem szempontjából a közéletben. Amikor az angol font arra kényszerült, hogy elhagyja az európai valutamechanizmust, úgy kezdtek beszélni rólam, mint „az ember, aki térdre kényszerítette a Bank of Englandet". Ez azért történhetett meg, mert nem tagadtam, hogy kockázati tőkealapom szerepet játszott ebben a folyamatban, de a média felnagyította a szerepemet. Szándékosan hagytam, hogy ez történjen, mert azt reméltem, hogy ennek nyomán más kérdésekben is megnyilvánulhatok. És valóban ez is történt. Hirtelen elkezdtek figyelni rám.

Abban az évben Jugoszlávia polgárháborúba süllyedt, és a befolyásommal élve bejelentettem egy harmincmillió dolláros humanitárius célú segélycsomag létrehozását a háború sújtotta Bosznia polgári lakosságának a megsegítésére. A bejelentésre karácsony idején került sor, és felhívta a figyelmet az emberek szenvedéseire. Az adakozással az eredeti célom az volt, hogy segélymunkásokat juttassak a háborús övezetbe, ami viszont arra kényszerítette volna az ENSZ békefenntartó erőit, hogy határozottabban lépjenek fel az előbbiek védelmében. De nem ez történt. Az ENSZ-katonák nem akadályozták meg a srebrenicai mészárlásokat. Ám a humanitárius ügy egy géniusza, Fred Cuny Texasból arra használta a pénzt, hogy gázt, áramot, vizet és zöldségmagokat biztosítson Szarajevó lakossága számára. Az én elgondolásom a pénzzel kapcsolatban nem működött, de az, ahogy Fred Cuny használta a pénzt, igen. Nem túlzás azt állítani, hogy segített abban, hogy a szarajevóiak túléljék ezt az időszakot. Nem sokkal ezután Cunyt Csecsenföldön tisztázatlan körülmények között meggyilkolták, és a holtteste soha nem került elő.

1993-ben látogatást tettem Szarajevóban, amikor az még ostrom alatt állt. Kicsit vonakodtam, mert nem akaródzott kockára tenni az életemet. Eléggé ijesztő út volt egy Il–76-on, ami a világ egyik legnagyobb repülőgépe. A padlón heverő gázcsőkötegek mellett ültünk. A gép ukrán személyzete hol megszorította, hol pedig meglapította a csöveket

összetartó hevedereket, ahogy a gép a leszálláshoz készülődött. Tíz percünk volt, hogy elhagyjuk a repülőteret.

Egy víztisztító ünnepélyes átadására mentem Szarajevóba, amit Fred Cuny hozott létre. Repülőgépen hozták részenként, aztán egy hegyoldalba vájt országúti alagútban állítottak össze. Ám a helyi hatóságok nem adtak engedélyt az üzemeltetésre. Soha nem tudtuk meg ennek az okát. Vagy valaki sok pénzt keresett a víz eladásával, vagy a kormány azt szerette volna, ha a mesterlövészek tovább gyilkolhatják a vízért sorban álló embereket, hogy aztán a tévében ezt bemutatva együttérzést keltsenek a város szenvedései iránt. Esetleg mind a kettő. Megfenyegettem őket, hogy a nyilvánossághoz fordulok, így aztán megkaptuk az engedélyt.

A feladat, hogy a rendnek legalább a látszatát megteremtsük a Kelet-Európában és a korábbi Szovjetunióban gombaként szaporodó alapítványokban, eléggé terhes volt, és nem annyira magával ragadó és élvezetes, mint a forradalmi időszakban. Éves költésünk hatszázmillió dolláron tetőzött, amikor a dolgokat pénzügyi értelemben rendbe raktuk. A cél a költések megfelezése volt, amit soha nem értünk el, mert mindig újabb lehetőségek jelentek meg. Ám mielőtt elmesélném ezt a történetet, befejezem azt, amelyik a Szovjetunióval kapcsolatos.

KIHÍVÁSOK

Amikor Putyin 1999-ben hatalomra került, az alapítványomat elkezdték támadások érni, és a dolog lényegét tekintve, elüldözték az országból. Eredetileg béreltünk egy épületet, és a szerződés lehetőséget biztosított számunkra, hogy az épületet megvásároljuk. Ám az orosz maffiának – ma már inkább azt gondolom, hogy a hatóságoknak – sikerült a cégbíróságon elhelyezett szerződést kicserélni egy hamisított változattal, amelyben ez az opció nem szerepelt. Így a bérleti időszak lejártával ki kellett ürítenünk az épületet.

Az egyik ok, ami miatt Putyin elnök elkezdett személyes ellenségeként kezelni, az volt, hogy támogattam Miheil Szaakasvilit Grúziában a 2000-es évek elején. Ez, ami engem illet, szomorú történet. Eduard Sevardnadze elnöksége idején Grúziában elharapózott a korrupció. A reformerek egy csoportja Szaakasvili vezetésével átfogó

kampányt indított a korrupció ellen. Szaakasvili ebben az időben igazságügy-miniszter volt, a parlament elnöki tisztét pedig Zurab Zsvania töltötte be. Az alapítványom támogatta őket, és személyesen is bekapcsolódtam az ügybe. Sevardnadze elnök is támogatott minket; őt én rendes embernek tartottam, aki azonban már kiégett.

Maga a korrupcióellenes kampány jól volt felépítve, és kellően ambiciózus is volt, ám valahogy nem indult be. Ahányszor Grúziában jártam, Sevardnadze elnök mindig a támogatásáról biztosított, de nem tudott semmit tenni, mert a korrupció melegágya a belügyminisztérium volt, és az elnök élete szó szerint a biztonsági szolgálatoktól függött. Végül a reformerek elvesztették a türelmüket. Szaakasvili és Zsvania kilépett a kormányból, és létrehozott egy Sevardnadze elnökkel szemben álló politikai pártot. Én támogatásomról biztosítottam őket, és a CEU nekik ítélte a 2003-as Nyílt társadalomért-díjat. Az ellenzék sikeresen szerepelt a választásokon. Egy független *exit poll,* amelyet mások mellett az alapítványom is támogatott, egyértelműen őket hozta ki győztesnek, de a hivatalos eredmények alapján a kormányzó párt győzött. Az emberek inkább az *exit poll*nak hittek, nem a hivatalos eredménynek, így forradalom tört ki. 2004-ben Szaakasvili lett az elnök.

Boldog voltam, és mindent megtettem, hogy sikeres legyen. Több millió dollárt adományoztam egy, az UNDP (United Nations Development Programme – az ENSZ Fejlesztési Programja) által létrehozott alapnak, amely havi ezer dollár fizetéskiegészítést adott a Szaakasvili-kabinet tajainak és havi száz dollárt a rendőröknek. Ennek nyomán Szaakasvili rendet tudott rakni a rendőrségen belül, kikényszerítve az útakadályok lebontását, amelyeknél a rendőrök pénzeket szedtek az arra haladóktól. Ez érdemi lépés volt a korrupció ellen, ami nagyban növelte a népszerűségét. Ám a helyzet romlani kezdett, amikor a Szaakasvili-kormány ismert üzletembereket tartóztatott le korrupció vádjával, és arra kényszerítette őket, hogy nagy összegeket fizessenek a szabadon bocsátásukért. A pénzek egy titkos alapba kerültek, amelyből Grúzia fegyvereket vásárolt egy Oroszország felől kiinduló várható támadás ellen. Ám mivel az alap titkos volt, hamarosan a korrupció melegágya lett.

A grúziai alapítványom felszólalt e törvénytelen magatartás ellen, és parlamenti ellenzék híján az új kormány leghangosabb bírálója lett. Én először hajlottam arra, hogy engedékeny legyek, mondván, hogy

forradalmi időkben a normális szabályok nem működnek, de látva, hogy a visszaélések folytatódnak, én is kritikusabb hangot ütöttem meg. Szaakasvili a hatalomban sokkal kevésbé képviselte a nyílt társadalom értékeit, mint ellenzékben.

Időközben az orosz sajtó azzal vádolt meg, hogy én fizetem Szaakasvilit, Putyin pedig azt tanácsolta a közép-ázsiai köztársaságoknak, hogy zárják be az alapítványaimat. Szerencsére a többségük nem fogadta meg Putyin tanácsát, de az alapítványok érezték a nyomás erősödését, és voltak negatív jelenségek a világ más részein is. Ez a keserű tapasztalat arra tanított meg, hogy személyesen nagyobb távolságot kell tartanom azoknak az országoknak a belügyeitől, amelyekben az alapítványaim működnek.

Ezt a következtetést könnyebb elméletben levonni, mint a gyakorlatban megvalósítani. Az egyes országok vonatkozásában kialakított stratégiánk nagyban függ az illető ország belső politikai viszonyaitól. A megközelítésünk kétirányú. Egyfelől támogatjuk a civil társadalmakat, hogy képesek legyenek elszámoltatni a kormányokat. Másfelől igyekszünk együttműködni azokkal a kormányokkal, amelyek elfogadják a segítségünket. Akkor lehetünk hatékonyak, ha mind a kettőt alkalmazzuk, a leghatékonyabbak pedig akkor, amikor demokratikus rezsimek kerülnek hatalomra, és az új kormány hajlandó a nyitottabb társadalom létrehozására, de nem rendelkezik elegendő erőforrással ahhoz, hogy ezt megtegye. A közreműködés e kapacitások létrehozásában gyakran a legnagyobb hozzájárulásunk.

Ezt tettük akkor, amikor a szovjet rezsim összeomlott. Külföldi szakértelmet hoztunk be, és pénzügyi támogatást nyújtottunk egyes magasan képzett személyeknek az érintett országokban, hogy térjenek haza külföldről. És ezt tettük egy évtizeddel később Grúziában is. Visszatekintve erre a nehéz időszakra, nem vagyok igazán biztos abban, hogy ma bármit is másként tennék.

Az igazi lecke, amit Grúziában megtanultam, hogy az átmeneti időszakban lévő országok segítése nehéz és hálátlan feladat. Hasonló tapasztalataink voltak másutt is, ahol az egyik kormány által bevezetett rendszerszintű változásokat a következő módszeresen szétverte. Oroszország egyike a jellemző példáknak. A kaotikus jelcini időszakban érvényesülő szabadságjogok jószerivel teljesen eltűntek Putyin idején. Ám van még egy ennél is árnyaltabb tanulság. Nehéz rendszerszintű

reformokat egyetlen kormánnyal folytatott szoros együttműködésben építeni. A rendszerszintű reformokhoz széles körű részvételre és támogatásra van szükség. Ettől lesznek visszafordíthatatlanok.

Van egy másik oka is annak, amiért Putyin a személyes ellenségének tekint: 2000-ben egy hosszú írást tettem közzé a *New York Review of Books*ban, amelyben feltártam, hogy Borisz Berezovszkij miként segítette Putyint, hogy megválasszák elnöknek. Állítólag csecsen terroristákat bérelt fel, akik egész lakóépületeket robbantottak fel, álmukban megölve több mint háromszáz lakost. Az ennek nyomán kialakuló pánik légkörében a harag a csecsenek ellen fordult, amelyet a gondosan megkomponált sajtó- és televíziós kampány is tovább fűtött. A csecsenföldi invázióra és a dumában történő választásokra a hisztéria légkörében került sor. Kevés elnökjelölt vette magának a bátorságot, hogy kiálljon a katonai beavatkozás ellen. Ezekkel a kevesekkel leszámoltak. Jevgenyij Primakov, aki jó esélyekkel pályázott az elnöki székre, egyértelműen vereséget szenvedett. Felhasználva a kedvező politikai légkört, amit a parlamenti választásokon elért győzelem jelentett, Borisz Jelcin, aki Berezovszkij zsebében volt, újévkor bejelentette a visszavonulását, Primakov pedig kiszállt a versenyből, ami biztossá tette, hogy Putyin lesz a következő elnök. A cikkem igencsak felbőszítette Putyint. Ám nem érezte magát elég erősnek, hogy támadást intézzen az alapítványom ellen, mert az utóbbi nagyon népszerű volt. Ehelyett kitalálta azt a kerülő módszert, amiről korábban beszéltem. Később elüldözte Berezovszkijt, aki Londonban talált menedékre.

Berezovszkij azt állította, hogy terhelő bizonyítékai vannak Putyinra nézve; az egyik embere állítólag részt vett a moszkvai lakóépületek felrobbantásában. Berezovszkij valahogy kibűvészkedte az illetőt Oroszországból, és bemutatta őt egy londoni sajtókonferencián. Ám a média nem foglalkozott az eseménnyel, sem az államfők, akik nem akartak tudomást venni Putyin bűnösségéről. (Ki akar kezet fogni egy elnökkel, akinek a honfitársai vére tapad a kezéhez?)

2003-ban úgy döntöttem, hogy felszámolom az oroszországi alapítványt. Egyértelmű volt, hogy az orosz állam nem érdemelte meg, hogy tovább támogassuk, és amúgy sem tűrte meg a jelenlétünket. Találtunk más módot arra, hogy támogassuk a pályázatainkon nyertes egyéneket és szervezeteket. 2015-ben az alapítványunk „nemkívánatos”

szervezet lett, és bármely orosz állampolgár, aki támogatta, hat évig terjedő börtönbüntetésre számíthatott.

Egy bátor, emberbarát vállalkozás szomorú végét jelentette ez, de nem éreztem különösebb lelkiismeret-furdalást. Nyilvánvalóan kudarcot vallottunk, mert nem sikerült a zárt orosz társadalmat nyílttá tenni, de legalább megpróbáltuk. Ma is azt gondolom, hogy ha a nyugati kormányok megfogadták volna a tanácsomat, a történelem más irány vett volna. Azt is gondolom, hogy a filantrópia terén azt kell tennünk, amit helyesnek gondolunk, függetlenül attól, hogy sikeresek leszünk vagy sem. Ez a nagy különbség a filantrópia és az üzleti befektetés között. Biztos vagyok abban, hogy az orosz emberek akkoriban értékelték az alapítvány munkáját, ami hosszú távon pozitív hatást fog kifejteni – függetlenül a negatív propagandától, amit a Putyin-rezsim kifejt ellenünk.

ÚJ LEHETŐSÉGEK

Most az új lehetőségekkel fogok foglalkozni, amelyek okán nem csökkenthettük az egész világra kiterjedő költségeinket.

1994-ben az apartheid-rezsim összeomlott Dél-Afrikában, és Nelson Mandela lett az elnök. Tekintettel a dél-afrikai előzményekre, kötelességemnek éreztem, hogy létrehozzak egy nemzeti alapítványt Dél-Afrikában, ahonnan aztán tovább terjeszkedtünk Afrika más országai felé, és a hálózati programjaink is lassan elértek a világ más részeihez. Ugyancsak 1994-ben megdöntötték a Duvalier-rezsimet Haitin, az amerikai csapatok pedig megszállták az országot. Úgy éreztem, ez elegendő ok arra, hogy ott is létrehozzak egy alapítványt. Aryeh Neier-nek megvolt a jelöltje a vezető posztra Michèle Pierre-Louis személyében. Később Aryeh talált megfelelő személyt Guatemala számára is, ahol 1996-ban véget ért a hosszú polgárháború, így megnyílt a lehetőség a demokratikus átmenetre. Ott is létrehoztunk egy alapítványt, amelynek az igazgatótanácsa sajátos összetételű volt; egyesítette magában a városi liberális értelmiséget és a vidéki indián közösségek vezetőit.

1995-re úgy éreztem, hogy feladataink közül az elsőnek – a zárt társadalmak megnyitása – nagyjából eleget tettünk, és áttérhetünk a

másodikra, a nyílt társadalmak működőképességének javításra. A Nyílt Társadalom Alapítvány tevékenysége külföldre összpontosult; eljött az idő, hogy odahaza is csináljunk valamit. Foglalkoztam az amerikai nyílt társadalom elégtelenségeivel, és kidolgoztam egy stratégiai tervet, amelyet aztán társadalomtudósok egy csoportja elé terjesztettem megvitatás végett. Segyla Benhabib, Leon Botstein, Aryeh Neier, David Rothman, Alan Ryan, Tim Scanlon és Bernard Williams alkották a csoportot.

Két újszerű elgondolás érdemel említést; először is a piaci értékek olyan területeken is megjelentek, ahol normálisan nincs helyük, és ami a legfontosabb, aláásták a szakmai értékeket. Az olyan szabadfoglalkozások, mint az orvoslás, a jog vagy az újságírás, üzletté váltak. Fontos, hogy megerősítsük a szakmai értékek elsőbbségét. A másik, hogy bizonyos területeken a félelem megbénította a kritikai légkört, és olyan hamis nézeteknek biztosít táptalajt, amelyek alapja az előítélet és az intolerancia; mindezek veszélyeztetik a nyílt társadalom elveit. Két ilyen területet azonosítottam be: az amerikaiak viszonya a halálhoz és a kábítószer-politika. A kettőben van valamennyi közös: mind a kábítószerfüggés, mind a halál megoldhatatlan probléma, ezért érthető az emberek hajlandósága a hamis megoldások elfogadására. Ezek közül sok súlyosabbnak ítéli az alapproblémát, mint amennyire valójában, ezzel is nehezítve a helyzetet. Mindkét esetben arról van szó, hogy az emberek nem akarják elfogadni, hogy maga a probléma megoldhatatlan: az orvosok meghosszabbítják az életet, bármennyibe is kerüljön, a kábítószerek elleni fellépés lovagjai pedig zéró toleranciát hirdetnek.

A többi amerikai programunk a külföldi programok átültetése: társadalmi igazságosság, sérülékeny társadalmi csoportok, emberi jogok és a büntető igazságszolgáltatás. A stratégia átment a kritikai vizsgálódás próbáján, és hozzáláttunk a megvalós ít áshoz. Én személyesen azzal a két kérdéssel foglalkoztam, amelyeket én vetettem fel. A többit örömmel átengedtem Aryeh Neiernek, aki sokkal többet tud ezekről a dolgokról, mint én.

A *Project on Death* (A halállal foglalkozó projekt) volt talán a legsikeresebb belföldi programunk. Az amerikai tagadásattitűd általában jellemző mind az orvosi szakmára, mind a közvéleményre. A haldokló páciensekkel kapcsolatos teendők szakértőiből létrehoztunk egy

csoportot – tevékenységük révén a végstádiumban lévő betegek gondozása a gyógyítás önálló ágává vált –, amit a különböző orvosegyetemeken létesített tanári pozíciókkal támogattunk. Közvetlenül is foglalkoztunk a közvélemény felvilágosításával. A leghatékonyabb eszköz Bill Moyers állami televíziók számára készült, ötrészes sorozata volt. Ezt ugyan nem a Nyílt Társadalom Alapítvány finanszírozta, de Bill Moyers erősen támaszkodott az általunk támogatott tevékenységekre. A halál megszűnt tabu lenni. A sikerünket azzal ünnepeltük meg, hogy visszavonultunk erről a területről annak mértékében, ahogy más alapítványok megjelentek. Ám a közelmúltban ismét aktivizálódtunk, és másokkal együtt támogattuk azon projektek második generációját, amelyek az első körben indultak.

A kábítószer-politikával kapcsolatban sokkal nagyobb kihívásokkal kellett szembesülnünk, mert a hisztérikus kábítószer-ellenes harc az Egyesült Államokban egészen addig zajlott, mígnem Barack Obama elnökségének utolsó évében inkább a szövetségese, mint az ellenzője lett a kábítószerpolitika megreformálásának.

Meg vagyok győződve arról, hogy a kábítószer-ellenes harc több kárt okoz, mint amennyi hasznot hajt, de tartózkodtam megoldásként javasolni a legalizálást. Ezzel ugyanis a kábítószer-ellenes harc prófétáinak segítettem volna, akik az érvényben lévő szakpolitikát vagy-vagy politikaként állíthatták volna be. Ezért alapelvként a „károk csökkentéséről" beszéltünk, ami azt jelenti, hogy éppúgy csökkenteni kell a kábítószer-használat miatti károkat, mint a kudarcos tiltó politika okozta károkat. Ennek ellenére a legalizálás hívei úgy állítottak be, mintha egy lennék közülük.

Az 1980–1990-es években a kábítószer-ellenes harc tömeges bebörtönzéseket eredményezett, ezért a kábítószer-használattal kapcsolatos szakpolitika megreformálására irányuló erőfeszítések középpontjába a bebörtönzések számának csökkentése került. Elsősorban a marihuánára összpontosítottuk, mert ez adta a bebörtönzések felét. Más emberbarát szervezetekkel együtt 1996-ban támogattunk egy sikeres kezdeményezést az orvosi marihuána kaliforniai legalizálására. Majd ezt követte 2000-ben egy népszavazási kezdeményezésünk, amely azt követelte, hogy a kisebb törvénysértőket ne börtönözzék be, hanem kezelésnek vessék alá. Ez átmenetileg

megállította az állam területén a bebörtönzöttek számának gyors emelkedését, és követhető példát nyújtott más államok számára is.

Egyéb sikereink is voltak. Ezek közé tartozik New York állam drákóian szigorú, úgynevezett Rockefeller-féle kábítószer-ellenes törvényeinek [Nelson Rockefeller, az állam korábbi kormányzója után] és más, a kábítószer-használatra kötelező minimum börtönbüntetést előíró törvények megreformálása. 2008-ra a bebörtönzési mutatók végre csökkenni kezdtek. A közvélemény körében nőtt a felnőttkori marihuánafogyasztás legalizálásának támogatottsága. 2012-ben Colorado és Washington állam törvényhozása megszavazta a marihuánahasználat törvényi szabályozását, ami annál is inkább figyelemre méltó, mert az Egyesült Államok nagyon hosszú időn keresztül a globális kábítószer-ellenes harc fő propagálója és gyakorlatilag vezetője volt. Jelenleg az orvosi célú marihuána használata harmincnál több államban megengedett, a felnőttek marihuána-használata pedig tízben, és biztos vagyok abban, hogy a többi állam is hamarosan követi a példájukat. Jelenleg főként azzal foglalkozunk, hogy azok az emberek és közösségek, amelyek leginkább megszenvedték a kábítószer-ellenes harc következményeit, most megfelelő módon részesülhessenek a legalizálás adta lehetőségekből.

Ami a kárcsökkentés közegészségügyi aspektusait illeti, az előrehaladás mind ez ideig folyamatos, de túlságosan lassú. A legális hozzáférés a steril injekciós tűkhöz kulcsfontosságú a HIV és más fertőző betegségek megelőzése szempontjából, ezért az 1990-es évek végén mi lettünk az ezzel kapcsolatos közösségi programok és tanácsadó tevékenységek fő magánszektorbéli támogatója az Egyesült Államokban éppúgy, mint külföldön. Ezt kiegészítendő néhány évvel később bekapcsolódtunk azon erőfeszítések támogatásába, amelyek célja a túladagolás következtében előforduló halálesetek járványszerű növekedésének megállítása; az érintett szerek közt említendők a gyógyszer-opioidok, a heroin és most már a fentanil is. Erőfeszítéseinket arra összpontosítottuk, hogy a Naloxon[4] minél könnyebben elérhető legyen; ennek részeként került sor a *911 „Good Samaritan"* törvények elfogadására, amelyek védelemben részesítik a 911-es segélyhívó számot tárcsázó kábítószer-felhasználókat. Újabban támogatjuk azokat a javaslatokat, amelyek célja biztonságos „fogyasztási szobák"

megnyitása, ami csökkentené a halálos kimenetelű túladagolások, a fertőzés és más egészségügyi problémák előfordulását.

A kábítószer-probléma természete drasztikusan megváltozott a 2000-es évek eleje óta; ekkortól számítjuk a halálos kimenetelű opioid-felhasználás és -túladagolás esetszámának folyamatos emelkedését. A törvényesen előállított opioidok gyártóit és terjesztőit – köztük a Sackler család tulajdonában lévő Purdue Pharma gyógyszeripari vállalatot – súlyos bírálatok érték, de lelkiismeretlen orvosok is hozzájárultak a helyzet súlyosbodásához. Az erőfeszítések a gyógyszerek indokolatlan mértékű felírásának megakadályozására – ideértve az opioid-függő páciensek gyógyszerfelhasználásának kötelező fokozatos csökkentését, a gyógyszerbevitel módjának megváltoztatását az injekciózás elkerülése érdekében, valamint a receptírás nyomon követését és korlátozását – ellenkező hatással járnak, mert túlságosan sok felhasználót kényszerítenek az illegális, utcán kapható fentanil-tartalmú kábítószerek használatára, amelyek erősebbek, mint a heroin, és a leginkább felelőssé tehetők a túladagolási esetek szaporodásáért.

Szemben a korábbi halálos kimenetelű túladagolási csúcsokkal, amelyeknek áldozatai elsősorban afroamerikaiak és latinók voltak, a mostani válság főleg a vidéki fehér lakosságot érinti. Mivel ők a Trump-bázisterületek lakói közül kerülnek ki, az elnök érdekelt abban, hogy a járványt megállítsa, de az alkalmazott szakpolitika hibás. Nem lép fel a bűnösök ellen, és nem ad hatékony támogatást az áldozatoknak; a kényszer-gyógykezelés és a fentanil-terjesztés üldözése nem elegendő.

Az egészségügyi oldalon középpontba kellene helyezni a kárcsökkentő intézkedéseket – amelyek közül számos elterjedt Európa-szerte, de az Egyesült Államokban tilos. Kreatív módon kell foglalkoznunk a sokféle tényező közötti kölcsönhatással: ideértve a gyógyszergyárak üzleti érdekeit, a túlzott mértékű receptírás és ellenőrzés szélsőségeit, a gazdasági nehézségeket, amiket a túlárazott gyógyszerek és azok feketepiaca okoz.

Ami a büntető igazságszolgáltatást illeti, a célunk az, hogy elérjük a kábítószer birtoklásának a dekriminalizálását, ahogy az Portugáliában és más európai országokban megtörtént. Aztán ha elegendő tapasztalatot gyűjtöttünk a marihuána szabályozásával kapcsolatosan, akkor érdemes a többi kábítószerre vonatkozó szabályozást is elővenni, hogy csökkenthessük a tiltó szakpolitikák okozta kárt anélkül, hogy

jelentősen növelnénk a problémákat, amelyeket a kábítószer-fogyasztás okoz.

A szakmai értékek megerősítésének projektje vegyes eredményeket hozott. Ami a jogász szakmát illeti, nagyon sikeresek voltunk abban az értelemben, hogy számos, egyéneknek szóló ösztöndíjat ítéltünk oda a közszolgálati jog gyakorlására, de sokkal kevésbé voltunk sikeresek a bírókiválasztás szakmai színvonalának emelése terén – ugyanis a folyamat még a korábbinál is jobban átpolitizálódott. Az újságírás terén számos kezdeményezést támogattunk a tényfeltáró újságírás ösztönzésére, de amúgy nem sok sikert értünk el a szakma problémáinak megoldásában, pedig ez nagyon fontos terület a nyílt társadalom számára, és ami egyébként egy technológiai átalakulás kellős közepén van. A gyógyászat terén létrehoztunk egy intézményt, amelynek célja az orvos szakma védelme a gyógyszeripar korrumpáló hatásával szemben, de nem voltunk képesek változtatni a professzionális szervezetek némelyikére és bizonyos orvosokra jellemző zsoldos-hozzáálláson.

Az egészségügy törvényi szabályozásával kapcsolatban a közelmúltban lezajlott vita is megmutatta, hogy a publikum milyen kevéssé van tisztában az egészségügy tartalmi kérdéseivel. Az amerikai rendszer kifizeti a gyógyító eljárások költségeit, de nem foglalkozik a megelőzéssel. Az európai és kanadai nemzeti egészségügyi ellátórendszerek, számos hibájuk ellenére, sokkal jobb teljesítményt nyújtanak. Amerikában viszont az univerzális egészségügyi ellátás sehol sem tart; legalábbis a 2018-as időközi választásokig ez volt a helyzet. Az univerzális egészségügyi ellátás fontos eleme lesz a 2020-as demokrata párti programnak, dacára az éles vitáknak, amelyek elválasztják a progresszív és a mérsékelt demokrata pártiakat, nem beszélve a republikánusokról, akik ezt egyenesen szocializmusként aposztrofálják.

Az Amerika mint nyílt társadalom hibái iránti érdeklődésem, valamint az azt illető aggályaim, hogy a Nyugat elmulasztotta a megfelelő segítségnyújtást a korábbi Szovjetuniónak, azt eredményezte, hogy foglalkozni kezdtem a globális kapitalizmus problémáival. 1997 februárjában megjelent egy cikkem az *Atlantic Monthly* című folyóiratban *The Capitalist Threat* (A kapitalista fenyegetés) címmel, amely megkérdőjelezte az úgynevezett washingtoni konszenzus ajánlásait. A fejlődő világban 1997-ben kibontakozó válság nyomán az írást könyvvé

fejlesztettem tovább, ami *The Crisis of Global Capitalism* (A globális kapitalizmus válsága) címmel jelent meg. 2000-ben egy újabb könyvet írtam *On Globalization* (A globalizációról) címmel, amelyben számos reformra tettem javaslatot. Ezeket egyáltalán nem vették komolyan. E reformok egyike, a Special Drawing Right (SDR)[5] felhasználása végül megvalósult, de csak a 2008-as összeomlás után.

GLOBÁLIS HÁLÓZAT

A 21. században a Nyílt Társadalom Alapítvány globálissá vált. Nehézkes lett volna minden országban alapítványokat létrehozni, ezért regionális alapítványok létrehozásába fogtunk: egyet Dél-Afrika számára, amely az SADC-be (Southern African Development Community – Dél-afrikai Fejlesztési Közösség) tartozó kilenc országot fedi le, egy másikat az ECOWAS-ba (Economic Community of West African States – Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Uniója) tartozó tizennyolc ország számára, végül egyet Kelet-Afrika számára, amely először Kenyával foglalkozott, majd fokozatosan terjesztette ki a tevékenységét a Kenyával szomszédos országokra.

Suharto bukása után, 2000-ben létrehoztunk egy alapítványt Indonéziában, egyet pedig Pakisztánban. Az afgán alapítvány nagyon erős, de a pakisztáni sorsa a mindenkori kormány jóindulatától függ. A cégbírósági bejegyzésünket visszavonták, és a további működésünk egy hajszálon lóg. Van néhány ösztöndíjunk Irakban is. A világ más részein – jelesül a Közel-Keleten, Délkelet-Ázsiában és Latin-Amerikában – a tevékenységünk kevésbé formalizált, de azért növekvő, és ennek eredményeként jöttek létre a regionális alapítványok.

Túl a nyitott mátrixon, amelyik összekapcsolja a nemzeti alapítványokat a hálózati programokkal, egy új dimenziót nyitottunk, amelyet a „hálózatok hálózatának” nevezek. Ennek részeként független szervezeteket hozunk létre. Ezeknek megvan a maguk igazgatótanácsa és apparátusa, amelyekkel szoros kapcsolatot tartunk fenn. Ez lett az általam preferált módszer olyan esetekben, amikor nyitni akarunk új tevékenységi körök felé. Az a képességük ugyanis, hogy más forrásokból is pénzhez jutnak, egyfajta objektív mércét jelent a tevékenységük megítélése szempontjából, amivel mi a 100%-os tulajdonunkban lévő

alapítványok esetében nem rendelkezünk. Elvben a pénzügyi hozzájárulásunk nem haladhatja meg a teljes költségvetésük egyharmadát, hogy megőrizhessék a függetlenségüket, a valóságban azonban több évbe is beletelhet, mire elérik ezt a célt. Ez a megközelítés nagyon sikeresnek bizonyult. Ennek eredményeként jöttek létre olyan szervezetek, mint a *Global Witness* (Globális tanú), az ICG (International Crisis Group – Nemzetközi Válságcsoport), újabban az ECFR (European Council of Foreign Relations – Nemzetközi Kapcsolatok Európai Bizottsága) és az INET (Institute for New Economic Thinking – Intézet az Új Közgazdasági Gondolkodásért). Ezenkívül van még számos kevésbé ismert, illetve a közelmúltban létrehozott szervezet.

* * *

Amikor 2011-ben megjelentettem ennek a tanulmánynak az első változatát, áttekintettem az alapítványaim hálózatát, és összességében elégedett voltam, de volt két gondom. Az első, hogy mi fog történni, amikor Aryeh Neier elnök és én már nem élünk? A második – fontosabb – kérdés: mi az, amit még az életemben megtehetek?

Amikor az alapítványt annak idején létrehoztam, nem gondoltam, hogy túl kell hogy éljen. Más intézmények sorsa arra tanított meg, hogy nagyon messzire tudnak kerülni az alapító eredeti szándékaitól. Ám ahogy az alapítvány tevékenysége lassan kibontakozott, megváltoztattam a véleményem. Arra a következtetésre jutottam, hogy az alapítvány felszámolása a halálom pillanatában rendkívül önző dolog lenne, valami olyasmi, mint amikor az indiai maharadzsák halálakor a feleségeiket elégetik. Számos nagyon tehetséges ember szánja az életét az alapítványomnak, és nincs jogom ahhoz, hogy kirántsam a szőnyeget a lábuk alól.

Ami ennél is fontosabb, olyan területre léptünk és váltunk szakértővé, ahol folytatni kell a munkát azután is, hogy én már nem leszek, de igazán nincs is szükség rám. Ez nem más, mint a civil szervezetek helyzetbe hozása, hogy el tudják számoltatni a kormányokat. Az Egyesült Államokban van néhány intézmény, mint az *American Civil Liberties Union*[6], amelyik ezzel a feladattal foglalkozik, ám sok országban ilyen szervezet egyáltalán nincs. Sok országban a gazdagok túlságosan függenek a kormánytól, hogy támogassák az ilyen

szervezetek munkáját, vagy éppenséggel nincs is semmilyen motivációjuk, hogy ilyesmivel foglalkozzanak. Ezért ez egy olyan rés, ahova be tudunk lépni. Beazonosítottam néhány más tevékenységi területet is, mint például a sérülékeny lakossági csoportok támogatása, a szegényeknek nyújtandó jogsegély, amelyek ugyanebbe a kategóriába tartoznak. Ezek mindegyike értékes tevékenység, és helyes, ha az alapítvány akkor is képes ezekkel foglalkozni, ha én már nem leszek.

Ami távozásommal kiesik, az a vállalkozó és újító szellem, amely mindig is jellemezett bennünket. A problémákkal akkor kezdtem foglalkozni, amikor azok felmerültek. Gyorsan tudtam haladni, és nagy kockázatokat vállaltam. Az engem követő igazgatótanács nem lesz erre képes: a megbízotti kötelezettségek fogva tartják majd. Néhány tag talán igyekezni fog, hogy hű legyen az alapító szándékaihoz, de a többség kockázatkerülő lesz, miközben az alapító, aki a saját maga által megkeresett pénzt költi el, minden, csak nem kockázatkerülő.

A Nyílt Társadalom Alapítvány eredeti szerkezete túlságosan bonyolult volt, hogy a meglévő formájában megmaradjon. Ahogy arról korábban szó volt, a növekedésünk mindenfajta tervezést figyelmen kívül hagyva alakult. A viharos növekedés időszakában, amikor a költéseink évi hárommillió dollárról háromszázmillió dollárra ugrottak, még költségvetésünk sem volt. Aztán amikor Aryeh Neier csatlakozott hozzánk, valamekkora rendet rakott a káoszban. Nagyon részletes költségvetést állított össze, aminek az elkészítése sok időt vesz igénybe, tehát jóval korábban el kell kezdenünk az összeállítását.

Mindez valójában soha nem érdekelt túlságosan; ami érdekelt, hogy ott legyek, amikor a lehetőség kínálkozik. Így aztán Aryeh és én két nagyon különböző alapítványról beszéltünk, amelyik valójában egy volt: az enyém egy nagyon rugalmas költségvetés, ami lehetővé tette, hogy az általam közvetlenül irányított kezdeményezések akadálytalanul megvalósulhassanak, míg az Aryeh által vezetett szervezet nagyon szigorú költségvetés alapján működött. Amikor az általam elindított kezdeményezések elértek az érettség valamilyen szintjére, Aryeh átvette őket tőlem. Az ember- és polgárjogi ügyek, valamint a büntető igazságügyi kérdések kezdettől fogva az ő kezében voltak.

Az együttműködésünk nagyon gyümölcsöző, de az eredményeként kialakuló szerkezet igencsak egyenetlen volt, ami fenntarthatatlan lett volna, amikor mi már nem vagyunk jelen. Úgy éreztük, át kell

szerveznünk, amíg még megvan rá a módunk. Úgy alakult, hogy az átszervezés feladata az új menedzsmentnek jutott, amely 2018-ban kezdte meg a munkáját, és azóta jól haladnak a feladat végrehajtásával.

Igazán nem tudok teljes képet adni arról a nagy kiterjedésű és sokrétű feladathalmazról, amivel az alapítvány foglalkozik, mert sok mindenről nem is tudok. Fiatalabb koromban folyamatosan látogattam az alapítványokat, és sok inspirációt nyertem abból, amit láttam. Gyakran a legjobbak azok a kezdeményezések voltak, amelyekről nem is tudtam; általában a problémás ügyeket hozták a tudomásomra.

Az alapítványok szervesen növekedtek annak mértékében, ahogy reagáltak a megjelenő igényekre és alkalmakra. Véleményem szerint ez így helyes. Sok más alapítvány a saját intézményi szempontjainak igyekszik megfelelni. Mi igyekszünk ennek ellenállni. Szeretünk azzal büszkélkedni, hogy „önzetlen alapítvány" vagyunk, és ez nagy erőt ad. Együttműködtünk más alapítványokkal, és még ennél is többet értünk el úgy, hogy nem ragaszkodtunk ahhoz, hogy a projekteket a mi nevünkkel kapcsolják össze. Más alapítványoknak sikert kell felmutatniuk, hogy pénzt szerezhessenek; nekünk elegendő, hogy valamit elérünk, függetlenül attól, hogy kapunk-e elismerést érte vagy sem. Paradox módon ezzel több barátot és szövetségest szereztünk, mintha nagy hűhót csaptunk volna magunk körül. Ám megvan ennek a hátránya is: mivel mi nem verjük nagydobra a sikereinket, mások sem teszik ezt meg helyettünk.

Többnyire sikerült ott lennünk, ahol a dolgok történtek. Minden országban azzal kezdjük, hogy támogatjuk a kritikai vagy másképp gondolkodást, és gyorsan mejelenünk, amikor új kormány kerül hatalomra, amely jó szándékú, de a képessége nem elegendő, hogy bizonyos dolgokat megvalósítson. És tovább kitartottunk, mint a hivatalos segélyszervezetek, amelyek sokkal előbb elvonultak olyan területekre, ahol új lehetőségek kínálkoztak. Ugyanez vonatkozik a globális kezdeményezésekre: nem mindig mi vagyunk az elsők a sorban, amelyek elismerik ezeket, de amikor megtesszük, kitartunk mellettük, legyen szó a klímaváltozásról, a kábítószer-politikáról, az AIDS, a tüdőbaj vagy a malária elleni küzdelemről.

A fő nehézséget az jelentette, hogy a nemzeti alapítványok hálózata és az induláskor elindított programok nehogy „leüljenek". Ez szinte ugyanannyi munkát jelent, mint az új kezdeményezések beindítása,

mindenesetre az én érdeklődésemet az új dolgok kötik le. A jövőre nézve a „hálózatok hálózata” koncepciót tartom a legígéretesebbnek.

A JÖVŐ

Miután eldöntöttem, hogy a Nyílt Társadalom Alapítvány a halálom után is fennmarad, minden tőlem telhetőt megtettem, hogy felkészítsem arra az időszakra, amikor én már nem leszek. De tudatában kell lennem, hogy ez nem sikerülhet, hiszen ha teljes mértékben sikerülne, az ellentmondana az esendőségről szóló elvemnek. Ezért az utódaimra bízom, hogy felülvizsgáljanak bármit, amit örökül hagyok, feltéve, hogy a felülvizsgálat ugyanabban a szellemben történik, mint amilyenben én ezekről döntést hoztam.

Számos lehetőséget látok az alapítvány számára. Igaz, sok az ellenségünk és hátráltatónk szerte a világban, és egy egész iparág foglalkozik azzal, hogy démonizáljon. Ám épp elég bizonyítékot szolgáltattunk arra, hogy valóban az emberiség jólétét tartjuk szem előtt, és nagyon sok kérdéssel foglalkozunk, amelyek égetően fontosak manapság. Készen állok arra, hogy tegyek valamit, ha van valami, amit értékes, amit megtehetünk még akkor is, ha ez azzal jár, hogy az alapítványunk tőkéjéhez kell hozzányúlni.

Személyesen büszke vagyok arra, hogy ennyi ellenségem van. Ha végignézek ezek listáján, azt gondolom, hogy valamit biztosan jól csináltam. Ennek ellenére jobb lenne, ha ez a lista rövidebb lenne; én és az alapítványom mindent meg fogunk tenni ennek érdekében.

* * *

És végül szeretnék visszatérni ahhoz a kérdéshez, amelyikkel kezdtem: egy önző ember és egy önzetlen alapítvány miképpen férnek meg együtt?

Íme, a magyarázat.

Kérvényezőként annak idején elég rossz véleményem alakult ki az alapítványokról, és egészen addig nem változott meg a véleményem, amíg magam nem kezdtem el filantrópiával foglalkozni. Az altruizmus lényegében van valami ellentmondásos, ám a legtöbb alapítvány nem gondolja, hogy ezt el kellene ismerni, azt meg pláne nem, hogy

valamiképpen fel kellene oldani. Amikor az ember pénzt ad, a kedvezményezett hízeleg neki, és mindent megtesz, hogy a kedvében járjon, így aztán az ellentmondást elfedi egy jó adag álszentség. Ezért vagyok bizalmatlan a filantrópiával kapcsolatban. Az alapítványok lefektetik a szabályokat, amiket másoknak be kell tartaniuk. A kérvényezők természetesen dönthetnek úgy, hogy a dolgokat a saját szájuk íze szerint intézik. Azt mondják az alapítványnak, amit az hallani akar, egyébként pedig azt csinálnak, amit akarnak. Az olvasó nyilván emlékszik a Jewish Board of Guardian elnevezésű szervezettel kapcsolatos visszaemlékezésemre.

Nos, én megoldottam a látszólagos ellentmondást az én-központú filantróp és az önzetlen alapítvány között. A tudatom az, ami önközpontúvá tett, de egyszersmind megértette velem azt is, hogy a halandó lényem, mint a tudatom egyetlen kedvezményezettje, mennyire elégtelen. Más szavakkal, nagyon nagy egóm van, túlságosan nagy a halandó lényem számára. Csak úgy találhatok ezen ego számára kellő teret, ha valami tartósabbal kapcsolom össze. Néhány ember megsegítése a környezetemben, ahogy azt az apám tette, nem elég számomra; amit ő kicsiben tett, azt én nagyban szeretném csinálni. Az az ambícióm, hogy a világot jobbá tegyem oly módon, hogy hozzásegítem az embereket ahhoz, hogy ezt megtegyék. Ez az a pont, ahol az én konceptuális keretem is szerephez jut. Egyszerre van szó az én inflált egóm produktumáról és az általam javasolt rendszerszintű reformok forrásáról. Ha vannak említésre méltó meglátásaim, kötelességem, hogy gondoskodjak arról, hogy jól hasznosuljanak. A tény, hogy gazdag vagyok, növeli a bennem lévő kötelességtudatot. Vannak gazdag emberek, vannak, akiknek akadnak meglátásaik, és vannak, akik számára fontos az emberiség, de ritkán van meg ez a három egy emberben. Csupán ez a hármas az, ami kielégíti az ambícióimat.

Meg kell ezenkívül magyaráznom a kapcsolatot a filozófiám és az egóm között. Először egyetlen csomóban gabalyodtak össze. Amikor először kezdtem el írni a reflexivitásról, elválaszthatatlanul kötődtem ehhez az eszméhez, mert az enyém. Nem tudtam elválni tőle. Egyre jobban belegabalyodtam a kifejtésébe, míg egy reggel már nem értettem, hogy mit írtam az előző este. Az életem nagyobb része kellett, hogy szétválasszam a filozófiámat az egómtól, és ez mind a kettő hasznára vált. Ma a filozófiám megjelenik az írásaimban és az alapítványaim

munkájában, az egóm pedig hátradőlhet és élvezettel legeltetheti a szemét mind a kettőn.

Mivel filantrópiám az egóm számára a kielégülés forrása, úgy érzem, senkitől nem kell köszönetet várnom. Valójában kicsit zavaró is a hálálkodás. Úgy gondolom, hogy az én extra méretű egóm, amely a filantrópiát kikövetelte magának, nem lett volna elfogadható a társadalom számára, ha kiteszem közszemlére; így aztán zavarba ejt, ha köszönetet kapok érte. Ám ma már nem így gondolom. Tudatában vagyok annak, hogy nagyszámú embernek segítettem. Az emberek ezt látják, és nem az extra méretű egómat. Ezért természetes, hogy köszönetet akarnak mondani, és én megtanultam, hogy elfogadjam a köszönetnyilvánításukat. Másfelől megtanultam azt is, hogy ne érezzek szégyenkezést az extra méretű egóm miatt, mert az végül is nemcsak az én számomra, de sok más ember számára is hasznos. Miután átlátok az álszentségen, ami a filantrópiát körülveszi, nem jelenthet számomra kielégülést, ha dicsérnek vagy hízelegnek. Így történt, hogy egy önző ember önzetlen alapítványt hozott létre.

A nagy távolság aközött, aki vagyok, és aminek mások látnak, ma is csodálkozással tölt el, és zavar is. Ez az oka ezeknek a magyarázó okfejtéseknek. Számomra az altruizmus és a filantrópia nem kötelesség, hanem élvezet és kielégülés. Ezt a luxust a gazdag emberek engedhetik meg maguknak. Sokkal többre értékelem a filantrópiát, mint, mondjuk, a műkincsek gyűjtését. Sok emberrel hozott össze, és lehetővé tette számomra, hogy kitörjek az elszigeteltségemből. A műkincsgyűjtéssel ezt nem tudtam volna elérni. Azon a napon, amikor pánikroham tört rám a Leadenhall Streeten, nem gondoltam, hogy érdemes meghalni azért, hogy az ember vagyont halmozzon fel. Azóta néha előfordult, hogy az alapítványi ügyeim kapcsán halálos veszedelembe kerültem. Nem keresem az ilyen veszélyeket, de hajlandó vagyok elfogadni a létezésüket. Egyfajta elégedettséggel tölt el, hogy olyasmivel foglalkozom, amiért érdemes meghalni.

A helyzetem kivételes. A pénzügyi piacokon elért sikereim sokkal nagyobb függetlenséget biztosítottak számomra, mint amit a legtöbb ember a magáénak mondhat. Ez lehetővé teszi, hogy ellentmondásos kérdésekről is elmondhassam a véleményem. Sőt ez a kötelességem is, mert az embereket az üzleti érdekeik gyakran megakadályozzák abban, hogy állást foglaljanak vitás kérdésekben. A kockázati tőkealapom sikere

lehetővé tette, hogy független legyek a befektetőimtől. Ez fokozza azt a jó érzést, hogy kivételes helyzetben vagyok.

Röviden, a filantrópia boldoggá tett. Akarhatok-e ennél többet? Nem gondolom ugyanakkor, hogy az én döntéseimet másokra kellene erőszakolnom. Ezért nem csatlakoztam Bill Gates és Warren Buffett kampányához, hogy a gazdag emberek adományozzák el a vagyonuk felét, kiváltképp azért nem, mert azt gondolom, hogy a filantrópia értéke nem az arra fordított összegben van, hanem abban, ahogy elköltik.

Nyilvánvalóan nem vagyok szent, és nem is akarok annak látszani. Kevés természetellenesebb és hálátlanabb dolog van, mint önzetlennek lenni. Ezzel szemben azt gondolom, hogy az önzetlen alapítványom rendkívül értékes. A legtöbb ember önző célokkal lép be a közügyekbe. Jellemzően kapaszkodnak a megszerzett hatalomba és befolyásba, legyen az bármilyen, és igencsak nehéz kimozdítani őket, ha egyszer lecövekeltek valamilyen jó megoldás útjában.

Az optimális megoldás útjában két akadály tornyosul: az első a dolgok tökéletlen megértése, a második az önös érdekek hatása, ami ellentétbe kerül a közérdekkel. Az önzetlen alapítvány számára valós lehet az első, de nem érinti a másodikat. Ez teszi annyira kivételesen értékessé.

Elvi kérdésnek tekintem, hogy az önös érdekemet az üzleti kapcsolataimban igyekszem érvényesíteni, figyelembe véve a meglévő jogi és etikai korlátokat, a közérdeket viszont közéleti szereplőként és filantrópként szeretném szolgálni. Ha a kettő szembekerül egymással, gondoskodom arról, hogy a közérdek kerekedjen felül. Nem habozom, ha olyan szakpolitikai lépéseket kell szorgalmaznom, amelyek ellentétesek az üzleti érdekeimmel. És abban is határozottan hiszek, hogy a demokráciánk jobban működne, ha valamivel több ember tenné magáévá ezt az elvet, és ha fontos lenne számukra a jól működő demokrácia, akkor tartanák magukat ehhez az elvhez akkor is, amikor mások nem. Egy pár ember magatartása is fontos lehet a változás szempontjából. Segítenének abban, hogy a világot jobbá tehessük.

3. A CEU és jövője

Egy egyetem, amelyik komolyan veszi
a társadalmi felelősségét

A Central European Universityt mesterképzésre hoztam létre a társadalom- és humántudományok terén 1991-ben.

A szovjet rezsimben a tudósok elkülönülve tevékenykedtek a tudományos akadémiák keretei között. Mivel azt feltételezték róluk, hogy kritikusan viszonyulnak a rendszerhez, legtöbbjük nem taníthatott az egyetemeken, mert a rezsim attól tartott, hogy megmérgezik a diákokat azzal, hogy törekednek a gondolat és a kutatás szabadságára. Az ígéretes diákok az elitiskolákban lehetőséget kaptak arra, hogy kapcsolatba kerüljenek a tudományos akadémiákkal, de ha egyszer bekerültek, jellemzően többet már nem taníthattak. A rezsim gyengülésével párhuzamosan a társadalomtudósok igyekezete, hogy kapcsolatba kerüljenek a diákokkal, felerősödött.

Az elkülönítés falán az első repedés Tito Jugoszláviájában jelent meg 1970-ben. Ivan Supek fizikus, a zágrábi egyetem rektora, aki korábban Werner Heisenberg diákja volt, létrehozta Dubrovnikban az IUC (Inter-University Centert – Egyetemközi Központ). Az IUC tudósokat és diákokat hívott meg Keletről és Nyugatról. Miután Jugoszlávia el nem kötelezett országnak számított, a Keletről érkezők jobb eséllyel kaptak vízumot, mintha, mondjuk, Oxfordba akartak volna elutazni. Supek meglátogatta Bill Newton-Smith tudományfilozófust, aki a mesterképzésért felelt az oxfordi Balliol College-ben, és később a CEU első *de facto* rektora lett. Supek arra kérte Newton-Smitht, hogy segítse nyugati résztvevők toborzását az IUC-be, különösen Oxfordból.

Az IUC virágzott. Erről Newton-Smithtől hallottam, és ez felkeltette érdeklődésemet. Anyagi eszközökkel segítettem őt az oxfordi toborzásban, és az 1980-as évektől kezdve ezt kiegészítettem azzal, hogy ösztöndíjakat adtam kelet-európai diákoknak és kutatóknak, hogy részt vehessenek a nyári programokon. 1989-ben, néhány hónappal a berlini fal leomlása előtt, látogatást tettem Dubrovnikban. Beültem foglalkozásokra, beszéltem mind Keletről, mind Nyugatról érkezett diákokkal és oktatókkal, és tetszett, amit láttam. Esténként találkoztam a vendégprofesszorokkal, akik főleg Kelet-Európából jöttek. Sürgettek, hogy hozzak létre egy mesterképzést nyújtó egyetemet, ami hidat jelentene köztük és a diákok között, akiket tanítani szeretnének. Az egyetlen nézeteltérés a leendő egyetem székhelyét illetően merült fel. Nem meglepő módon a magyarok Budapest, a csehek Prága, a lengyelek

pedigVarsó mellett kardoskodtak. Világos lett, hogy egy közép-európai egyetemnek három kampusza kell hogy legyen.

A gondolat vonzónak tűnt számomra, de hezitáltam. Addig a pontig a meglévő oktatási intézmények – mint a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem – tevékenységének az újraorientálásával foglalkoztam vagy a kelet-európai egyetemeken tanított társadalomtudományi tárgyak tananyagának a megreformálásával, nem pedig új intézmények létrehozásával. Nem akartam betonra és habarcsra költeni a pénzemet.

Egy három kampusszal működő egyetem létrehozása nem olcsó dolog. Nem akartam, hogy én legyek az egyetlen szponzor, nem csupán a költségek miatt, de – és ez fontosabb szempont volt – elvi megfontolásokból sem: a kizárólagos szponzor veszélyezteti az intézmény függetlenségét. Ezt az elvet követtem, amikor olyan új intézményeket hoztam létre, mint a Crisis Group, az ECFR vagy az INET. Arra törekedtem, hogy a hozzájárulásom a költségek egyharmadára korlátozódjon.

Mindenesetre, ahogy az hamarosan kiderült, nagy hibának bizonyult, hogy megpróbáltam elkerülni, hogy épületre kelljen pénzt költeni. Petr Pithart cseh miniszterelnök egy befejezés előtt álló tízemeletes épületet ajánlott fel Prágában. Eredetileg a szakszervezeteknek szánták, de ezek a forradalmat követő átmeneti időszakban eléggé lejáratták magukat. Megtudtuk, hogy az épület egy részét a Közgazdasági és Felsőoktatási Központnak ajánlották, amelyet Jan Švejnar cseh közgazdász vezetett, aki nem sokkal korábban tért vissza az Egyesült Államokból. A központból lett a CEU közgazdasági tanszéke, és egy ideig ez volt az egyetem legjobban vezetett egysége. Sajnos Pithart a következő évben vereséget szenvedett a választásokon, a helyébe a neoliberális és piaci fundamentalista nézeteket valló közgazdász, Václav Klaus lépett, aki szocialistának tartott engem. Így aztán egy életre ellenségek lettünk.

1993 januárjában, amikor Csehszlovákia felbomlott, Klaus kijelentette, hogy végre egy optikai illúzióval kevesebb van a térképen; a Cseh Köztársaságnak immáron semmi köze Közép-Európához. Az egyik első lépése az volt, hogy kirúgott bennünket az épületből.

Petr Pitharthoz hasonlóan a szlovák kormány is ígért nekünk egy épületet, de amikor éppen el akartam fogadni az ajánlatot, kiderült, hogy a szlovák parlamentnek szánják. A kormány egy másik helyszínt

ajánlott, ahol az egyetem épületét fel lehetett volna húzni, de ez túl sokáig tartott volna. Szerettem volna, ha az egyetem él a forradalmi pillanat adta lehetőséggel, és mielőbb működni kezd.

Erhard Busek osztrák alkancellár lelkes híve a nyílt társadalomnak. Szerette volna a CEU-t Bécsbe csalogatni, de amikor az ajánlatát közelebbről megvizsgáltuk, kiderült, hogy különböző ösztöndíjakról és tárgyi hozzájárulásról szól. Az épületet saját magunknak kellett volna felépítenünk. (A történelem egyfajta iróniája, hogy huszonöt évvel később ugyanebben a helyzetben találjuk magunkat Bécsben.)

Szerencsére a lengyel kormánynak nem volt épülete, amit felajánlhatott volna. Partnerünk, a nemzetközi hírű szociológiai intézet lett a CEU szociológiai tanszéke. Így maradt Magyarország.

A magyar kormány az úttörőszövetség táborát ajánlotta fel, miután már nem voltak úttörők. Egy gyönyörű, idilli hely Buda erdős dombjain. Bill Newton-Smithnek rettenetesen tetszett, de egy órányira volt a városközponttól, és a CEU magyarországi támogatói azzal érveltek, hogy a város szélén egy új egyetem térben és intellektuális értelemben egyaránt a margóra kerül.

A megállapodás alapján, amit a magyarországi Soros Alapítvány a magyar kormánnyal 1984-ben aláírt, a kormány kötelezte magát arra, hogy évente hárommillió dollár felett minden, általam az országban elköltött egy dollárhoz ugyanannyit tesz forintban. De a hatalmas költségvetési hiány és az ország súlyos adósságterhei megakadályozták a kormányt abban, hogy teljesítse vállalását. Amikor hozzáláttunk az épületkereséshez Budapesten, a kormány – pénzügyi kötelezettségeit megváltandó – azt javasolta, hogy hozzájárul egy állami tulajdonban lévő épület megvásárlásához az egyetem céljaira. Így jutottunk egy kis, arisztokratikus kinézetű épülethez Budapest belvárosában, amit a kormány eladott nekünk. A palota a katonai elhárítás központja volt a második világháború idején, így nem csodálkoztunk, amikor kémlelőnyílásokat találtunk a pincében lévő ajtókon. Itt őrizték a legfontosabb háborús bűnösöket, köztük Szálasi Ferencet, a magyar náci párt, a nyilaskeresztesek vezetőjét, akit később kivégeztek.

1994-re tudatosodott bennem, hogy milyen nagy hiba volt azt várnom, hogy a kormányok adjanak a CEU-nak épületet. Megvettem a palota körüli belvárosi épületeknek nagyjából a felét, és engedélyt kaptam, hogy felhúzzak egy modern blokkot.

Azt is megértettem, hogy mennyire fontos egy egyetem számára, hogy legyen saját otthona, amelyre büszke lehet. Évekkel később, John Shattuck rektorsága idején, aki nemzetközi jogász, emberjogi szakértő és diplomata volt, szerződtettük a jó hírű O'Donnell & Tuomegy ír tervezőcéget a CEU kampuszának megtervezésére. A cég a tervvel elnyerte a brit építészeti intézet aranyérmét, Sheila O'Donnell pedig 2019-ben az Év Építésznője lett.

* * *

Az új liberális politikusok, akik a korábbi évtizedekben harcoltak a kommunista rezsim ellen, lelkesen fogadták egy társadalom- és humántudományokkal foglalkozó új egyetem létrehozásának a gondolatát. Köztük voltVáclav Havel, Göncz Árpád, az újonnan megválasztott magyar köztársasági elnök, valamint Bronisław Geremek, ismert középkor-kutató és később lengyel külügyminiszter.

Sem én, sem a feladattal megbízott emberek nem tudták, hogyan kell egy egyetemet létrehozni. Ez az amatőrök órája volt. Az első feladat az akkreditáció megszerzése volt. Normálisan ez elég sokáig tart, én pedig azt szerettem volna, ha a CEU azonnal megkezdi a működését. Paul Fletcher, a végrehajtó bizottság egyik tagja előállt egy szellemes ötlettel. Megtudta, hogy abban az időben Luxemburgban nem voltak egyetemek, és az „egyetem" szó nem volt jogvédett. Létrehoztunk egy alapítványt Luxemburgban *Central European University* elnevezéssel, és díszes papírokat nyomtattunk ezzel a fejléccel. Így elkezdhettük az oktatók és a diákok toborzását akkreditáció nélkül.

Miután egyikünknek sem voltak tapasztalatai egyetem létrehozása terén, az energikus és vállalkozó szellemű tudósokra hagyatkoztunk, hogy hozzák létre a saját tanszékeiket. Alighanem a CEU az egyetlen modern egyetem, amelyet azok hoztak létre, akik tanítanak benne; így előbb voltak működő tanszékeink, mint maga az egyetem. Hanák Péter, az ismert magyar történész elindított egy összehasonlító modern történelemtanszéket. A még nála is ismertebb középkor-kutató, Klaniczay Gábor egy középkori történelemmel foglalkozó tanszéket állított fel, amely nagy hírre tett szert a főbb középkori vallások – görög és latin kereszténység, judaizmus, iszlám –, valamint a közöttük meglévő interakciók kutatása terén. Sajó András alkotmányjogász, aki

később az Európai Emberjogi Bíróság alelnöke lett, valamint George Fletcher büntetőjogász a Columbia Egyetemről jogi tanulmányokat indított el, amelyek az alkotmányjog és a tranzíciós igazságszolgáltatás nagyon is időszerű kérdéseivel foglalkoznak. Ernest Gellner, híres kultúrantropológus, Karl Popper közeli barátja a nacionalizmussal foglalkozó kutatásokat indította el. Nem rossz egy éppen induló egyetem számára!

Elárasztottak bennünket a híresség és a szakértők, akik előadást és rövid kurzusokat tartani jöttek hozzánk. A rossz esélyek dacára 1991 szeptemberében a CEU Prágában is megnyitotta kapuit. Karl Popper 1994-ben meglátogatta azt, ami a prágai kampuszból megmaradt, és ebből az alkalomból átadtam neki a CEU által alapított Nyílt társadalom-díjat, amelynek ő lett az első kitüntetettje.

A luxemburgi megoldás nem állta ki az idők próbáját, gondoskodnunk kellett a megfelelő akkreditációról. Paul Fletcher, aki soha nem szűkölködött az ötletekben, az Egyesült Államokban kezdett keresgélni, és kiderítette, hogy New York állam törvényei az elismerés feltételeként nem kötelezik az egyetemeket arra, hogy fizikai értelemben is jelen legyenek az államban. A híres Bejrúti Amerikai Egyetem így működik már több mint másfél évszázada. Benyújtottuk kérvényünket az illetékes New York-i hatóságnak, amelyik elfogadta azt. Így kezdődött a CEU együttműködése Leon Botsteinnel, aki segített bennünket átevickélni a New York-i bürokrácia útvesztőin. Később ő lett a CEU igazgatótanácsának az elnöke, mely tisztséget ma is betölti.

Működésének első éveiben a CEU-nak három kampusza volt; a tanszékek egy része (közgazdasági, európai tanulmányok, nemzetközi kapcsolatok, nacionalizmuskutatás, művészettörténet) Prágában működött, ahol Jiří Musil városszociológus, egyike Václav Havel tanácsadóinak, volt az iskola vezetője. A történelem, a középkori tanulmányok, a politikatudomány, a környezetvédelem, a jogi és a gender-tanulmányok, majd később a jog és a matematika oktatása Budapesten folyt, amelyet Rév István történész irányított. Ő hozta létre a Nyílt Társadalom Archívumot, amely a szamizdat kiadványok legnagyobb gyűjteménye. A CEU Varsóban hozta létre a saját szociológia programját a Lengyel Tudományos Akadémia társadalomkutatási mesterképző centrumával együttműködve.

Az 1990-es évek elején Sir Richard Southwood irányítása alatt megalkottunk egy környezetvédelmi programot; ő korábban rektorhelyettes volt Oxfordban, egyike a legjobb szakértőknek az ökológiai, radiológiai és más szennyezéssel kapcsolatos kérdések terén. Ez a program egyike lett a legelismertebbeknek ezen a téren, és nagyon népszerű a diákok körében. Lassan az összes tanszék áttelepült Budapestre.

A független tanszékek váratlan problémákat okoztak később, amikor az egyetem megfelelőképpen megszervezte magát. Bill Newton-Smith, az első *de facto* rektor számára komoly problémát jelentett az a sokféle mód, ahogy a tanszékek működtek: különböző felvételi követelmények, beszámoltatási módszerek, sőt saját kezdési és zárási időpontok. Az egymást követő rektoroknak meg kellett küzdeniük a magukat bebetonozó tanszékvezetőkkel.

Elégedetlen voltam azzal is, hogy Newton-Smith nem teljesítette a finanszírozással kapcsolatos elvárásaimat. Ám ez nem az ő hibája volt. 1992-ben közismertté váltam, mint „az ember, aki térdre kényszerítette a Bank of Englandet". Ha valaki több mint egymilliárd dollárt keres egyetlen nap alatt, biztosan megengedheti magának, hogy kifizesse a saját számláját. Ezt el kellett fogadnom, így végül is én lettem a kizárólagos finanszírozó. Aztán az elveimmel összhangban egy nagy összegű alapítványt hoztam létre a CEU javára, hogy garantáljam a tőlem való függetlenségét. Erre nagyjából rá is ment az a pénz, amit azon kerestem, hogy „térdre kényszerítettem a Bank of Englandet".

A CEU igazgatótanácsa 1999-ben Jehuda Elkanát nevezte ki elnöknek és rektornak. Tízéves regnálása alatt az egyetem jelentősen átalakult. Elkana, aki Magyarországon született, túlélte a holokausztot, és egyike lett az izraeli békemozgalom vezetőinek, nagyszerű gondolkodó, tudós és tanár volt. És nagy formátumú vezető. Mélyen el volt kötelezve a CEU missziója, a nyílt társadalom előmozdítása iránt, de abban is biztos volt, hogy egyetlen egyetem sem érdemli meg a nevét, ha nem végez komoly kutatást. Néhány év alatt a CEU – misszióvezérelt funkcióját megtartva – nagyon komoly kutatási kapacitásokat hozott létre. Meggyőzött, hogy az egyetemnek fokozatosan globálissá kell válnia, azaz nem szabad a tevékenységét kizárólag Közép- és Kelet-Európára korlátoznia. Ő vetette fel először, hogy a CEU a túléléshez és a fejlődéshez túlságosan kicsi és elszigetelt, ezért nemzetközi hálózatra van szüksége e hátrány

leküzdése érdekében. Ma a CEU több mint száz országból vesz fel diákokat.

Legutolsó találkozásunk alkalmával, 2009-ben megkérdeztem tőle, hogy még mit tehetnék a CEU érdekében. Azt válaszolta, hogy mondjak le elnöki pozíciómról az igazgatótanácsban, és duplázzam meg az alapítvány összegét. Azt teszem, amit javasolt. A CEU Alapítvány összegének a megemelésével biztosítani fogom pénzügyi stabilitását, tudományos kiválóságát és globális jelenlétét. Azt várom, hogy vezető szerepet játsszon a felsőoktatási innovációban azzal, hogy országhatárokon átnyúló kapcsolatokat létesít az intézmények között, és világszerte védi a kutatói szabadságot és a diákokat.

* * *

A célom olyan egyetem létrehozása volt, amelyik komolyan veszi az elveit és a társadalmi kötelezettségeit. A CEU ilyen egyetem lett.

Párhuzamosan azzal, hogy egyre több pénzt fektettem a CEU-ba, hasonló nagyságrendben juttattam pénzeket a *Higher Education Support Program*nak[7]. A CEU a legjobb képességűeket elszívta a meglévő oktatási rendszertől; a HESP feladata ennek a pótlása. Amikor a CEU éves juttatása elérte a húszmillió dollárt, a HESP éves juttatását is ezen a szinten rögzítettem.

A HESP saját igazgatótanáccsal rendelkezett, és kezdetben a CEU-tól függetlenül működött, de a kettő között természetesen szoros volt az együttműködés. Az idő múlásával a határvonalak fokozatosan elmosódtak, és végül a kettő gyakorlatilag összeolvadt. Addigra már a CEU épp eleget tett az állami rendszerért, jelesül az állami rendszerben oktató professzorokért, így már nem volt szükségük a HESP támogatására, amely ezt követően a felsőoktatás fejlesztésére összpontosított, ezen belül a tananyagfejlesztésre, a mobilitás előmozdítására a képzéssel foglalkozó intézmények között, továbbá a nyári egyetemek szervezésére, az egyetemi autonómia és irányítás javítására.

* * *

Az 1989-es dubrovniki konferencia résztvevői egy olyan egyetem létrehozását javasolták, amely a középkori bolognai egyetemet tekinti

mintának. Az eredeti bolognai egyetem soknemzetiségű nemzetközi iskola volt, amely főleg Dél- és Kelet-Európából toborozta a diákjait, akik együtt tanultak. Közös nyelvük volt, nemcsak abban az értelemben, hogy mindannyian beszéltek latinul, de abban az értelemben is, hogy megértették egymást. Bologna egy regionális elit képzésével foglalkozott, amelynek tajai képesek voltak egymással kommunikálni, mert értették egymást.

A CEU létrehozását követő első évek egybeestek a jugoszláviai háború kitörésével. A Jugoszláviából érkező diákok Európában mindenütt lehetetlen helyzetben találták magukat, elszakítva családjuktól, pénzügyi források nélkül. Mi ösztöndíjakat adtunk nekik, hogy a CEU-ra jöhessenek tanulni. Egy olyan pillanatban, amikor a szerbek és a horvátok nem beszéltek egymással szerbhorvát nyelven, és úgy tettek, mintha nem értenék egymást, a CEU diákjai beszéltek egymással korunk világnyelvén, angolul, ami az oktatás nyelve a CEU-n. A súlyos fegyveres összecsapások és a srebrenicai vérengzés dacára a CEU-n egyetlen incidensre sem került sor.

Voltak csecsen és orosz diákjaink, izraeliek és palesztinok, afgánok és amerikaiak, kínaiak és tajvaniak. Ezek a diákok különböznek egymástól, más nézeteket vallanak és vitatkoznak, de beszéltek egymással. Együtt élnek, tanulnak és vitatkoznak egymással, megtanulják a kritikai gondolkodást, ami segíti őket abban, hogy figyeljenek egymásra és kapcsolatban maradjanak egymással.

* * *

A CEU nagy siker lett. Mind ez ideig tizenhatezer diákja volt a világ minden pontjáról. Sokuk számára a CEU az egyetlen esély, hogy mesterszakos képzésben részesüljenek. Hazatérve gyakran vezető szerephez jutnak a fejlődő demokráciákban. Erre vagyok a legbüszkébb.

A CEU az évek során állhatatosan védelmezte a kutatói szabadságot. Legutóbb kemény ellenállást tanúsított, amikor Orbán Viktor miniszterelnök maffiaállama összes erőforrását latba vetve összehangolt támadást indított, hogy megsemmisítse a teljes felsőoktatást Magyarországon, és elüldözze a CEU-t. Michael Ignatieff rektor, az ismert kanadai entellektüel vezetésével az egyetem szívós harcot

folytat, amit világszerte nagyon sokan támogatnak. A harcnak nincs vége.

A CEU arra kényszerült, hogy az amerikai diplomát adó kurzusait Bécsbe költöztesse, de feltett szándéka, hogy fenntartja a jelenlétét Budapesten. Számos egyetem oktatója és diákjai, valamint rengeteg egyszerű magyar állampolgár utcai tüntetéseken fejezte ki szolidaritását a CEU-val, amelynek így erkölcsi kötelessége, hogy ezt viszonozza.

A két kampusz fenntartása, a költözés Bécsbe, ahol a megélhetési költségek sokkal magasabbak, csaknem megkétszerezik az egyetem fenntartásának a költségeit. Másfelől a CEU versenyben van az oktatókért és a diákokért az állami egyetemekkel, amelyek támogatást kapnak az államtól, és alacsony tandíjjal vagy egyenesen tandíj nélkül oktatnak. A Nyílt Társadalom Alapítvány támogatja a CEU-t, de természetesen van számos más fontos projektje, és persze a forrásait nem lehet egy államéival összehasonlítani. Ez látszólag megoldhatatlan problémát okoz.

A túlélésünk záloga, ha valami kiemelkedőt, sőt egyedit produkálunk, ami lehetővé teszi, hogy ne csak a Nyílt Társadalom Alapítványtól, de más forrásokból is pénzhez jussunk. Már ma is a világ száz lejobb egyeteme között vagyunk a társadalom- és a humántudományok terén, és a saját területeinken egyike vagyunk a legtöbb EU-s pályázati pénzt elnyerő intézményeknek. Ám ennél többre van szükség.

Az egyetlen megoldás, ha a CEU-ból valami egészen egyedit csinálunk; egy globális hálózatba illeszkedő egyetemet, amely képes kielégíteni a huszonegyedik század követelményeit. Ez érdemessé teszi más donorok figyelmére is, nem csak a Nyílt Társadalom Alapítványéra.

Az ehhez szükséges építőkockák már megvannak, csupán össze kell illeszteni őket. A CEU, amely mester- és posztgraduális képzéssel foglalkozik, szorosan együttműködik a Bard College iskolával, amely főleg alapszakos képzést ad. Már több mint húsz éve együttműködnek, és a Nyílt Társadalom Alapítvány mindkettőt támogatja. Ezt az együttműködést kell most formalizálnunk. Mind a Bard, mind a CEU rendelkezik együttműködő főiskolák és egyetemek, valamint más intézmények hálózatával, és a két lista között elég nagy az átfedés. Az alapvetően a Bard által adott alapfokú képzésnek és a CEU által biztosított posztgraduális és egész életen át tartó tanulási lehetőségnek a kombinációja egészen biztosan sikeres lehet.

Az amerikai diákok számára megszokott dolog, hogy anyagilag támogatják az alma materüket. Ez az egyedi globális képzés, ami teljes egészében elérhető a CEU–Bard-hálózaton belül, elég kell hogy legyen a szinte teljes önfinanszírozáshoz. Ez más donorok számára is megnyugtató kell hogy legyen.

A CEU New York-i kampusza még gyerekcipőkben jár, fejleszteni kell, hogy a donorok lehetőséget kapjanak arra, hogy jobban megismerjék a CEU-t. Ám a Nyílt Társadalom Alapítvány nincs abban a helyzetben, hogy a nagyon sokak által igényelt forrásait jelentős mértékben ilyen célokra fordítsa, azaz a New York-i kampusz finanszírozását az első pillanattól kezdve donorpénzekből kell megoldani.

A feladat egy globális Open Society University Network{8} létrehozása, ami csatlakozási lehetőséget kínál a CEU–Bard-hálózatán kívüli, de az együttműködésben érdekelt intézmények számára. Ez a világméretű, erős hálózat jó hírnévnek örvendő, haladó egyetemekből fog állni. Az első fecskék már megvannak az Egyesült Államokban (New York és Kalifornia) és Európában (Berlin, Bécs és Budapest), továbbá Oroszországban (Szentpétervár és Moszkva), Közép-Ázsiában (Biskek), a Közel-Keleten (Jeruzsálem), Kelet-Ázsiában (Kína, Mianmar és Vietnám). A Bard College felsőoktatási lehetőségeket biztosít a börtönökben és az úgynevezett korai képzési rendszerekben{9}.

Különösen foglalkoztat a már meglévő együttműködés fejlesztése az arizonai állami egyetemmel (ASU). Az ASU az egyik piacvezető az online és a kevert oktatás terén, és szélesebb értelemben a felsőoktatáshoz való hozzáférés elősegítésében. Ez nagyon érdekes az OSUN számára, amely szeretne globális hálózattal rendelkező egyetemmé válni. Az ASU jelenlegi vezetése osztja a társadalmi felelősségvállalással kapcsolatos nézeteinket, és hajlandó segíteni a távolsági és kevert oktatás fejlesztésében, amiben a CEU és a Bard kevésbé felkészült. A kevert oktatás ötvözi az online és az elektronikus média felhasználását a személyes mentorálással.

Az OSUN valóban igazán innovatív és egyedi lesz. Számos első körbe tartozó amerikai egyetem hozott létre külföldi egyetemi kolóniákat (például a New York University Abu-Dzabiban), ahol is az ilyen kolóniák feladata az egyetem missziójának – és nemritkán az anyagi érdekeinek – az előmozdítása. Az OSUN egyenlők együttműködésére törekszik a kölcsönös előnyöket keresve. Az OSUN lesz a világ első valóban globális

egyeteme, és új modellt fog kínálni a nemzetközi együttműködés számára.

Az alapító eltávozását követően az OSUN neve Soros University Network lesz. Ambiciózus projektről beszélünk. Ám ha egyáltalán valaki képes az OSUN-ból realitást csinálni, az a CEU–Bard a maga újjászületett formájában. Ki fogja elégíteni egy huszonegyedik századi, globális hálózatba szervezett egyetemmel szemben támasztott követelményeket, egyszersmind segíteni fog a nyílt társadalmaknak, hogy szembeszállhassanak az ellenségeikkel, feltéve természetesen, hogy elegendő támogatásra tud szert tenni.

4. A globális pénzügyi válság és az utóélete

Lett volna mód egy jobb mentőakcióra

(Részletek a *The Crash of 2008 and What It Means* című könyvből, ami szinte a válsággal egy időben született, és 2009-ben jelent meg)

A 2008-as összeomlás

A Lehman Brothers csődje 2008. szeptember 15-én, egy hétfői napon mindent megváltoztatott. Addig a pillanatig, ha a pénzügyi rendszer közel került az összeomláshoz, a pénzügyi hatóságok minden alkalommal beavatkoztak. Ez alkalommal azonban nem. A következmények katasztrofálisak voltak. A CDS-árak[10] az egekbe szöktek, az American International Group (AIG), amely hatalmas összegű rövid CDS-pozíciókkal rendelkezett, azonnali csődveszéllyel volt kénytelen szembenézni. A következő napon Henry „Hank" Paulson pénzügyminiszter kénytelen volt meghazudtolni magát, és az AIG segítségére sietett, jóllehet a vállalat szempontjából igencsak terhes feltételek mellett. Ám a legrosszabb még hátravolt. A Lehman az egyik piacvezető volt a kereskedelmi papírok piacán, és maga is nagy volumenben bocsátott ki ilyen értékpapírokat. Egy független pénzpiaci alap a befektetései között tartott Lehman-papírokat, és miután nem rendelkezett jelentős tartalékokkal, kénytelen volt „feltörni a dollárt", azaz arra kényszerült, hogy a befektetési jegyeit névérték alatt váltsa vissza. Ez pánikhullámot indított el a betétesek között, és csütörtökre óriási betétesi roham indult a pénzpiaci alapok ellen. A pánik átterjedt a részvénypiacokra. A Federal Reserve arra kényszerült, hogy garanciát adjon az összes pénzpiaci alap számára, felfüggesztették a pénzügyi részvények rövidre történő eladását, a pénzügyminisztérium pedig 700 milliárd dolláros mentőcsomagot jelentett be a bankrendszer számára. Ez átmenetileg csökkentette a tőzsdére nehezedő nyomást.

Hank Paulson 700 milliárdos mentőcsomagja rossz elgondolás alapján került kialakításra, pontosabban semmilyen elgondolás nem volt benne. Bármennyire is furcsa, a pénzügyminiszter egyszerűen nem készült fel arra, hogy milyen következményei lesznek a döntésének, hogy nem menti meg a Lehmant a csődtől. Amikor a pénzügyi rendszer összeomlott, minden különösebb elképzelés híján egyszerűen rohannia kellett a törvényhozáshoz anélkül, hogy meg tudta volna mondani, hogyan akarja a pénzt felhasználni; volt egy nagyon kezdetleges elképzelése arról, hogy létrehoznak egy, arra a Resolution Trust Corporation[11] elnevezésű szervezetre hasonlító intézményt, amely az

1980-as évek takarékszövetkezeti válsága idején felvásárolta és később eladta a csődbe jutott takarékszövetkezetek eszközeit. Senki nem lepődött meg azon, hogy a törvényhozás nem szavazta meg a kérését. Sokan, köztük én is, meggyőzően érveltek amellett, hogy a pénzt jobban fel lehetne használni, ha tőkét juttatnának a bankoknak, ahelyett hogy megszabadítanák őket a toxikus eszközeiktől. Végül Paulson miniszter hagyta magát meggyőzni, de nem jól hajtotta végre ezt az elképzelést. 2008. szeptember 24-én a *Financial Times*ban cikket jelentettem meg arról, hogy mit kellett volna tennie.

A helyzet a pénzügyi rendszerben tovább romlott. A kereskedelmi papírok piaca leállt, a LIBOR[12] emelkedett, a swap-felárak növekedtek, a CDS árak kilőttek, a befektetési bankok, amelyeknek nem volt közvetlen hozzáférése a Federal Reserve hitellehetőségeihez, nem jutottak rövid lejáratú hitelhez. A Fed az egyik mentőövet volt kénytelen nyújtani a másik után. Ilyen hangulatban tartotta meg az IMF az éves közgyűlését, amely 2008. október 11-én kezdődött. Az európai vezetők korán távoztak, és október 12-én Párizsban folytatták megbeszéléseiket. Azon az ülésen lényegében kimondták, hogy egyetlen jelentősebb európai pénzintézetet sem engednek csődbe jutni. Mindazonáltal nem tudtak megállapodni egy mindenkire kiterjedő európai megoldásban, így minden ország a saját szája íze szerint járt el. Az Egyesült Államok is hamarosan követte a példájukat.

Ezeknek a lépéseknek aztán nem szándékolt következményeik lettek szerte a világban; erős nyomás nehezedett azokra az országokra, amelyek nem voltak annyira erősek, hogy ilyen garanciákat nyújthassanak a saját pénzintézeteik számára. Izlandot már elérte az összeomlás. A legnagyobb magyar bank ellen eladási hullám kezdődött, a magyar valuta és államkötvények piaca, ahogy a többi kelet-európai országéi is, zuhanórepülésbe kezdett. Ugyanez történt Brazíliában, Mexikóban, az ázsiai kistigris-országokban, és kisebb mértékben Törökországban, Dél-Afrikában, Kínában, Indiában, Ausztráliában és Új-Zélandon. Az euró megzuhant, a jen száguldásba kezdett. A dollár kereskedelemmel súlyozott értéke emelkedett. A kereskedelmi hitelek a periféria-országokban eltűntek. A viharos devizaárfolyam-mozgások áldozatokat követeltek. A legfontosabb brazil exportőrök, akik korábban hozzászoktak ahhoz, hogy opciókat adnak el a saját felértékelődő

valutájukkal szemben, most fizetésképtelenné váltak, amit helyi összeomlás követett.

Mindezek a kilengések óriási hatással voltak a fogyasztók, az üzletemberek és a pénzintézetek magatartására szerte a világban. A pénzügyi rendszer válsága 2007 óta tartott, de a közvélemény alig vett észre ebből valamit, és az üzleti élet kevés kivétellel a megszokott mederben folydogált. Mindez drasztikusan megváltozott 2008. szeptember 15-e után. A világgazdaság zuhanórepülésbe kezdett, és az októberi és novemberi statisztikák mejelenése után már senkinek nem lehetett kétsége ebben a tekintetben. A történtek óriási hatást gyakoroltak a vagyonokra. A nyugdíjalapok, az egyetemi alapítványok és a karitatív szervezetek néhány hónap leforgása alatt a vagyonuk 20–40%-át elveszítették. És ekkor még az 50 milliárd dolláros kárt okozó Bernard Madoff-botrány kirobbanása előtt voltunk. Az az önmagát erősítő felismerés, hogy mély és elhúzódó recesszió előtt állunk, ami könnyen visszaesésbe mehet át, egyre szélesebb körben terjedt.

A Federal Reserve erőteljes választ adott: 2008. december 16-án gyakorlatilag nullára vitte le az alapkamatot, és mennyiségi lazítást indított el. Az Obama-adminisztráció egy 850 milliárd dolláros, kétéves költségvetési ösztönző csomagon és más radikális eszközök bevezetésén dolgozott.

A nemzetközi reakció kevésbé volt határozott: az IMF jóváhagyott egy új keretet, amely lehetővé tette, hogy a jó pénzügyi helyzetben lévő periféria-országok feltételek nélkül, a kvótájuk ötszörösének megfelelő összegben kapjanak hitelt, ám az összegek csekélyek voltak, és a stigma mint lehetőség ott lebegett az ilyen hitelek felett. Így aztán ezek az országok nem használták ki a hitelkeretet. A Fed valutacsere-megállapodásokat hozott létre Mexikóval, Brazíliával, Koreával és Szingapúrral. Ám Jean-Claude Trichet, az Európai Központi Bank elnöke kikelt a pénzügyi felelőtlenség ellen, a németek pedig keményen ellenálltak a túlzott pénzteremtésnek, mondván, hogy a későbbiekben ez inflációs nyomást fog okozni. E széttartó álláspontok miatt az összehangolt nemzetközi intézkedések végrehajtása rendkívül nehézzé vált. Ezen túlmenően az árfolyamok is szélsőséges mozgásokat produkáltak.

Visszatekintve, a Lehman csődje összehasonlítható az 1930-as évek bankcsődjeivel. Hogyan fordulhatott elő, hogy a hatóságok nem léptek

közbe, hogy megakadályozzák? A felelősség egyértelműen a pénzügyi hatóságokat terheli, jelesül a pénzügyminisztériumot és a Federal Reserve-t. Ezek a szervek azt állítják, hogy nem rendelkeztek a szükséges jogosítványokkal, ám ez gyenge kifogás. Szélsőséges esetben módjuk lett volna, és meg is kellett volna tenniük mindent, hogy elkerüljék a rendszer összeomlását. Máskor is így jártak el. Tény, hogy ez alkalommal nem léptek közbe. Miért?

Különbséget kell tenni Paulson pénzügyminiszter és Ben Bernanke, a Federal Reserve elnöke között. Paulson döntési helyzetben volt, mert a Lehman – befektetési bankként – nem tartozott a Federal Reserve hatáskörébe. Szerintem Paulson vonakodott az „adófizetők pénzét" felhasználni, mert tudta, hogy ez nagyobb állami ellenőrzéssel jár. Ő valódi piaci fundamentalista. Úgy gondolta, hogy azok a módszerek és eszközök, amelyek a piacon a problémákat előidézték, alkalmasak arra is, hogy a problémákat megoldják. Ez magyarázza a kudarcos szuper-SIV ötletét, amelynek a feladata a csődbe jutott SIV-ek{13} kimentése lett volna. Ő is annak a doktrínának a hívei közé tartozik, amely szerint a piacok jobban képesek önmaguk kiigazítására, mint bármely piaci szereplő. Hat hónappal a Bear Stearns-válság után alighanem úgy vélte, hogy a piacoknak volt elég idejük felkészülni a Lehman csődjére. Ezért nem volt B-terve, amikor a piacok összeomlottak.

Ben Bernanke kevésbé ideologikus alkat, de a tudományos szférából érkezve az óriásira nőtt buborék kipukkanására nem volt felkészülve. Eredetileg amellett kardoskodott, hogy a lakáspiaci buborék elszigetelt jelenség, ami legfeljebb százmilliárd dolláros veszteséget okoz, ezt pedig könnyedén felszívja a rendszer. Nem vette észre, hogy az egyensúlyi elmélet alapvetően hibás, és következésképpen nem volt felkészülve arra, hogy a különböző módszerek és eszközök, amelyek arra a téves előfeltevésre alapoznak, hogy az árak az elméleti egyensúlytól véletlenszerűen térnek el, egymás után csődöt mondanak. De gyorsan tanult. Amikor látta, hogy az események ebbe az irányba haladnak, először 2008 januárjában, majd decemberben drasztikusan csökkentette a kamatokat. Sajnos ez a tanulási folyamat megkésett, és folyamatosan az események után kullogott. Így a dolgok kikerültek az ellenőrzése alól.

A folyamatok mélyén azzal szembesülhetünk, hogy a Lehman csődje megőzően cáfolja a hatékony piacok elméletét. A gondolatmenetem szükségképpen vitát fog kiváltani, de néhány érdekes kérdést azért

felvet. E gondolatmenet mindhárom eleme ismeretlen terepre vezeti az olvasót.

Az első lépés annak elismerése, hogy a hosszú és rövid pozíció nem szimmetrikus (a hosszú, amikor van egy részvényünk, a rövid, amikor eladunk egy olyan részvényt, ami nincs a tulajdonunkban). A hosszú pozíció felvételének a hatása az illető helyzetére felfelé korlátlan, lefelé korlátozott, a rövid pozícióé ennek a fordítottja. Az aszimmetria a következőképpen nyilvánul meg: a veszteség egy hosszú pozíción csökkenti az illető kockázati kitettségét, míg a veszteség a rövid pozíción növeli. Következésképpen az ember türelmesebb lehet egy veszteséges hosszú pozícióban, mint egy veszteséges rövid pozícióban. Az aszimmetria miatt kisebb az ösztönzés a rövid részvénypozíciók felvételére.

A második lépés a CDS megértése és annak felismerése, hogy a CDS-piacok nagyon alkalmasak arra, hogy rövid pozíciót vegyünk fel a kötvénypiacokon. Ez utóbbin a kockázathaszon aszimmetria pont fordítva működik, mint a részvénypiacokon. Rövid pozíció felvétele a kötvénypiacon egy CDS megvásárlásával korlátozott kockázatot és korlátlan nyereséglehetőséget jelent, míg a CDS eladása korlátozott nyereséget és gyakorlatilag korlátlan kockázatot. Az aszimmetria a rövid pozícióval való spekulációra ösztönöz, ami lefelé irányuló nyomást gyakorol az alapul szolgáló kötvényekre. Ha valamilyen kedvezőtlen eseményre kerül sor a piacon, a negatív hatás felerősödik, mert a CDS árazása jellemzően olyan, mint egy átváltásra jogosító utalványé *(warrant),* és nem egy opcióé; az emberek nem azért vásárolják, mert valóban csődre számítanak, hanem mert azt remélik, hogy a negatív fejlemények hatására a CDS értéke emelkedni fog. Ezt az árazási anomáliát semmilyen arbitrázzsal nem lehet korrigálni. Ez világosan látható az amerikai és a brit állampapírok esetében. A kötvények tényleges ára egyértelműen magasabb, mint ami a CDS-árból következik. Az ilyen aszimmetriákat nehéz összeegyeztetni a hatékony piacok elméletével.

A harmadik lépés a reflexivitás figyelembevétele, és annak felismerése, hogy a pénzügyi eszközök félreárazása érinti azokat a fundamentumokat, amelyeket ezek az árak tükrözni hivatottak. Sehol nem láthatjuk ezt jobban, mint a pénzügyi vállalkozások esetében, amelyek üzleti tevékenysége olyannyira bizalomra épül. A részvényeik

és a kötvényeik árának a csökkenése növeli a finanszírozási költségeiket. Ez azt jelenti, hogy a pénzügyi vállalkozások ellen indított eladási rohamok önmagukat teljesíthetik be, ami ellentétes a hatékony piacok elméletével.

E megfontolások összegzése alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a Lehman, az AIG és a többi pénzintézet vesztét az eladási rohamok okozták, amelyek során a részvények rövidre történő eladása és a CDS-vásárlás kölcsönösen felerősítették egymást, megnövelve a kilengés amplitúdóját. A részvények nem korlátozott rövidre történő eladását az úgynevezett *uptick*-szabály[14] eltörlése tette lehetővé, ami megakadályozta volna az eladási rohamokat emelkedő árak idején. A kötvények korlátozástól mentes rövidre történő eladását a CDS-piac tette lehetővé. A kettő együtt halálos kombinációt alkotott. Ez volt az, amit az AIG, egyike a világ legsikeresebb biztosítóinak, nem volt képes megérteni. Az AIG alapüzlete a biztosítások értékesítése, és amikor szembetalálkozott egy komolyan félreárazott kockázattal, beszállt a biztosításába abban a hitben, hogy a kockázat diverzifikálása egyszersmind csökkenti is azt. Hosszú távon nagy nyereségre számított, ám rövid távon csődbe ment, mert nem ismerte fel, hogy nem biztosítást ad el, hanem átváltásra feljogosító értékpapírokat, amikkel a kötvényeket lehetett rövidre eladni.

A gondolatmenetem empirikus úton igazolható. A bizonyítékok azt mutatják, hogy a CDS-piac sokkal nagyobb, mint az összes kötvénypiac együttvéve; a legmagasabb pontján 62 ezer milliárd dollár volt, ami elképesztően nagy összeg. Csupán beszélik, hogy a részvényeket rövidre eladók és a CDS-ek vásárlói összejátszottak, ám ezt tovább kellene vizsgálni. Mindenesetre a látszat nagyon erősen alátámasztja ezt a következtetést.

Ez pedig a következő érdekes kérdést veti fel: mi történt volna, ha az uptick-szabály életben marad, és a CDS-sel történő spekulációt betiltják? A Lehman csődjét talán el lehetett volna kerülni, de mi történt volna a szuperbuborékkal? Csak találgathatjuk. Az én tippem, hogy a szuperbuborék lassabban eresztett volna le, a következmények kevésbé katasztrofálisak lettek volna, ám az utóhatások tovább megmaradtak volna. Sokkal inkább a japán eseményekre emlékeztettek volna, mint arra, ami mostanság történik.

Mi a rövidre történő eladás megfelelő szerepe? Nem kétséges, hogy növeli a piacok likviditását és folyamatosságát, aminek eredményeként a piacok ellenállóbbak lesznek, ám ennek megvannak a maga veszélyei. Az eladási rohamok önmagukat teljesíthetik be, ezért ellenőrzés alatt kell tartani ezeket. Ha a hatékony piacok elmélete igaz lenne, jó *a priori* ok lenne arra, hogy ne vezessenek be ilyen korlátozásokat. Így viszont mind az uptick-szabály, mind pedig a rövidre történő eladás engedélyezésének a korlátozása kizárólag arra az esetre, ha az eladó ténylegesen vett kölcsönrészvényt, jól működik minden különösebb elméleti igazolás híján is.

És mi a helyzet a CDS-sel? Ebben az esetben az álláspontom radikálisabb, mint a legtöbb emberé. Az uralkodó nézetek szerint engedni kell, hogy a szabályozott tőzsdéken kereskedjenek ezzel az eszközzel. Én úgy gondolom, hogy ezek toxikus eszközök, amelyeket csak receptre szabad felírni és használni. Véleményem szerint csak arra szabadna használni ezeket az eszközöket, hogy tényleges kötvényeket biztosítsanak a segítségükkel, de – az aszimmetrikus jellegükre tekintettel – megtiltanám, hogy országok és vállalatok elleni spekulációra használják őket.{15}

Nem a CDS az egyetlen szintetikus pénzügyi eszköz, amelyikről bebizonyosodott, hogy toxikus. Ugyanez vonatkozik a CDO (fedezett adóssághlevelek) feldarabolására és a portfólió-biztosítási szerződésekre, mely utóbbiak az 1987-es részvénypiaci összeomlást okozták, hogy csak kettőt említsek a ténylegesen kárt okozó instrumentumok közül. A SEC szigorúan ellenőrzi a részvénykibocsátásokat, miért nem teszi ugyanezt a származékos üzletekkel és a többi szintetikus eszközzel? És ami a legfontosabb, a reflexivitás szerepe és az aszimmetria, amiről korábban szó volt, tökéletesen elegendő a hatékony piacok elméletének elvetésére és a felügyeleti rendszer alapos felülvizsgálatára.

Most, hogy a Lehman csődje ugyanazzal a hatással járt a fogyasztók és a vállalkozások viselkedésére, mint az 1930-as évek bankcsődjei, az Obama-adminisztráció előtt tornyosuló feladatok legalább kétszer nagyobbak azoknál, amelyekkel Franklin Roosevelt elnök adminisztrációjának kellett megküzdenie. Egy egyszerű számítás rávilágít erre. 1929-ben az összes hitel a GDP 160%-a volt, ami 1932-re 260%-ra emelkedett a nem-fizetések, illetve a GDP csökkenése miatt. A 2008-as összeomlás idején ez a szám 365% volt, ami várhatóan 500%-ra

emelkedik, mire a teljes hatás kibontakozik. És ez a számítás nem veszi figyelembe a származékos ügyletek széles körű használatát, ami az 1930-as években még nem létezett, most viszont súlyosan terheli a kialakult helyzetet.

Az érvényes CDS-szerződések nominális összege négyszerese a GDP-ének. A dolog pozitív oldala, hogy rendelkezésünkre állnak a harmincas évek tapasztalatai és John Maynard Kegynes receptjei, amelyeket fel lehet használni. *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* című műve, amely 1936-ban jelent meg, az első pillanattól kezdve a rendelkezésünkre áll.

Paulson nem kaphat kitöltetlen csekket

Cikk; *The Financial Times,*
2008. szeptember 24.

Hank Paulson 700 milliárd dolláros mentőcsomagja bajba került a törvényhozásban, és jó ok van rá: a terv rossz alapokra épült. A törvényhozás nem tenne eleget törvényi feladatainak, ha a pénzügyminiszternek kitöltetlen csekket adna. A törvényhozás elé beterjesztett törvénytervezetben még az is szerepel, hogy a pénzügyminiszter döntését semmilyen bíróság vagy kormányzati szerv nem vizsgálhatja; ez nem más, mint a Bush-adminisztráció álmának a megvalósulása a végrehajtó hatalom mindenek felett álló voltáról.

Paulson úr addigi teljesítménye nem ad okot arra, hogy teljes körű rendelkezést biztosítsunk számára 700 milliárd dollár felett. A múlt héten meghozott döntéseinek köszönhetjük a válságot, ami a mentőcsomagot egyáltalán szükségessé tette. Hétfőn nem tett semmit a Lehman Brothers megmentéséért, és megtagadta, hogy az AIG megmentésére állami pénzeket használjanak fel. Keddre kénytelen volt irányt váltani, és hozzájárult ahhoz, hogy az AIG 85 milliárd dolláros összegű hitelt kapjon nagyon szigorú feltételek mellett. A Lehman bukása súlyos zavarokat okozott a kereskedelmi papírok piacán. Egy nagy pénzpiaci alap „feltörte a dollárt", a befektetési bankoknak pedig, amelyek a kereskedelmi papírok piacán finanszírozzák a műveleteiket, nehézségeket okoz a napi működés fenntartása. Csütörtökre a roham a pénzpiaci alapok ellen teljes erővel beindult. Az 1930-as évek óta egyszer sem voltunk annyira közel a teljes összeomláshoz, mint most. Paulson úr ismét megváltoztatta a véleményét, és egy átfogó mentőcsomag elfogadását javasolta.

Paulson úr egyszer már kapott egy kitöltetlen csekket a törvényhozástól, amikor a Fannie Mae & Freddie Mac{16} ügyeivel kellett foglalkozni. A megoldásának köszönhetően a lakáspiac a lehető legrosszabb helyzetbe került; a két jelzálogbank vezetése tudta, hogy ha a kitöltetlen csekket kitöltik, nekik menniük kell. Ezért behúzták a féket,

megdrágították a jelzáloghiteleket, és megszigorították a jóváhagyási feltételeket. Néhány héten belül a piac rákényszerítette Paulson urat, hogy államosítsa a két bankot.

Paulson úr javaslata, hogy az állam vásárolja meg a bedőlt jelzálogokkal kapcsolatos értékpapírokat, tipikus példa az aszimmetrikus információ jelenségére. Az értékpapírokat nehéz beértékelni, mindenesetre az eladók többet tudnak róluk, mint a vevők; az aukció milyenségétől függetlenül a pénzügyminisztériumnál landol a legrosszabb rész. A javaslatban hemzsegnek a lappangó érdekkonfliktusok. Ha a pénzügyminisztérium nem fizet eleget a papírokért, a program nem jelent megoldást. De ha a program célja a csődbe jutott bankok kimentése, mit kap az adófizető cserébe?

Barack Obama négy feltételt határozott meg: (1) az adófizető nyeresége, illetve veszteség korlátozása, (2) egy kétpárti bizottság létrehozása a folyamat felügyeletére, (3) segítségnyújtás a lakástulajdonosoknak és a jelzáloglevelek birtokosainak, valamint (4) a kompenzáció korlátozása azok számára, akik előnyöket húznak az adófizetői pénzből. Ezek helyes elvek, amelyeket a leghatékonyabban akkor lehet érvényesíteni, ha feltőkésítik a bedőlt értékpapírok súlya alatt görnyedező pénzintézeteket, ahelyett hogy megszabadítanák őket a bedőlt értékpapíroktól.

Az állami források rendelkezésre bocsátása sokkal kevésbé problematikus, ha ezek a források tőkejuttatás formájában, és nem a mérlegbe pumpálva kerülnének felhasználásra. 700 milliárd dollár egyszerű részvényre átváltható elsőbbségi részvény formájában elegendő a lyuk betöméséhez, amit a lakáspiaci buborék kipukkanása okozott. Ezzel szemben a 700 milliárd dollár hozzáadása a 11 ezer milliárd dolláros piac keresleti oldalához nem elegendő, hogy megállítsa a lakáspiaci árak csökkenését.

De valamit a kínálati oldallal is kezdeni kell. Annak érdekében, hogy meg lehessen állítani a lakáspiaci árak túlzott mértékű esését, a kényszerű ingatlanértékesítések számát a lehető legalacsonyabbra kell szorítani. A jelzáloghitelek feltételeit hozzá kell igazítani a lakástulajdonosok fizetőképességéhez.

A mentőcsomag ezzel a feladattal nem foglalkozik. A megfelelő módosítások végrehajtása már csak azért is nehéz feladat, mert számos jelzáloghitelt feldaraboltak és fedezett adósságlevelek formájában

újracsomagoltak. A különböző szeletek tulajdonosainak nem azonosak az érdekei. Túlságosan sokáig tartana ezeknek a konfliktusoknak a tisztázása, hogy aztán a jelzáloghitelek feltételeinek a módosítása szerepet kaphasson a mentőcsomagban. Mindazonáltal a csomag alapul szolgálhat a csődtörvény módosításához, hiszen az érintettek tényleges lakhelyéről van szó.

Most, hogy a válság teljes erővel tombol, egy nagyszabású mentőcsomagra minden bizonnyal szükség van a megfékezéséhez. A helyes irány a bankrendszer kiürült mérlegének a rendberakása. Nem minden bank érdemli meg, hogy megmentsék, de a Federal Reserve szakemberei, a megfelelő felügyelet mellett, minden bizonnyal képesek a helyes döntések meghozatalára. A banki vezetéseket, amelyek vonakodnak elfogadni a korábbi hibák következményeit, azzal kell büntetni, hogy a bankjukat kizárják a Fed hitellehetőségeinek az igénybevételéből. Az állami források rendelkezésre bocsátása bátorítást jelenthet a magánszektor számára, hogy részt vegyen a bankrendszer újratőkésítésében és a pénzügyi válság lezárásában.

Lett volna mód egy jobb mentőakcióra

Társszerző: Rob Johnson;
Project Syndicate, 2018. szeptember 18.

Fontosnak tartjuk a közelmúltban lezajlott vitát Joe Stiglitz és Larry Summers között az elhúzódó stagnálásról *(secular stagnation)* és annak kapcsolatáról a 2007–2008-as pénzügyi válság nyomán kialakult vérszegény gazdasági fellendüléshez. Stiglitz és Summers a jelek szerint egyetért abban, hogy az alkalmazott szakpolitikai megoldások nem voltak alkalmasak azoknak a strukturális kihívásoknak a kezelésére, amelyeket a válság felszínre hozott és felerősített. A vitájuk érinti a fiskális ösztönzés nagyságát, a pénzügyi szabályozás szerepét és a jövedelemelosztás fontosságát. Ám ezen túlmenően is vannak kérdések, amelyekkel kellő mélységben szükséges foglalkozni.

Úgy véljük, hogy egy kulcsfontosságú lehetőség elmulasztásának vagyunk a tanúi, abban az értelemben, hogy a válságra reagáló kiigazítás terhét aránytalanul nagyobb mértékben viselték az adósok, mint a hitelezők, ez pedig hozzájárult a válságot követő stagnálás elhúzódásához. Ennek az elszalasztott lehetőségnek a hosszú távú társadalmi és politikai következményei igen jelentősnek mondhatók.

Visszatérve 2008-hoz, amikor Hank Paulson pénzügyminiszter előterjesztette a 700 milliárd dolláros mentőcsomagját (TARP), azt javasolta, hogy ebből a pénzből a bankokat kell megmenteni úgy, hogy eközben az állam nem szerez tulajdoni részt ezekben a pénzügyi vállalkozásokban. Abban az időben kollégánkkal, Robert Duggerrel amellett érveltünk, hogy az adófizetők pénzét sokkal hatékonyabban és méltányosabban lehetne felhasználni, ha a pénzből csökkentenék az átlagos amerikai jelzálogadós tartozását – tükrözve a lakáshitel-piacon végbement árcsökkenést, illetve azon bankok feltőkésítését, amelyek tőkéje a szabályozói minimum alá esett. Miután a tőke hússzoros mérlegáttételt tesz lehetővé, a 700 milliárd dollár óriási szerepet játszhat a pénzügyi rendszer egészséges működésének a helyreállításában.

A képviselőháznak benyújtott törvényjavaslatban nem szerepelt az a lehetőség, hogy a pénzeket a bankok számára történő tőkejuttatásra is fel lehet használni. Ezért felkértük Jim Moran képviselőt, hogy egy előre elkészített kérdés formájában érdeklődje meg Barnegy Franktől, aki a pénzügyi szolgáltatások bizottságának az elnöke volt, hogy vajon összhangban van-e a TARP-törvény szellemével, ha a pénzügyminisztérium engedélyt kap az adófizetői pénzek tőkejuttatás formájában történő felhasználására. Frank a képviselőház előtti felszólalásában igennel válaszolt a kérdésre.

Ez valójában eszköz volt, amit Paulson a George W. Bush-adminisztráció utolsó napjaiban vett igénybe. Ám rosszul csinálta: összehívta a nagybankok vezetőit, és arra kényszerítette őket, hogy vegyék igénybe a számukra jóváhagyott összegeket. Ezzel azonban stigmát ragasztott rájuk.

Néhány hónappal később, amikor a Barack Obama-féle adminisztráció hivatalba lépett, egyikünk (Soros) azzal a kéréssel fordult Summershez, hogy fogadja el a törékeny pénzintézetek feltőkésítésére vonatkozó intézkedést, illetve tegye lehetővé a jelzáloghitelek leértékelését a reális piaci szintre, ami megkönnyítené a gazdaság újraindítását. Summers ezt politikailag elfogadhatatlannak tartotta, mondván, hogy ez egyenértékű a bankok államosításával. Egy ilyen lépésről ordít a szocializmus, Amerika pedig nem szocialista ország – tette hozzá.

Ezt a gondolatmenetet nem találtuk meggyőzőnek – sem akkor, sem most. Az Obama-adminisztráció azzal, hogy megszabadítja a pénzintézeteket a túlértékelt aktíváiktól, valójában már akkor is úgy döntött, hogy társadalmasítja a veszteséget. Továbbra is nyitott volt viszont a kérdés, hogy részesedhet-e az adófizető az esetleges nyereségből, ami a részvényárak emelkedésétől várható, feltéve, hogy a gazdaság ismét növekedésnek indul.

Ha a javaslatunkat elfogadták volna, a részvényesek és a kötvénytulajdonosok (ez utóbbiaknak nagyobb a megtakarítási hajlandósága) nagyobb veszteséget kellett volna hogy vállaljanak, viszont az alacsony és közepes jövedelmű háztartások könnyebbséget élveztek volna, mert a jelzálogadósságuk csökkent volna. A kiigazítás terheinek az átcsoportosítása veszteséget okozott volna azoknak, akik felelősek voltak a bajokért, bővítette volna az összes keresletet, és

csökkentette volna a növekvő egyenlőtlenségeket, ami demoralizálóan hatott a lakosság nagy többségére.

Nem kétséges, hogy tudatában voltunk egy problémának a javaslatunkkal kapcsolatosan: a túlzottan eladósodott jelzálogadósok terheinek a könnyítése ellenállást váltott volna ki sok lakástulajdonosból, akik nem vettek fel jelzáloghitelt. Foglalkoztunk azzal, hogy mit lehetne kezdeni ezzel a problémával, egészen addig, amíg okafogyottá nem vált: az Obama-adminisztráció elutasította a javaslatunkat.

A Bush- és az Obama-adminisztráció hozzáállása homlokegyenest ellenkezik azzal, ahogy a kérdéssel a brit kormány foglalkozott, de ellenkezik azzal is, ahogy az Egyesült Államokban a korábbi bankmentésekre sor került.

Nagy-Britanniában, ahol ekkortájt Gordon Brown volt a miniszterelnök, az alultőkésített bankokat felszólították, hogy haladéktalanul gondoskodjanak további tőkebevonásról. Megkapták a lehetőséget, hogy a tőkebevonásról maguk gondoskodjanak a piacon, de figyelmeztették őket, hogy ha ez nem történik meg, a brit pénzügyminisztérium fog tőkét juttatni számukra. A Royal Bank of Scotland és a Lloyds TSB valóban igénybe vette az állami segítséget. A tőkejuttatáshoz kapcsolódóan korlátozásokat vezettek be a vezetői javadalmazások és az osztalékfizetések vonatkozásában. Ellentétben Paulson tőkejuttatási eljárásával, a bankokra nem rakódott stigma, ha képesek voltak arra, hogy a piacról vonjanak be forrásokat.

Ugyanígy, az 1930-as évek nagy gazdasági világválsága idején az Egyesült Államok egy speciálisan e célra létrehozott szervezete (Reconstruction Finance Corporation, RFC) tulajdonba vette és újratőkésítette a bankokat, egy másik szervezeten (Homeowners Loan Corporation, HOLC) keresztül pedig sikerült átütemezni a jelzáloghiteleket.

Nem kérdés, hogy az Obama-kormány hozzájárult a válság súlyának a mérsékléséhez azzal, hogy megnyugtatta a közvéleményt, és a valóságosnál kisebbnek tüntette fel a problémát, de nagy politikai árat kellett ezért fizetnie. Az adminisztráció lépései nem orvosolták az alapvető problémákat, azzal pedig, hogy a bankokat részesítették védelemben és nem a jelzálogadósokat, megnövelték a távolságot a szegény és a tehetős amerikaiak között.

A választók az Obama-adminisztrációt és a demokrata pártot hibáztatták a kialakult helyzetért. 2009-ben a milliárdos Koch testvérek masszív pénzügyi támogatásával létrejött a Tea Party (a republikánus párt szélsőségesen konzervatív szárnya). 2010 januárjában időközi választásokat tartottak Massachusetts államban a Ted Kennedy szenátor elhunyta következtében megüresedett helyért, éppen az után, hogy a Wall Streeten bőkezű bónuszosztásokra került sor. A választásokat a republikánus Scott Brown nyerte. A republikánusok a későbbiekben a 2010-es időközi választásokon megszerezték a többséget a képviselőházban, 2014-ben a szenátusban, 2016-ban pedig elnöknek jelölték Donald Trumpot, aki meg is nyerte a választásokat.

Lényeges, hogy a demokrata párt felismerje és korrigálja a múltban elkövetett hibáit. A 2018-as időközi választások, amelyek alapot teremtenek a 2020-as elnökválasztások számára, kiváló alkalmat kínálhatnak. Az országot nyomasztó politikai és gazdasági problémák sokkal súlyosabbak, mint tíz éve voltak, és a közvélemény tisztában van ezzel.

A demokratáknak az a dolga, hogy elismerjék ezeknek a problémáknak a létét, nem az, hogy lekicsinyeljék. Az idén sorra kerülő időközi választások egyfajta népszavazást jelentenek Trumpról, és a demokrata elnökjelöltnek 2020-ra olyan programmal kell rendelkeznie, amit sok amerikai kell hogy lelkesítőnek tartson. A választóközönség megtanulhatta, hová vezet a republikánusok populizmusa, a többségnek 2018-ban nemet kell erre mondania.

5. Az Európai Unió tragédiája

Ébresztő, Európa!

„Ébresztő, Európa!”

Részletek az „Ébresztő, Európa!” című
írásból; *The New York Review of Books,*
2014. október 22.

Európa orosz kihívással néz szembe. Sem az európai vezetők, sem a polgáraik nincsenek tisztában ezzel a kihívással vay azzal, miképpen lehet ezzel megbirkózni. Oroszország a jog uralmáról lemondva az erő alkalmazását választotta, ami megnyilvánul a belföldi elnyomásban és a külföldön végrehajtott agresszióban. Ami megdöbbentő, hogy Putyin Oroszországa bizonyos vonatkozásokban Európa fölé kerekedett – rugalmasabb lett, és mindig újabb meglepetésekkel rukkol elő. Ez taktikai előnyt biztosít számára – legalább is rövid távon.

Európa és az Egyesült Államok – mindegyik a saját megfontolásai által vezetve – egyértelműen döntött abban a vonatkozásban, hogy kerüli a nyílt konfrontációt Oroszországgal. Oroszország él ezzel a vonakodással. Szerződéses kötelezettségeit megszegve annektálta a Krím-félszigetet, és szeparatista enklávékat hozott létre Kelet-Ukrajnában. 2014-ben, amikor az újonnan beiktatott kijevi kormány az Oroszország által támogatott szakadárokkal folytatott, alacsony intenzitású keletukrajnai háborúban győzelemre állt, Putyin elnök reguláris katonai erőkkel, amelyeket „kis zöld embereknek” álcázott, elözönlötte Ukrajnát. Ez egyébként annak az orosz törvénynek a megsértését is jelenti, amely szerint a kötelező katonai szolgálatukat töltőket nem lehet a beleegyezésük nélkül külföldön bevetni.

Hetvenkét óra leforgása alatt ezek az erők több száz ukrán katonai járművet semmisítettek meg, ami jelentős részét teszi ki az ország harcképes katonai erejének. Weslegy Clark tábornok véleménye szerint, aki korábban a NATO egyesített erőinek európai főparancsnoka volt, Oroszország többszöri kilövésre alkalmas rakétarendszereket vetett be, amelyek nagy, pusztító erejű srapnellövedékekkel és vákuumbombákkal vannak felszerelve (ezt az embertelen eszközt amúgy is be kellene tiltani). Dnyepropetrovszk ukrán város helyi milíciája szenvedte el a legnagyobb veszteségeket, mert a mobiltelefonjaik alapján az oroszok könnyen beazonosíthatták és célba vehették őket. Putyin elnök egyelőre

tartja magát a tűzszüneti megállapodáshoz, amelyet Petro Porosenko ukrán elnökkel írt alá 2014. szeptember 5-én, de fenntartja a jogot magának, hogy a tűzszünetet csak addig tekintse érvényben lévőnek, amíg az számára előnyös, egyébként pedig teljes erővel újrakezdi a katonai műveleteket.

2014 szeptemberében Porosenko elnök washingtoni látogatása során megjelent a törvényhozás együttes ülésén, ahol meleg fogadtatásban részesült. Beszédében egyaránt kért „halált okozó" és másmilyen védelmi célú fegyvereket. Obama elnök azonban elutasította a Javelin típusú, kézből indítható páncéltörő rakéták szállítására vonatkozó kérését, amelyek egyébként kiválóan alkalmasak a tanktámadások elhárítására. Porosenko kapott radarokat, de mi a haszna a radaroknak, ha nincsenek rakétái? Az európai országok szintén húzódoztak a katonai segítségnyújtástól, mert tartanak az orosz megtorló lépésektől. Porosenko elnök számára a washingtoni látogatás a támogatás látszatát keltette – valós tartalom nélkül.

Ukrajna összeomlása hatalmas veszteség lenne a NATO, az Európai Unió és az Egyesült Államok számára. Megnőne a győztes Oroszország befolyása az Európai Unión belül, közvetlen fenyegetést jelentene a balti államok számára, amelyekben népes orosz lakosság él. Ukrajna támogatása helyett a NATO-nak a saját földjén kellene védekeznie. Mindez mind az Európai Uniót, mind az Egyesült Államokat olyan veszélynek tenné ki, amelyet nagy igyekezettel éppen elkerülni kívánnak: a közvetlen katonai konfrontációt Oroszországgal. Az Európai Unió a mostaninál is megosztottabb és kevésbé irányítható lenne. Miért állna az Egyesült Államok és a többi NATO-tagország érdekében, hogy megengedjék egy ilyen helyzet kialakulását?

Európában és az Egyesült Államokban egyaránt uralkodó az az álláspont, mely szerint Putyin nem egy Hitler, ha megkapja, amit kér, a továbbiakban nem fog erőszakhoz folyamodni. Eközben az Oroszországgal szemben bevezetett szankciók – amelyek kiterjednek bizonyos üzleti tranzakciókra, pénzügyi kérdésekre és a kereskedelemre – meghozzák a várt eredményt, és Oroszország meg fog hátrálni, csakhogy megszabadulhasson e szankciók kellemetlen következményeitől.

Ezek hiú remények. Alapjukat olyan téves gondolatmenetek adják, amelyek semmilyen tényszerű bizonyítékokkal nem támaszthatók alá.

Putyin eddig is többször folyamodott erő alkalmazásához, és a jövőben is bizonnyal megteszi, ha nem találkozik erőteljes ellenállással. De még ha ki is derülne, hogy ez a hipotézis megállja a helyét, akkor is szörnyen felelőtlen dolog B-terv nélkül várni a jövőt.

Van két ellenérv, ami ugyan kevésbé nyilvánvaló, de annál fontosabb. Először is, a nyugati politikusok figyelmen kívül hagyták annak a jelentőségét, amit az általam „új Ukrajnának" nevezett jelenség megszületése jelent, ami a Majdan téri ellenállás sikere nyomán jött létre. Sok döntéshozó, aki jártas az Ukrajnával folytatott együttműködés kérdéseiben, nehezen fogadja el az ott létrejött forradalmi változásokat. Az Európai Unió és Ukrajna között a közelmúltban létrejött társulási szerződést eredetileg a Viktor Janukovics vezette kormány tárgyalta le. Ezt a részletes menetrendet most hozzá kell igazítani a tökéletesen megváltozott realitásokhoz. Például a menetrend előírja a bírói kar fokozatos, öt éven belüli lecserélését, illetve átképzését, miközben a közvélemény azonnali és radikális változásokat követel. Ahogy Vitalij Klicsko, Kijev polgármestere megfogalmazta: „Ha a friss uborkát egy hordó kovászos uborkával kevered, abból is kovászos uborka lesz."

Ellentétben bizonyos széles körben elterjedt híresztelésekkel, a Majdan téri ellenállást a civil társadalom krémje vezette: fiatal emberek, akik közül sok külföldön tanult, és hazatérve nem akart munkát vállalni sem az államapparátusban, sem az üzleti életben, mert mindkettőt visszataszítónak találta. (A nacionalisták és az antiszemita szélsőségesek csak egy töredékét adták a Janukovics elleni tüntetőknek.) Ők az „új Ukrajna" vezetői, akik állhatatosan harcolnak a „régi Ukrajna" visszatérése ellen – annak minden korrupciójával és gyenge kormányzásával együtt.

Az „új Ukrajnának" tudomásul kellett vennie az orosz agressziót, a bürokraták ellenállását külföldön és odahaza, ahogy a lakosság széles köreiben uralkodó zavarodottságot is. Meglepő módon számos oligarcha jelentkezett, hogy segíteni akar nekik, köztük leginkább Petro Porosenko korábbi elnök. Az ország keleti és nyugati része között természetesen komoly különbségek vannak a történelem, a nyelv és a külsődleges jellemzők vonatkozásában, de Ukrajna egységesebb és európaibb szemléletű, mint bármikor korábban. Ez az egység azonban rendkívül törékeny.

Az „új Ukrajna” kevés elismerésnek örvend, főképpen azért, mert idő kell ahhoz, hogy kifejthesse a hatását. Születése pillanatában gyakorlatilag nem álltak rendelkezésére kiképzett biztonsági erők. A „régi Ukrajna” biztonsági erői aktívan közreműködtek a Majdan téri lázadás leverésében, majd nyárra teljesen összezavarodtak, amikor immáron a lázadás híveiből alakult kormánynak kellett engedelmeskedniük. Nem csoda, hogy az új kormány kezdetben nem tudott hatékony ellenállást tanúsítani a kelet-ukrajnai enklávékban létrejött szeparatista mozgalmakkal szemben. Ezért különösen figyelemre méltó, hogy Petro Porosenko elnök a megválasztását követő néhány hónapon belül képes volt olyan támadást indítani, aminek az eredményeként csaknem sikerült visszafoglalni az enklávékat.

Az „új Ukrajna” érdemeinek értékeléséhez szükség van valamennyi személyes tapasztalatra. Nekem vannak ilyen tapasztalataim, de nem tagadom, hogy kissé elfogult vagyok. 1990-ben még az előtt hoztam létre az alapítványomat, hogy az ország elnyerte a függetlenségét. Az igazgatótanács tagjai és a munkatársak teljes egészében ukránok, és mély gyökereik vannak az ukrán civil társadalomban. Gyakran jártam az országban, különösen az első években, de 2004 és 2014 között már nem. Akkor aztán ismét odautaztam, hogy tanúja legyek az „új Ukrajna” megszületésének.

Mély benyomást tett rám, hogy mennyivel érettebb és tapasztaltabb lett az alapítványom, és általában a civil társadalom. Jelenleg a civil és politikai aktivitás alighanem magasabb, mint bárhol másutt Európában. Az emberek bebizonyították, hogy készek az életüket adni az országukért. Ezek az „új Ukrajna” rejtett erőforrásai, amelyeket a Nyugat figyelmen kívül hagy.

Az Ukrajnával kapcsolatos mostani európai hozzáállás egy másik hiányossága, hogy figyelmen kívül hagyja: az Ukrajna ellen intézett orosz támadás közvetve támadás az Európai Unió és az uniós értékek ellen. Nyilvánvalónak kellene lennie, hogy egy háborúban álló ország vagy országok szövetsége nem folytathat megszorító fiskális politikát, ahogy azt az Európai Unió teszi. Minden rendelkezésre álló forrást a háborús erőfeszítés szolgálatába kellene állítani még akkor is, ha ez a költségvetési deficit elfutásával jár. Az „új Ukrajna” sérülékenysége csak növeli a nyugati politika határozatlanságában rejlő veszélyeket. Nem csupán az „új Ukrajna” túlélése, de a NATO-nak és magának az Európai

Uniónak a jövője is veszélyben van. Egységes ellenállás híján nem reális azt várni, hogy Putyin megáll a nyomásgyakorlással Ukrajnában, amikor Európa megosztása és a dominancia megszerzése Európa felett kézzelfogható közelségben van.

Miután az előzőekben a jelenlegi megközelítés hiányosságait tárgyaltam, most kísérletet teszek arra, hogy vázoljam azt az irányt, amelyben Európának haladnia kellene. Az Oroszországgal szembeni szankciók szükségesek, de szükséges rossznak tekinthetők. Nem csupán az orosz gazdaságot sújtják, de visszavetik az európai, ezen belül a német gazdaságot. Ez felerősíti a recessziós és deflációs erőket, amelyek már amúgy is működnek. Ezzel szemben Ukrajna támogatása, hogy képes legyen megvédeni magát, ösztönző hatású lenne nem csupán Ukrajnára, de Európa egészére nézve is. Ezt az elvet kellene szem előtt tartani, amikor az Ukrajnának nyújtott európai támogatásról beszélünk.

Az „új Ukrajnában" megvan a politikai akarat, hogy védelmezze Európát az orosz agresszió ellen, és arra is, hogy radikális szerkezeti reformokat hajtson végre. Ennek az elszántságnak a fenntartásához és erősítéséhez Ukrajnának megfelelő segítségre van szüksége a támogatói részéről. Enélkül az eredmény kiábrándító lesz, a reményből pedig kétségbeesés.

Épp itt az ideje annak, hogy az Európai Unió tagállamai felébredjenek, és kritikus szemmel tekintsenek önmagukra. Valami bajnak kell lennie az Európai Unióval, ha Putyin ennyire sikeres lehet, még akkor is, ha ez csak rövid távú siker. Az EU-bürokrácia immáron nem a hatalom egyetlen birtokosa, és nincs oka arra, hogy büszke legyen saját magára. Meg kellene tanulnia, hogyan lehet egységes, rugalmas és hatékony. Az európaiaknak pedig újra kellene vizsgálniuk a viszonyukat az új Ukrajnához. Ez segítene abban, hogy ismét rátaláljanak arra a szellemiségre, amely az Európai Unió létrejöttéhez vezetett. Az Európai Unió magát menti azzal, ha megmenti Ukrajnát.

Mi romlott el, és hogyan lehet megjavítani?

Beszéd a brüsszeli gazdasági fórumon,
2017. június 1.

A beszédemet nagyszerű barátom, Tommaso Padoa Schioppa emlékének szeretném szentelni. A célom ma az, hogy elmagyarázzam, Tommaso Padoa Schioppa és én mit tennénk együtt, ha még mindig velünk lenne.

Megpróbálnánk megmenteni Európát annak érdekében, hogy radikálisan újra kitaláljuk. A kettő közül az első – Európa megmentése – a fontosabb, mert egzisztenciális fenyegetésről van szó. Ezt úgy érnénk el, hogy megvizsgálnánk a múltat, hogy elmagyarázhassuk, mi romlott el, és ami elromlott, hogyan lehet helyrehozni. Erre szeretnék ma vállalkozni.

Hadd kezdjem a múlttal. A második világháborút követően Európát a Marshall-terv segítségével építették újjá, de a Szovjetunó, amely a kontinens keleti részét uralta, folyamatosan fenyegetést jelentett. Néhány erős vízióval rendelkező ember Jean Monnet vezetésével szerette volna, ha Európát egy olyan szervezetben egyesítik, amelynek a tajai soha többet nem vívnak háborút egymás ellen. Ezek az erős vízióval rendelkező emberek azzal foglalkoztak, amit Karl Popper lépésről lépésre történő társadalommérnökségnek nevezett. Korlátozott, de elérhető célokat tűztek ki, meghatározták az ehhez szükséges határidőket, megszerezték a közvélemény támogatását, és tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy minden lépést újabb lépésnek kell követnie. Nemzedékünk európai elitje lelkes fogadtatásban részesítette ezt a munkát, én pedig személyesen úgy gondoltam, hogy az Európai Unió a nyílt társadalom megtestesülése.

A dolgok jó irányban haladtak egészen a maastrichti szerződés 1992-ben történt létrehozásáig. Az egyezmény létrehozói tudták, hogy a munkát csak félig végezték el: létrehoztak egy központi bankot, de nem hoztak létre közös pénzügyminisztériumot. Okkal gondolhatták azonban, hogy amikor szükség lesz rá, a kellő politikai erő

megteremthető, aminek a segítségével a szükséges lépéseket meg lehet tenni.

Sajnos nem ez történt. Ebben két dolog játszott közre: a szovjet birodalom összeomlása és Németország újraegyesítése – a kettő olyannyira összefonódott, hogy akár egynek is tekinthetjük –, majd ezt követte a 2008-as összeomlás.

Először a német újraegyesítéssel szeretnék foglalkozni. Helmut Kohl kancellár felismerte, hogy Németország újraegyesítésére csak az erősebben integrált Európa kontextusában kerülhet sor. Messzire tekintő vezetése alatt Németország lett az európai integráció fő hajtóereje. Németország mindig hajlandó volt egy kicsivel többet adni annak érdekében, hogy minden megállapodás megfeleljen az összes résztvevő érdekeinek. François Mitterrand francia köztársasági elnök úgy akarta Németországot szorosabban bekapcsolni az európai folyamatba, hogy eközben ne kelljen túlságosan sokat feladni a nemzeti függetlenségből. Ez a francia–német alku lett a maastrichti szerződés alapja.

Ezt követte aztán a lisszaboni szerződés, amelynek a célja az volt, hogy a függetlenséget a központi intézményeknek – az Európai Parlamentnek és az Európai Bizottságnak – adják át, de ezt a Franciaországban és Hollandiában 2005-ben megtartott népszavazások elvetették. A 2008-as összeomlást követő euróválság idején a tényleges politikai hatalom az Európai Tanács kezébe került, ahol az államfők képesek voltak arra, hogy egy pillanat leforgása alatt meghozzák a szükséges döntéseket. A szakadékot a formális és a *de facto* hatalom között találjuk azon jelenség gyökereinél, amelyet az „Európai Unió tragédiájának" nevezek.

A 2008-as összeomlás az Egyesült Államokból indult ki, de az európai bankrendszert sokkal súlyosabban érintette. 2008 után az egységessé vált Németország nem érezte magát politikailag ösztönözve, sem pedig eléggé gazdagnak, hogy a további integráció motorja legyen.

A Lehman Brothers összeomlását követően az európai pénzügyminiszterek kijelentették, hogy a továbbiakban egyetlen, a pénzügyi rendszer egésze szempontjából meghatározó bank csődje sem engedhető meg. Ám Angela Merkel kancellár ragaszkodott ahhoz, hogy minden ország feleljen a saját bankjaiért. Helyesen mérte fel, hogy a

német közvélemény mit szeretne. És ez volt az a pillanat, amikor az integráció visszafordult a szétesés irányába.

* * *

Az Európai Unió ma egzisztenciális válsággal küzd. A velem egykorú európaiak többsége támogatja az integráció továbbvitelét. Ám az utánuk következő nemzedékek újabban úgy tekintenek az Európai Unióra, mint amelyik megfosztja őket a biztos és ígéretes jövőtől. Sokan mostanra kételkednek abban, hogy az Európai Unió képes lenne arra, hogy megoldja a felgyülemlett problémák sokaságát. Ezt az érzést erősíti az Európa-ellenes xenofób pártok megerősödése: ezek olyan értékeket vallanak, amelyek tökéletesen szembemennek azokkal, amelyekre az Európai Unió épült.

Az Európai Uniót ellenséges hatalmak veszik körül: Putyin Oroszországa, Erdoğan Törökországa, el-Sisi Egyiptoma és az az Amerika, amelyet Trump szeretne létrehozni, de nem tud.

Belül az Európai Unió olyan megállapodások alapján működik, amelyek a 2008-as válság óta elévültek; ezek idővel egyre kevésbé maradtak relevánsak. Még a legegyszerűbb innovációk elfogadása is, amelyek az egységes valuta működéséhez szükségesek, csak a meglévő egyezményeken kívül eső kormányközi megállapodások alapján lehetséges. Így alakult ki az a helyzet, amelyben az európai intézmények működése egyre bonyolultabbá vált, és végül valamennyire maga az EU is diszfunkcionális lett.

Az eurózónáról kiváltképp elmondható, hogy az ellenkezője lett annak, aminek az eredeti szándékok alapján lennie kellene. Az eredeti elképzelések szerint az Európai Unió a hasonlóképpen gondolkodó államok önkéntes társulása, amelyek hajlandók a szuverenitásuk egy részét a közös jó érdekében feladni. A 2008-as pénzügyi válságot követően az eurózóna hitelező–adós kapcsolattá alakult át, amelyben a hitelezők diktálják azokat feltételeket, amelyeknek az adósok nem tudnak eleget tenni. A megszorítások előírásával a hitelező országok gyakorlatilag megakadályozták, hogy az adós országok kikeveredjenek az adósságaikból. A végeredmény: az országok sem nem önkéntesek, sem nem egyenlőek.

Ha az Európai Unió az eddig megszokott módon folytatja, nincs sok remény arra, hogy a helyzet javulni fog. Ezért fontos, hogy radikálisan újrateremtse saját magát. A Jean Monnet által elindított, felülről lefelé irányuló kezdeményezésnek köszönhetően az integráció jelentős eredményeket ért el, de kifulladt. Most olyan együttműködésre épülő erőfeszítésre van szükség, amely az európai intézmények felülről lefelé történő megközelítését alulról felfelé irányuló kezdeményezésekkel ötvözi. Ez azért szükséges, hogy a választók is megtalálják a helyüket ebben a folyamatban.

A Brexit súlyosan romboló lépés, amely mind a két félnek kárt okoz. Ennek nagy része már ma is érezhető, amikor az Európai Unió egzisztenciális válsággal küzd, és a figyelmét lekötik a szétválással folytatott tárgyalások Nagy-Britanniával.

Az Európai Unió nem engedhet a csábításnak, hogy megpróbálja megbüntetni Nagy-Britanniát; ehelyett a tárgyalásokat együttműködő szellemben kell folytatnia. A Brexitet katalizátornak kell tekintenie, amely segíti az átfogó reformok végrehajtását. A válás hosszú folyamat lesz, akár öt évig is eltarthat. Öt év a politikában örökkévalóság, különösen ilyen forradalmi időkben. Ezalatt az Európai Unió átalakíthatná magát olyan szervezetté, amelyhez más országok, például Nagy-Britannia csatlakozni szeretnének. Ha ez megtörténne, a két fél újra is egyesülhetne akár még az előtt, hogy a válás folyamata befejeződik. Ez nagyszerű fejlemény lenne, amiért érdemes dolgozni, ma viszont teljesen elképzelhetetlennek tűnik, pedig valójában nagyon is lehetséges. Nagy-Britannia parlamenti demokrácia, öt éven belül parlamenti választásokat kell tartania, és az új parlament dönthet úgy, hogy szeretne újra egyesülni Európával.

Egy ilyen Európa két kulcsmozzanatban különbözne a jelenlegitől. Először is, világosan különbséget kell tenni az Európai Unió és az eurózóna között. Másodszor, világosan számot kell vetni azzal, hogy az eurónak számos megoldásra váró gondja van, az pedig nem engedhető meg, hogy ezek megsemmisüléssel fenyegessék az Európai Uniót.

Az eurózóna működését elavult egyezmények szabályozzák, amelyek előírják, hogy valamennyi tagországnak csatlakoznia kell, ha és amennyiben teljesítik a csatlakozási feltételeket. Ez abszurd helyzetet teremtett, amelyben Svédország, Lengyelország és a Cseh Köztársaság egyértelművé tették, hogy nem kívánnak csatlakozni, mégis úgy

beszélnek róluk, és úgy is kezelik őket, mintha az euró előszobájában lennének.

* * *

Az eredmény kizárólag kozmetikai természetű. Az EU olyan szervezetté vált, amelyben az eurózóna a mag, a többi tagállam pedig valamiképpen alsóbbrendű. Kimondatlan előfeltevés, hogy az országok ugyanabba az irányba haladnak, bár különböző sebességgel. Ez jelenik meg az „egyre szorosabb unió" jelszavában, amelyet számos tagállam egyértelműen elutasított.

Ez a jelszó tarthatatlan. A „többsebességes Európa" helyébe a „több vágányon futó Európa" fogalmát kell helyezni. Ez sokkal több választási lehetőséget biztosítana a tagországok számára, és messzehatóan kedvező eredménnyel járna.

E pillanatban a hozzáállás az együttműködéshez negatív; a tagországok inkább hangsúlyozzák a szuverenitásukat, nemhogy feladnának belőle. Ám ha az együttműködés pozitív eredményekkel jár, a hozzáállás megváltozhat, és egyes célok, amelyek elérését leginkább azzal lehet szolgálni, hogy a hasonló gondolkodásúak fognak össze, a későbbiekben talán mindenki számára vonzók lesznek. Három olyan terület van, amelyen a lényeges előrehaladás elkerülhetetlenül szükséges. Az első a menekültválság, a második a területi dezintegráció, ahogy a Brexit tanúsítja, a harmadik pedig a gazdasági növekedés elősegítése.

Tiszteletben kell tartanunk a realitásokat. E három terület mindegyikén a bázis, ahonnan elindulhatunk, nagyon alacsony, és a menekültválság esetében a trend még mindig süllyedő. Továbbra sincs egységes európai migrációs politikánk. Minden ország azzal foglalkozik, amit nemzeti érdekének gondol, és gyakran tesz olyat, ami ütközik a többi ország érdekével. Merkel kancellárnak igaza volt: a menekültválság potenciálisan alkalmas az Európai Unió szétverésére. De nem adhatjuk fel. Ha sikerülne érdemi haladást elérni a menekültválság elhárításában, a folyamat megváltozik és pozitív irányba fordulhat.

* * *

Nagyon hiszek a momentumban, amelyet konceptuális keretemben reflexivitásnak nevezek. És látom a növekedést, amely jó irányba fogja fordítani az Európai Uniót. Ehhez van szükség a felülről lefelé és az alulról felfelé irányuló elemek kombinációjára, és mind a két területen látok előrelépést.

Ami a felülről lefelé irányuló politikai folyamatot illeti, a holland választások idején nagyon reménykedtem, és Geert Wilders nacionalista jelölt az első helyről a másodikra esett vissza. Nagyon megnyugtatott a francia választások eredménye, amelyeken az egyetlen Európa mellett elkötelezett jelölt a sok között végrehajtotta a lehetetlent, és megnyerte az elnökválasztást. Sokkal magabiztosabbnak érzem magam a német választásokat illetően, ahol nem is egy kombináció létezik egy Európa mellett elkötelezett koalíció létrehozására, különösen akkor, ha folytatódik az Európa-ellenes és xenofób AfD virtuális összeomlása. Azt ezt követően kialakuló momentum elég erős lehet a legnagyobb fenyegetés leküzdésére, amit a banki és menekültválság kialakulásának a veszélye jelent Olaszországban.

Számos alulról felfelé irányuló kezdeményezést is látok, és ami nagyon fontos, ezek támogatói között többnyire fiatalokat találunk. Olyanokra gondolok, mint az *Európa pulzusa* elnevezésű kezdeményezés, amely novemberben Frankfurtban indult, és több mint százhúsz várost ért el mindenütt a kontinensen, vagy a Best for Britain (A Legjobbat Nagy-Britanniának) mozgalomra, valamint a PiS-szel és a Fidesszel szemben kibontakozó ellenállásra Lengyelországban, illetve Magyarországon.

Az ellenállás, amellyel Orbán Viktor miniszterelnök szembesült Magyarországon, valószínűleg éppúgy meglepte őt, mint engem. Szeretett volna a politikájának valamilyen személyes keretet adni, mintha a közte és köztem kialakult személyes konfliktusról lenne szó, és engem helyezett a kíméletlen propagandakampánya középpontjába. Magát a magyar függetlenség védelmezőjeként tüntette fel, engem pedig mint egy piszkos kezű deviza-spekulánst, aki a pénzét arra használja, hogy Európát – és különösen a szülőhazáját, Magyarországot – elárassza illegális bevándorlókkal egy homályos, de mindenesetre nagyon aljas összeesküvés részeként.

Ez pontosan az ellenkezője annak, ami vagyok. Én annak a Central European University-nek a büszke alapítója vagyok, amely az elmúlt

huszonhat évben számos társadalomtudomány terén a világ ötven legjobb egyeteme közé került. Az egyetem számára bőségesen biztosítottam anyagiakat, ami lehetővé tette, hogy ne csupán a magyar kormánnyal, de akár az alapítóval szemben is megvédhesse kutatói szabadságát.

Következetesen felléptem azért, hogy Orbán ne tüntethesse fel személyesként az ideológiai különbségeinket, és sikerrel jártam.

* * *

Mit tanultam ezekből a tapasztalatokból? Először is a nyílt társadalmak megvédéséhez nem elegendő a jog uralmára támaszkodni: ki kell állni azért, amiben hiszünk. Az általam létrehozott egyetem és az alapítványom által támogatott szervezetek pontosan ezt teszik. A tét az ő sorsuk. Ám bízom abban, hogy a szabadságért folytatott állhatatos küzdelmük – legyen szó a kutatás vagy az egyesülés szabadságáról – végül is működésbe foja hozni az igazságszolgáltatás lassan forgó kerekeit. Másodszor azt tanultam meg, hogy a demokráciát nem lehet kívülről erőltetni; maguknak az embereknek kell kiállniuk érte és megvédeniük. Csodálattal adózom azért, ahogy a magyar emberek ellenállnak a becsapásnak és a korrupciónak, amelyet az Orbán-rezsim által kialakított maffiaállam létrehozott. És reménykedésre ad okot az is, ahogy az európai intézmények reagáltak arra a kihívásra, ami Lengyelország és Magyarország felől érkezik. Nagyon ígéretesnek tartom azt a német kezdeményezést, amelynek értelmében a kohéziós alapokat összekapcsolnák a jogállamiság kikényszerítésével. Látom az Európai Unió ébredezését egyre több területen. Ám a dolgok nem maguktól történnek meg. Szükség van mindazok aktív részvételére, akik számára fontos Európa jövője.

Egy figyelmeztetést hagytam a végére. Az Európai Unió nehézkes, lassan mozgó szervezet, amelyben gyakorta egyhangúlag kell fellépni a szabályok kikényszerítéséért. Ezt nem könnyű elérni, amikor két ország – Lengyelország és Magyarország – arra szövetkezik, hogy ezt megakadályozza. Ám Európának új szabályokra van szüksége, hogy az értékeit megőrizze. Erre van lehetőség, de határozott lépéseket tesz szükségessé az európai intézmények részéről, és kell a civil társadalom aktív hozzáállása is. Lássunk hozzá!

A menekültválság

Részletek
a *European Council on Foreign Relations*
2018. május 29-i ülésén elhangzott beszédből

A 2008-as pénzügyi válság óta az Európai Unió, úgy tűnik, utat tévesztett. Elfogadott egy fiskális összehúzódást előíró programot, ami az euróválság kirobbanásához vezetett. Ennek nyomán számos fiatal ellenségként kezd tekinteni az Európai Unióra, amely megfosztotta őket a munkahelyeiktől és a biztos jövő ígéretétől. A populista politikusok kihasználták ezt a neheztelést, és Európa-ellenes pártokat, illetve mozgalmakat hoztak létre.

Ezt követte a 2015-ös menekültválság. Először a legtöbben együtt éreztek a politikai elnyomás vagy polgárháború elől menekülők szenvedéseivel, de nem akarták, hogy a mindennapi életükben gondot okozzon, hogy a szociális szolgáltatások összeomlanak. Csalódást okozott az is, hogy a hatóságok kudarcot vallottak a válság kezelésével.

Amikor ez Németországban megtörtént, az AfD megerősödött, és a legnagyobb ellenzéki párttá nőtte ki magát. Olaszország a közelmúltban ugyanezen ment keresztül, és a politikai következmények még a németnél is katasztrofálisabbak voltak: az Európa-ellenes erők csaknem megszerezték a kormányrudat; az ország ma a politikai káoszban a választásokra vár.

A menekültválság egész Európában zavarokat okozott. A gátlástalan vezetők kiaknázták ezt, még azokban az országokban is, amelyekben alig fogadtak be menekülteket. Magyarországon Orbán Viktor újraválasztási kampányát arra alapozta, hogy hazug módon megvádolt engem, hogy egész Európát – benne Magyarországot – el akarom árasztani muszlim menekültekkel.

Most úgy tünteti fel magát, mint aki a keresztény Európa védelmezője, és aki védelmezi a fenyegetésekkel szemben azokat az értékeket, amelyekre az Európai Unió épült. Igyekszik átvenni a kereszténydemokrata pártok feletti irányítást, amelyek az Európai Parlamentben többségben vannak.

Az elmúlt hetekben nem csupán Európát, de az egész világot megdöbbentették Trump elnök lépései. Egyoldalúan kivonult az Iránnal megkötött atomalkuból, amivel a dolog lényegét tekintve szétzúzta az atlanti szövetséget. Ez a fejlemény egy további, kiszámíthatatlan tényező nyomását jelenti az ostrom alatt álló Európára. Nem szónoki fordulat arról beszélni, hogy az Európai Uniót egzisztenciális veszélyek fenyegetik – ez a komor valóság.

Mit tehetünk Európa megmentése érdekében?

Európa három nyomasztó problémával szembesül: (1) a menekültválság, (2) a területi dezintegráció, amelyre példa a Brexit, és (3) a megszorítási politika, amely gátolja Európa gazdasági fejlődését.

Mindig is azon a véleményen voltam, hogy a menekültek Európán belüli elosztása teljes mértékben önkéntes alapon kell hogy történjen. A tagállamokat nem lehet arra kényszeríteni, hogy nemkívánatos menekülteket fogadjanak be, és a menekülteket sem arra, hogy olyan országban telepedjenek le, amelyben nem szeretnének.

Európa migrációs politikájának a középpontjába az önkéntességet kell helyezni. Európának ezen túlmenően sürgősen felül kell vizsgálnia vagy el kell törölnie az úgynevezett dublini rendeletet, amely méltánytalanul nagy terhet rak Olaszországra és a többi mediterrán országra – annak összes katasztrofális politikai következményeivel együtt.

Az Európai Uniónak védenie kell a külső határait, de nyitva kell tartania a határokat a valódi menekültek számára. A tagállamok viszont nem zárhatják le a belső határokat. Az Európa-erőd koncepció, amely egyformán kezeli a politikai okból menekülőket és a gazdasági bevándorlókat, egyaránt sérti az európai és a nemzetközi jogot, de ettől függetlenül is nélkülöz minden reális alapot.

Európa szándéka az, hogy segítő kezet nyújtson Afrikának és a fejlődő világ más országainak, oly módon, hogy jelentős támogatásban részesíti a demokrácia útjára lépő rezsimeket. Ez lehetővé teszi, hogy ezek az országok oktatási és foglalkoztatási lehetőségeket biztosítsanak a saját polgáraik számára, akik így kisebb számban akarnak kivándorolni, és azok, akik mégis a kivándorlás mellett döntenek, nem minősülnek menekülteknek. Ugyanakkor az európai országok rendezett körülmények között fogadhatnak bevándorlókat ezekből vagy más országokból a saját gazdasági szükségleteiket kielégítendő. Ily módon a

migráció önkéntes folyamat lenne mind a bevándorlók, mind pedig a fogadó államok részéről. Egy ilyen „Marshall-terv” csökkentené a politikai menekültek számát azzal, hogy megszilárdítja a demokratikus rezsimeket a fejlődő világban.

A jelenkor realitása nagyon messze van ettől az ideális forgatókönyvtől. Először is, ami a legfontosabb, az Európai Uniónak továbbra sincs egységes migrációs politikája. Minden állam kidolgozta a sajátját, amely gyakran ütközik más tagországok érdekeivel.

Másodszor, a legtöbb európai ország célja nem az, hogy elősegítse a gazdasági fejlődést, hanem hogy megállítsa a bevándorlók beáramlását. Ez a rendelkezésre álló erőforrások jelentős részét eltereli arra, hogy diktátorokkal kössenek piszkos üzleteket, magyarán megvesztegetik őket, hogy ne engedjenek át migránsokat a területükön, vagy elnyomó intézkedésekkel megakadályozzák a saját polgáraikat a távozásban. Hosszú távon az eredmény csak még több politikai menekült lesz.

Harmadszor, sajnálatosan kevés pénzügyi forrás áll rendelkezésre. Becsléseink szerint egy értelmes afrikai „Marshall-tervhez” legalább évi harmincmilliárd euróra lenne szükség több éven keresztül. A tagállamok ennek csak egy töredékére képesek, még akkor is, ha meglenne bennük a hajlandóság.

Akkor hát miképpen lehetne egy ilyen tervet finanszírozni? Fontos, hogy lássuk, a menekültválság európai probléma, amely európai megoldást követel. Az Európai Unió magas hitelminősítéssel rendelkezik, és a hitelfelvételi kapacitása ez idő szerint kihasználatlan. Mi lehetne alkalmasabb idő egy ilyen kapacitás kiaknázására, mint egy egzisztenciális válság? A történelem során a háborúk idején mindig nőtt az államadósság. A közfelfogás szerint az államadósság növelése ellentétes a jelenlegi függőségszámba menő elköteleződéssel a megszorítások iránt, de a megszorítások maguk is hozzájárulnak a válsághoz, amely Európát jelenleg sújtja.

Európa, ébredj fel!

Cikk; *Project Syndicate,*
2019. február 11.

Európa holdkórosan eltűnőfélben van, népeinek fel kell ébredniük, mielőtt túl késő lenne. Ha nem, az Európai Unió a Szovjetunió sorsára jut. Sem a vezetőink, sem polgártársaink a jelek szerint nem értik, hogy forradalmi pillanatokat élünk; hogy a lehetőségek nagyon sokfélék, és hogy a tényleges kimenet rendkívül bizonytalan.

A legtöbben feltételezik, hogy a jövő többé-kevésbé hasonlítani fog a múlthoz, ám ez nem feltétlenül van így. Hosszú és eseményekben gazdag életem folyamán sok olyan helyzettel találkoztam, amelyet radikális egyensúlytalanságnak nevezek. Ma egy ilyen helyzetben élünk.

A következő inflexiós pont a 2019 májusában megtartásra kerülő európai parlamenti választások lesznek. Sajnos az Európa-ellenes erők versenyelőnyt élveznek. Ennek számos oka van, köztük az idejétmúlt pártrendszer a legtöbb európai országban, a szerződések megváltoztatásának gyakorlati lehetetlensége és a jogi eszközök hiánya, amelyekkel szankcionálni lehetne az uniós értékeket megsértő országokat. Meglehet, az EU képes érvényesíteni az *acquis communautaire*-t[17] a csatlakozni szándékozó országok vonatkozásában, de nincs elegendő ereje ahhoz, hogy ugyanezt a tagállamokból is kikényszerítse.

Az elaggott pártrendszer akadályt jelent azok számára, akik meg akarják óvni az uniós értékeket, viszont segítség azoknak, akik ezeket az értékeket valami radikálisan mással akarják helyettesíteni. Ez igaz az egyes országokra, de még inkább a transzeurópai pártszövetségekre.

Az egyes országok pártrendszere azokat a választóvonalakat tükrözi, amelyek relevánsak voltak a 19. és a 20. században, mint amilyen a munka és a tőke közötti konfliktus. Ám ma a legfontosabb választóvonal az Európa-párti és az Európaellenes erők között húzódik.

Európa vezető országa Németország, a vezető német politikai szövetség – a kereszténydemokraták (CDU) és a bajor keresztényszocialisták (CSU) között – fenntarthatatlanná vált. A

szövetség jól működött, amíg Bajorországban nem volt a CSU-tól jobbra elhelyezkedő párt. Ez a helyzet a szélsőséges AfD megjelenésével megváltozott. A múlt év szeptemberi tartományi választásokon a CSU hat évtized óta a legrosszabb eredményét érte el, míg az AfD fennállása óta első ízben bekerült a parlamentbe.

Az AfD előretörése érvénytelenítette azokat az alapokat, amelyekre a CDU–CSU pártszövetség épült. Ám ezt a szövetséget nem lehet felmondani, mert akkor új választások jönnek, amit sem Németország, sem Európa nem engedhet meg magának. A kialakult helyzetben viszont a hatalmon lévő koalíció nem tud annyira erőteljesen Európa-párti lenni, mint amennyire lehetne, ha az AfD nem fenyegetné jobbról.

Ám a helyzet korántsem reménytelen. Megjelentek a német zöldek, akik az egyetlen következetesen Európa-párti álláspontot képviselik az országban, és a népszerűségük a közvélemény-kutatók szerint folyamatosan növekszik, miközben az AfD a jelek szerint elérte a támogatottsága maximumát (kivéve a korábbi NDK területét). Ugyanakkor jelenleg a CDU–CSU szavazókat egy olyan pártszövetség képviseli, amelynek az elkötelezettsége az európai értékek iránt nem egyértelmű.

Az Egyesült Királyságban is egy elaggott pártrendszer jelent gátat a népakarat számára, hogy megfelelő képviseletet találjon magának. Mind a Munkáspárt, mind a Konzervatív Párt megosztott, ám vezetőik – Jeremy Corbyn és Theresa May – olyannyira elszántak, hogy levezényeljék a Brexitet, hogy együttműködnek e cél elérése érdekében. A helyzet annyira összetetté vált, hogy a legtöbb brit egyszerűen csak szeretne túl lenni rajta, bár olyan dologról van szó, ami évtizedekre meghatározza az ország sorsát.

Ám az összejátszás Corbyn és May között nagy ellenállást váltott ki mindkét párton belül, ami a Munkáspárt esetében egyenesen a lázadással határos. Egy nappal az után, hogy Corbyn és May találkozott, May bejelentett egy programot, amelynek a célja, hogy javítson azon észak-angliai választókerületek helyzetén, amelyekben a Munkáspártnak többsége van, és ahol a választók a kilépés mellett szavaztak. Corbynt most azzal vádolják, hogy megszegte az ígéretét, amelyet a Munkáspárt 2018. szeptemberi konferenciáján tett, nevezetesen, hogy támogatni foja egy második népszavazás megtartását, ha nincs mód parlamenti választások kiírására.

A közvélemény is kezdi megérteni a Brexit gyászos következményeit. Napról napra nő a valószínűsége annak, hogy a May által létrehozott egyezséget elvetik. Ez megteremtheti egy újabb népszavazás földcsuszamlásszerű támogatottságát, vagy ami még jobb lenne, visszavonnák Nagy-Britannia távozási szándékáról szóló bejelentést, amelyre a Lisszaboni szerződés 50. cikkelye alapján került sor.

Olaszország hasonlóan nehéz helyzetben találja magát. Az EU 2017-ben végzetes hibát követett el azzal, hogy szigorúan érvényesítette a dublini rendelet irányelveit, amelyek méltánytalanul nagy terhet jelentenek azon országoknak, ahol a bevándorlók elsőként lépnek az EU területére. Ez 2018-ban az Európa-ellenes Liga és az Öt Csillag mozgalom karjaiba lökte a többségében Európa-párti és bevándorlást támogató választóközönséget. A korábban vezető demokrata párt szétesőben van. Ennek következtében a választók jelentős, továbbra is Európa-párti része nem tud kire szavazni. Mindenesetre vannak kísérletek egy egységes Európa-párti lista összeállítására.

Hasonló átrendeződés figyelhető meg a pártok között Franciaországban, Lengyelországban, Svédországban és másutt is.

Ami a transzeurópai szövetséget illeti, a helyzet még ennél is rosszabb. A nemzeti pártoknak legalább vannak a múltban gyökerező hagyományaik, a transzeurópai pártszövetségek azonban kizárólag a pártvezetők érdekeit szolgálják. Az Európai Néppárt (EPP) a legrosszabb ezek közül. Az EPP-nek szinte semmilyen elvei nincsenek, amit az is mutat, hogy lehetővé teszik Orbán Viktor miniszterelnök Fidesze számára, hogy fenntarthassa a tagságát, amelynek révén az EPP megőrizheti a többségét, és kezében maradhat a lejobb uniós tisztségek szétosztásának joga. Ennél még az Európa-ellenes erők is jobbak, nekik legalább vannak elveik, még akkor is, ha azok visszataszítók.

Nem könnyű elképzelni, hogy az Európa-párti erők miként győzhetnének a májusi választásokon, ha nem helyezik Európa érdekeit a sajátjaik elé. Még mindig felhozhatók jó érvek az EU megóvása mellett, hogy mód legyen a radikális újjászervezésre. Ám ehhez változás kell az EU hozzáállásában. A mostani vezetés emlékeztet a politikai bizottságra a Szovjetunió összeomlása idején: egyre újabb *uká*zokat adtak ki, mintha ez bármennyire is számított volna.

Az első lépés, hogy megvédhessük Európát belső és külső ellenségeitől, hogy számot vetünk a probléma nagyságával. A második,

hogy ébresztőt fújunk az alvó Európa-párti többségnek, és mozgósítjuk őket, hogy védjék meg az uniós értékeket. Ha nem így teszünk, az egységes Európa álma 21. századi rémálom lesz.

Európa csendes többsége megszólal

Cikk; *Project Syndicate,*
2019. június 7.

A múlt havi európai parlamenti választások a vártnál jobb eredményt hoztak. Ennek egyetlen egyszerű oka van: az Európa-párti többség megszólalt. Azt mondták, hogy meg kell őrizni az uniós értékeket, de azt is mondták, hogy radikális változtatásokra van szükség abban, ahogy az EU működik. Aggodalmuk központjában a klímaváltozás áll.

Ez segíti az Európa-párti erőket, különösen a zöldeket. Az Európa-ellenes pártok, amelyek semmi konstruktívra nem képesek, nem tudták növelni a részarányukat olyan mértékben, amilyenben remélték. Arra sem képesek, hogy létrehozzák azt az egységes frontot, amely ahhoz kell, hogy a befolyásukat növelhessék.

Az egyik változtatásra szoruló intézmény a *Spitzenkandidat*- (csúcsjelölt-) rendszer, amelynek az eredeti célja, hogy az EU vezetését egyfajta közvetett úton válasszák ki. Ám ahogy Franklin Dehousse-nak az *EU Observer*ben megjelent briliáns, bár pesszimista írásából megtudhatjuk, ez még annál is rosszabb, mintha egyáltalán semmilyen demokratikus választás sem lenne. A tagállamok mindegyikében valós politikai pártok működnek, ám azok transzeurópai kombinációi mesterséges képződményeket jelentenek, amelyek egyedül a vezetőik egyéni ambícióit szolgálják.

Ezt legjobban az Európai Néppárt példáján lehet látni, amelynek 2004 óta mindig sikerült megszereznie a Bizottság elnöki tisztségét. Manfred Weber, az EPP jelenlegi vezetője semmilyen tapasztalattal nem rendelkezik a nemzeti politizálás terén, a jelek szerint gyakorlatilag bármilyen kompromisszumra képes, csakhogy megőrizze a parlamenti többségét. Ennek része az is, hogy keblére öleli Orbán Viktort, Magyarország autokrata miniszterelnökét.

Orbán komoly problémát jelentett Weber számára, mert nyíltan semmibe vette az európai normákat, és lényegében maffiaállamot teremtett. Az EPP-t alkotó nemzeti pártoknak csaknem a fele ki akarta zárni Orbán pártját, a Fideszt. Ahelyett, hogy Weber ezt végigvitte volna,

sikerült meggyőznie az EPP-t, hogy szabjon viszonylag könnyen teljesíthető feltételeket a Fidesz számára: tegye lehetővé az általam alapított Central European University (CEU) amerikai egyetemként történő szabad működését Magyarországon.

Bár a Fidesz ezt nem teljesítette, ennek ellenére az EPP nem zárta ki, csupán felfüggesztette, így a Fidesz az EPP részének számít, amikor a Bizottság elnöke megválasztásra kerül. Orbán most azon ügyködik, hogy visszaállítsa a Fidesz teljes jogú tagságát. Érdekes lesz figyelemmel kísérni, miként találja meg Weber az utat-módot, hogy a kedvére tegyen.

A Spitzenkandidat-rendszer nem államközi megállapodásra épül, könnyen megváltoztatható. Sokkal jobb lenne, ha az Európai Bizottság elnökét néhány gondosan kiválasztott és alkalmas jelölt közül közvetlenül választanák ki, ám ehhez egyezménymódosításra lenne szükség. Az Európai Tanács elnökét továbbra is a tagállamok minősített többségével lehetne megválasztani, összhangban a Lisszaboni szerződéssel.

A reformot, amelyhez egyezménymódosításra van szükség, indokolttá teszi az európai parlamenti választások nyomán létrejött és a korábbinál nagyobb demokratikus legitimitás. A részvétel meghaladta az 50%-ot, azaz sokkal magasabb, mint a 2014-es választásokon megjelent 42,6%. Ez az első alkalom az 1979-ben megtartott első választás óta, hogy a részvétel növekedett. Az akkori részvételi arány 62% volt.

Fura módon ezúttal a Spitzenkandidat-rendszer egy álomcsapat kiválasztását ígéri. Ezt leginkább Emmanuel Macron francia elnöknek köszönhetjük, aki elvi alapon ellenzi a Spitzenkandidat-rendszert. Az európai parlamenti választásokat megelőző spanyol általános választásokon győztes Pedro Sánchez spanyol miniszterelnökkel vacsorázva megállapodtak abban, hogy a két vezető két olyan Spitzenkandidatot fog támogatni, akiknek a személye ideális a Bizottság és a Tanács számára.

Németország a Spitzenkandidat-rendszer legfőbb támogatója. Ha Weber veszít, Németország Jens Weidmannak, a Bundesbank elnökének a jelöltségét foja támogatni az EKB élére. Ám ő aligha ideális jelölt, sőt azt is mondhatjuk, hogy teljesen alkalmatlan, mert annak idején tanúskodott a német alkotmánybíróság előtt az EKB ügyében egy meghallgatáson, amelynek célja az volt, hogy érvénytelenítsék a bank úgynevezett nyíltpiaci műveleteit, amelyek kulcsszerepet játszottak az

eurózóna válságának a leküzdésében egy évtizeddel korábban. Remélem, ez a tény a korábbinál szélesebb körben válik ismertté.

Az EKB elnöki pozíciójára bármely más alkalmas jelölt jobb, mint Weidman. Ahogy a dolgok jelenleg állnak, Franciaországnak nem jut csúcsvezetői pozíció. Jó lenne, ha Németországnak sem lenne, mert ez több lehetőséget biztosítana a többi ország számára.

Nem a Spitzenkandidat-rendszer az egyetlen európai intézmény, amely radikális megreformálásra szorul. Ám ez várhat addig, amíg megtudjuk, hogy számíthatunk-e arra, és ha igen, milyen mértékben, hogy a parlamenti választások eredménye nyomán megfogalmazódott ígéret teljesül-e. Még nincs itt az ideje, hogy a győzelmet ünnepeljük. Még sok a teendő, hogy az Európai Unióból jól működő szervezet legyen, amely kiaknázza a benne rejlő nagyszerű lehetőségeket.

Utóirat

2019. augusztus

Igazán csodálatra méltó, hogy egy diszfunkcionális vezetőkiválasztási rendszer miként volt képes a legerősebb vezetés kiválasztására azóta, hogy Jacques Delors töltötte be ezt a tisztséget. Hogyan történhetett ez meg?

A Spitzenkandidat-rendszert feladták, mert Manfred Weberről széles körben azt gondolták, hogy teljességgel alkalmatlan a feladatra. Macron elnök és Merkel kancellár ekkor egy ihletett javaslattal állt elő, nevezetesen Ursula von der Leyen jelölésével. Ő a leginkább Európa-párti az egész CDU-vezetésben, talán az egyetlen Norbert Röttgen kivételével, aki a Bundestagban a külügyi bizottság vezetője. Ám a kinevezés mindenkit, köztük von der Leyent is meglepte, és nagyfokú ellenállást váltott ki az Európai Parlamenten belül azok körében, akik a Spitzenkandidat-rendszer hívei. Ez megnehezítette a parlamenti jóváhagyás folyamatát. Von der Leyen éppen csak átcsúszott a szavazáson. Ennek során számos olyan kötelezettséget vállalt, amelyek megnövelik az Európai Parlament befolyását az Európai Bizottságra. Ez a tény gyengítheti a pozícióját.

A kialakult helyzetnek van egy hátrányos aspektusa: Orbán Viktor azt állítja, hogy neki köszönhető von der Leyen megválasztása. Meg vagyok arról győződve, hogy ez hamis állítás, de nincs mód a bizonyításra, hiszen a szavazás titkos volt. Következésképpen Orbán állításának széles körben hitelt adnak, ami muníciót szolgáltathat von der Leyen ellenfeleinek. Miután a közelmúltban ők ketten találkoztak, Orbán arról lelkendezett, hogy milyen jól megértették egymást, de von der Leyen hangsúlyozta, hogy megbeszélésük fő témája az volt, hogy Fidesz-kormány mennyire tesz eleget a joguralom elveinek, ami azért nagy különbség.

Orbán kétkulacsos játékot játszik. Egyfelől szeretne az EPP-ben maradni, másfelől fenn akarja tartani a lehetőséget arra, hogy a továbbiakban is súlyosan megsérthesse az európai törvényeket. Megszüntette a Magyar Tudományos Akadémia függetlenségét, és

elkobozta a tulajdonát. Az akadémia tagsága harcol, de nem kapja meg azt a támogatást az Európai Uniótól, amit megérdemelne. Remélem, az elnökasszony feladatlistáján ez a kérdés az elsők között fog szerepelni.

Németország, miután Weberrel nem járt sikerrel, Jens Weidmann jelöltségét forszírozta az Európai Központi Bank élére. Szerencsére az állást egy sokkal jobb jelölt, Christine Lagarde kapta meg. Ennek nyomán üresedés jött létre a Nemzetközi Valutaalap (IMF) élén, amit Kristalina Georgieva fog betölteni, aki a Világbankból megy át erre a pozícióra. Ez azzal a további előnnyel fog járni, hogy Georgieva befolyása változatlanul megmarad a Világbankban, így a két szervezet olyan szorosan fog tudni együttműködni, ahogy a fennállásuk alatt még soha. Az egyensúly gender- és regionális vonatkozásban egyaránt létrejött. A dolgok nem is alakulhattak volna jobban.

Lelkesen támogatom Macron elnök javaslatát, hogy Guy Verhofstadtot nevezzék ki egy munkabizottság élére azzal a feladattal, hogy a Spitzenkandidat-rendszernél jobb alternatívákkal álljon elő. A jelentésük elkészítésére több mint egy évet kaptak, ami – ha elkészül – biztosan nagy vitát fog kiváltani. Ez lehetővé teszi, hogy az Európai Bizottság és a parlament valamennyire előrehaladhasson olyan kérdések vonatkozásában, mint a klímaváltozás, amelyben nagyobb az egyetértés. Mindenesetre az EU új vezetői alkalmasak a feladataik elvégzésére, arra, hogy beteljesítsék a kinevezésükhöz fűzött nagy reményeket.

6. A konceptuális kereteim

Reflexivitásértelmezésem lehetővé tette, hogy anticipáljam a pénzügyi válságot, és kezeljem beütésekor

(A *Journal of Economic Methodology*
2014. január 13-i számában megjelent cikk
tömörített változata)

BEVEZETÉS

A reflexivitást, ami konceptuális kereteim központi elgondolása, nem én fedeztem fel. Korábban is felfigyeltek rá vagy legalábbis bizonyos aspektusaira, bár különböző elnevezésekkel illették. Frank Knight (1921) foglalkozott a kockázat és a bizonytalanság közötti különbséggel. John Maynard Keynes (1936) a pénzügyi piacokat olyan szépségversenyhez hasonlította, ahol a résztvevőknek azt kell eltalálniuk, ki lesz a legnépszerűbb választás. A szociológus Robert Merton (1949) az önbeteljesítő jóslatokról, nem szándékolt következményekről és az utánfutó-hatásról írt. Karl Popper (1957) Ödipusz-effektusról beszél *A historicizmus nyomorúsága* című könyvében.

Ami az én konceptuális kereteimet illeti, a gyökerek arra az időre nyúlnak vissza, amikor az 1950-es évek végén a London School of Economics diákja voltam. Mivel az utolsó vizsgáimat egy évvel korábban abszolváltam, volt egy évem, mielőtt megkaphattam a diplomámat. Választhattam magamnak vezető tanárt, én pedig Poppert választottam, akinek *A nyitott társadalom és ellenségei* (1945) című könyve nagy hatást tett rám.

Popper másik nagy művében, amelynek címe *The Logic of Scientific Discovery* (A tudományos kutatás logikája, 1935/1959), azt fejtegette, hogy az empirikus igazságot nem lehet abszolút bizonyossággal megismerni. Még a tudományos igazságokat is csak a kétely bizonyos árnyalatával lehet igazolni; csak cáfolni lehet őket a tesztelés segítségével. Egyetlen ellenkező előjelű teszt elegendő a cáfolathoz, de még a számolatlan mennyiségű megerősítés sem elegendő az igazoláshoz. A tudományos tények a jellegüket tekintve hipotetikusak, és az érvényességük mindig is cáfolható marad.

Popper tanulmányozása mellett közgazdaságtant is hallgattam, és megdöbbentett az ellentmondás aközött, hogy Popper hangsúlyozta a megértés tökéletlenségét, illetve másfelől, hogy a közgazdaságtan a tökéletes versenyből indul ki, amely tökéletes tudást tételez fel. Ennek nyomán kezdtem el megkérdőjelezni a közgazdasági elmélet előfeltevéseit. A racionális várakozást és a hatékony piacokat – mint

előfeltevéseket – az esendőségről és a reflexivitásról vallott elveimmel helyettesítettem.

Az egyetem után a pénzügyi piacokon kezdtem el dolgozni, ahol nem sok hasznát vettem az egyetemen tanult közgazdasági elméleteknek. Furcsa módon az a konceptuális keret, amelyet Popper hatására dolgoztam ki, sokkal nagyobb hasznomra volt. És miközben pénzt kerestem, nem veszítettem el az érdeklődésemet a filozófia iránt.

Az első könyvem, amely *A pénz alkímiája* címet kapta, 1987-ben jelent meg. Megpróbáltam kifejteni benne azokat a filozófiai alapokat, amelyekre a pénzügyi piacokkal kapcsolatos megközelítésem épül. A könyv kiváltott valamennyi érdeklődést, a kockázatitőke-üzletágban dolgozók többsége elolvasta. Ám az ebben a könyvben és a későbbi könyvekben (Soros 1998, 2000) kifejtett filozófiai érvek nem hagytak mély nyomot az egyetemek közgazdasági tanszékein. A keretemet javarészt azzal vetették el, hogy ez egy sikeres ember önhittségének a terméke, aki filozófusnak képzeli magát. Mivel véleményük többé-kevésbé ignorálta az elméleteimet, kezdtem magamra bukott filozófusként tekinteni; még egy előadást is tartottam a bécsi egyetemen 1995-ben ezzel a címmel: *Egy bukott filozófus ismét nekifut.* A bécsi katedrális impozáns magasságának hatása alatt kihirdettem az „esendőség doktrínáját".

Mindez a 2008-as válságot követően alapvetően megváltozott. Az, ahogy a reflexivitást értelmezem, lehetővé tette számomra, hogy anticipáljam a pénzügyi válságot, és azt is, hogy kezeljem, amikor beütött (Soros 2008, 2009). Amikor a válság az Egyesült Államokból átterjedt Európára és az egész világra, az értelmezésem lehetővé tette, hogy az eseményeket megmagyarázzam, és a legtöbb embernél jobban előre jelezzem (Soros 2012). A válság erőteljesen kidomborította az ortodox elmélet gyengéit (Soros 2010). Amikor az emberekben tudatosult, hogy a hagyományos közgazdaságtan milyen gyengén szerepel, megnőtt az érdeklődésük a reflexivitás iránt.

Ebben a tanulmányban kifejtem a jelenlegi felfogásomat. A második fejezetrészben az esendőség és a reflexivitás koncepciójával általánosságban foglalkozom. A harmadik részben azt taglalom, hogy a konceptuális keretemnek milyen következményei vannak a társadalomtudományokra és ezeken belül a közgazdaságtanra. A negyedik részben leírom, hogy a konceptuális keretem miként

alkalmazható a pénzügyi piacokra, különös tekintettel a pénzügyi buborékokra és az euró folyamatban lévő válságára.

Befejezésként néhány gondolatot szánok arra, hogy a társadalomtudományok terén új paradigmára lenne szükség.

ESENDŐSÉG, REFLEXIVITÁS ÉS AZ EMBERI BIZONYTALANSÁG ELVE

Konceptuális kereteim két, viszonylag egyszerű gondolatra épülnek. Az elsőt az *esendőség elvé*nek nevezem. Azokban a szituációkban, amelyeknek résztvevői gondolkodó emberek, nézeteik a világról soha nem tökéletesen fedik a dolgok tényleges állását. Az emberek ismereteket szerezhetnek egyes tényekről, de amikor elméleteket vagy általános képet kell kialakítaniuk, a nézőpontjuk szükségképpen torz vagy következetlen, netán mindkettő egyszerre.

A második gondolat az, amit a *reflexivitás elvé*nek nevezek. Az emberek tökéletlen nézetei a cselekedeteik révén hatással vannak vagy befolyásolják a dolgokat. Például, ha a befektetők úgy vélik, hogy a piac hatékony, ez a vélelem megváltoztatja azt a módot, ahogy befektetnek, ami viszont hatással van a piacra, amelynek ők a résztvevői.

A két elv, mint a sziámi ikrek, összenőtt, de az esendőség az elsőszülött. Esendőség nélkül nincs reflexivitás. Mindkét elvet megfigyelhetjük működés közben a való világban. Így aztán a bírálóimnak igazuk van, amikor azt vetik a szememre, hogy csak nyilvánvalót állítok, legalábbis egy bizonyos mértékig. Az elgondolásaimat az teszi érdekessé, hogy szembemennek a közgazdasági elmélet alapvető tételeivel. A konceptuális keretem nem azért érdemel figyelmet, mert új felfedezéseket jelent, hanem mert egy olyan nyilvánvaló dolgot, mint a reflexivitás, a közgazdászok módszeresen figyelmen kívül hagytak. A közgazdaságtan nem kevés energiát fordított arra, hogy száműzze a reflexivitásból adódó bizonytalanságot annak érdekében, hogy a newtoni fizikához hasonló univerzális törvényeket fogalmazhasson meg. Ennek során azonban a közgazdászok lehetetlen feladatot tűztek maguk elé. Az esendőségből és a reflexivitásból fakadó bizonytalanság az ember lényéből adódik. Ez az oka annak, amiért a két koncepciót párosítva az *emberi bizonytalanság elvé*ről beszélek.

Esendőség

A világ, amelyben élünk, összetettebb annál, hogy képesek lennénk felfogni. A rendkívül bonyolult valósággal szembesülve mindenfajta egyszerűsítésekhez kell folyamodnunk: általánosítás, dichotómiák, metaforák, döntési szabályok és erkölcsi előírások, hogy csupán néhányat említsek.

Az agy szerkezete az esendőség másik forrása. Az agykutatás közelmúltban elért eredményei valamekkora betekintést engednek az agy működésébe, és ezek igazolták Hume azon meglátását, hogy az ész a szenvedély rabszolgája. A testtől függetlenedett intellektus vagy ész csak a képzeletünk játéka.

Reflexivitás

A reflexivitás gondolata kizárólag olyan helyzetekben értelmezhető, amelyekben gondolkodó résztvevők vannak jelen. A résztvevők gondolkodása két célt szolgál; az egyik, hogy megértsük a világot, amelyben élünk. Ezt *kognitív funkciónak* nevezem. A másik, hogy résztvevőként hatást gyakoroljunk a világra, és előmozdítsuk az érdekeink érvényesülését. Ezt *manipulatív funkciónak* nevezem. A *manipulatív* kifejezéssel a szándék meglétét szeretném hangsúlyozni.

E két funkció összekapcsolja a résztvevők gondolkodását – amit *szubjektív valóságnak* nevezek –, szemben a dolgok tényleges állásával – amit *objektív valóságként* lehet leírni, méghozzá ellentétes irányokban. A kognitív funkcióban a résztvevő passzív megfigyelőként van jelen: az oksági kapcsolat a világból indul ki a tudat felé. A manipulatív funkcióban a résztvevők aktív szerepet játszanak: az oksági kapcsolat a tudat felől indul ki a világ felé. Mindkét funkció függ az esendőségtől. Ha mindkettő egy időben működésben van, akkor egyaránt hatással vannak a szubjektív és objektív valóságra. Az esendőség miatt a kimenet ritkán esik egybe a résztvevő szándékaival.

A független igazságkritérium hiánya

Ha a kognitív funkció elszigetelten működne, úgy, hogy a manipulatív funkció felől semmilyen behatás nem érné, képes lenne tudást létrehozni. A tudást az igazságnak megfelelő állítások jelentik. Egy állítás akkor igaz, ha megfelel a tényeknek. Ám ha a manipulatív funkció működik, a tények megszűnnek független igazságkritériumnak lenni.

Nézzük az állítást: „Esik az eső". Ez az állítás attól függően igaz vagy hamis, hogy ténylegesen esik-e az eső. Az, hogy az emberek hiszik-e, hogy esik vagy sem, nem változtathat a tényeken. Egy szereplő értékelheti ezt az állítást a manipulatív funkció mindennemű beavatkozása nélkül, és így tudásra tehet szert.

Most nézzünk egy másik állítást: „Szeretlek". Ez az állítás reflexív. Hatással van a szeretet alanyára, és annak a válaszreakciója hatással lehet az állítást megfogalmazó személy érzéseire, ami megváltoztatja az állítás igazságértékét. Mivel a válasz később érkezik, mint az eredeti állítás, ezért a reflexivitás gyakran vezet visszacsatolási körökhöz.

A visszacsatolási kör kapcsolatot teremt a hiedelmek világa és az események világa között. Miután mind a kognitív, mind pedig a manipulatív funkció az esendőségtől függ, a reflexivitással összefüggő bizonytalanság mindkét világban megjelenik. A folyamat bármely irányból elindulhat, legyen szó a nézetekben vagy a körülményekben bekövetkező változásról.

Csupán egy objektív valóság van, de szubjektív nézet annyi van, ahány gondolkodó résztvevő. A nézetek csoportosíthatók – kételkedők, hívők, trendkövetők és ellenjátékosok, karteziánusok és empirikusok –, ám ezek egyszerűsítések, és a kategóriák nem rögzítettek. A szereplők nézeteit nem könnyű kategorizálni, ráadásul szabadon választhatnak a kategóriák közül, illetve mozoghatnak a kategóriák között.

Szélsőséges esetben a folyamat egyetlen egyénen belül is végbemehet; például az illető felteszi magának a kérdést, ki ő, és mit tart fontosnak, ami aztán olyan cselekedetekre sarkallja, amelyek hatással vannak arra, ahogy a saját identitását érzékeli. Ezt önreflexivitásnak nevezhetnénk.

Reflexív rendszerek

Egy ábra segítségével szeretném illusztrálni a gondolkodás és a valóság közötti komplex viszonyt. Az 1. számú ábráról leolvashatók a kognitív és

manipulatív funkciók, az esendőség, a reflexivitás és a szándékoltság szerepe. Mindezekről együtt mint reflexív rendszerről is gondolkodhatunk.

1. ábra Egy reflexív rendszer

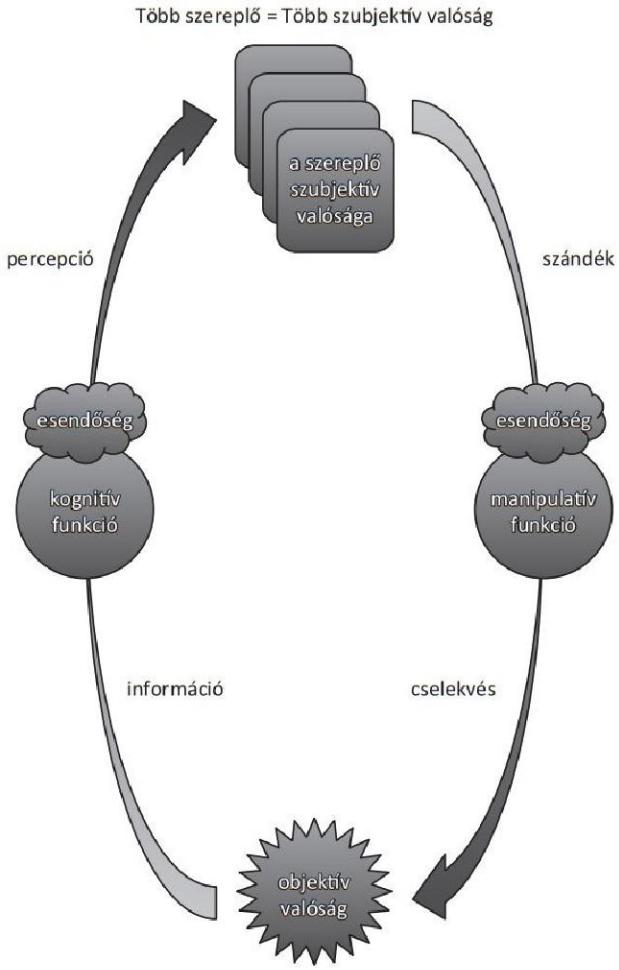
Több szereplő = Több szubjektív valóság
a szereplő szubjektív valósága
percepció
szándék
esendőség
kognitív funkció
esendőség
manipulatív funkció
információ
cselekvés
objektív valóság

Korábban már jeleztem, hogy több részvevőről és ezért több szubjektív valóságról van szó. Mindazonáltal az ábra nem teljes, mert három dimenzióra lenne szükség, hogy bemutassam a több résztvevő egymással, valamint a valóság objektív aspektusával folytatott interakcióit.

Az emberi bizonytalanság elve

Frank Knight 1921-ben első ízben tárgyalta a kockázat és a bizonytalanság közötti fontos distinkciót. Kockázatról akkor beszélünk, amikor több lehetséges jövőbeni állapot van, és ezek bekövetkeztének a valószínűsége ismert. A kockázat a valószínűség-számítás és a statisztika törvényeivel jól leírható. Knight-féle bizonytalanságról akkor beszélünk, amikor a jövőbeni állapotok vagy akár csak azok természete ismeretlen.

Emberi viszonylatban az esendőség kulcseleme a Knight-féle bizonytalanságnak, ám korántsem az egyetlen. Például a különböző résztvevőknek különböző céljaik vannak, néhány ezek közül konfliktusban lehet egymással. Továbbá, ahogy arra Isaiah Berlin rámutatott, a résztvevők mindegyikét értékek sokasága vezérelheti, amelyek önmagukban nem feltétlenül konzisztensek. Az e tényezők által teremtett bizonytalanságok száma nagyobb, mint azon bizonytalanságoké, amelyek specifikusan a reflexivitással kapcsolatosak.

Nem téveszthetjük szem elől azt sem, hogy az esendőség nem minden formája hoz létre Knight-féle bizonytalanságot. Egyes formák statisztikai alapon elemezhetők, ilyenek például a közúti balesetek, amelyek emberi hiba következményei.

Az emberek számszerűsíthető kockázatokkal és Knight-féle bizonytalansággal egyaránt találkoznak. Számos cselekedet előre jelezhető, legalábbis a valószínűsége kalkulálható. A viselkedési közgazdászok számos szabályszerűséget tártak fel az emberi viselkedésben, de kevés kivétellel ezek a kísérletek nem foglalkoztak a reflexivitással. A viselkedéssel foglalkozó kísérletek felmérik, hogy az emberek miként érzékelik az objektív valóságot (azaz igyekeznek megjegyezni számokat, kitalálni a különböző események valószínűségét és így tovább); ezek tehát valójában a kognitív funkció esendőségét mérik. A manipulatív funkcióval ritkán foglalkoznak.

Korábban a reflexivitás és az esendőség kombinációjáról mint az emberi bizonytalanság elvéről beszéltem. Ennek következtében ez tágabb fogalom, mint a reflexivitás. Konkrétabb és szigorúbb, mint a karteziánus filozófiát jellemző szubjektív szkepszis. Megadja nekünk az objektív okait annak, hogy a résztvevők elméletei jellemzően miért torzulnak, lesznek részlegesek, esetleg mind a kettő.

A TÁRSADALOMTUDOMÁNY FILOZÓFIÁJA

Az elgondolás, hogy a tudományokat egységesíteni kell, a Szókratész előtti görögökig, a preszókratikusokig vezethető vissza, és a filozófusok azóta is vitatkoznak ezen. Popper (1935/1959, 1957) azt állította, hogy a tudomány és a metafizika közé választóvonalat lehet húzni azon fogalom segítségével, amelyet ő cáfolható hipotéziseknek nevezett, továbbá azt is állította, hogy a cáfolható hipotézisek biztosítják a módszertani egységet a tudományok számára.

Bár nagyon sokat tanultam Poppertől, ezen a fontos ponton mást gondolok, mint a tanárom. Azt gondolom, hogy a reflexivitás erőteljes kihívás elé állítja azon elgondolást, hogy a természet- és a társadalomtudományok egységesíthetők lennének. Azt gondolom, hogy a társadalomtudomány mindentől függetlenül értékes emberi próbálkozás lehet, de ehhez arra van szükség, hogy felismerjük a lényegi különbségeket, amelyek elválasztják a természettudománytól.

Popper elmélete a tudományos módszerről

Gondolatmenetemet Poppernek a tudományos módszerrel foglalkozó elméletére (1935/1959) alapozom. Popper egyik kulcsfontosságú meglátása, hogy a tudományos törvények a természetüknél fogva hipotetikusak: nem igazolhatók, de empirikus tesztelés útján cáfolhatók. A tudományos módszer sikerének a kulcsa, hogy az univerzális érvényességre igényt tartó általánosításokat egyedi megfigyelések segítségével tesztelheti. Egyetlen ellenkező eredményt hozó teszt elegendő egy elmélet cáfolatára, de az igazoló tesztek bármekkora száma sem elegendő az igazolásához. Azok az általánosítások, amelyek nem tesztelhetők, nem minősülnek tudományosnak.

Ennek a briliáns konstrukciónak az eredményeként a tudomány egyszerre lesz empirikus és racionális. Popper szerint azért empirikus, mert megfigyelések útján teszteljük az elméleteinket, hogy megállapíthassuk, a belőlük levont előrejelzések igazak, és racionális is, mert ennek során deduktív logikát alkalmazunk. Popper, mint érvénytelent, elveti az induktív logikát, és ehelyett a tesztelést helyezi a középpontba. Erőteljesen hangsúlyozza továbbá a kritikai gondolkodás szerepét azzal, hogy szerinte a tudományos törvények csupán átmeneti értelemben igazak és folyamatosan felülvizsgálhatók. Popper gondolatmenetének három kulcseleme (i) a szimmetria az előrejelzés és a magyarázat között, (2) az aszimmetria az igazolás és a cáfolat között, és végül (3) a tesztelés központi szerepe. E három jellemző teszi lehetővé, hogy a tudomány fejlődhessen, tökéletesebb lehessen és újíthasson.

A társadalomtudomány problémája

Popper gondolatmenete kitűnően működik a természeti jelenségek tanulmányozásakor, de az emberi bizonytalansági elv botot dug Popper rendkívül egyszerű és elegáns módszerének a küllői közé. Az előrejelzés és a magyarázat közötti szimmetria megbomlik, mert a jövő valóban bizonytalan, és ezért nem lehet ugyanakkora bizonyossággal előre jelezni, mint amennyivel utólag megmagyarázni. Erre azt is lehet mondani, hogy a bizonytalanság minden tudományágban jelen van, ám Werner Heisenberg bizonytalansági elve a kvantummechanikában a valószínűség-számítás és a statisztika segítségével megragadható, az emberi ügyekben jelen lévő mély Knight-féle bizonytalanság, amely az emberi bizonytalanság elvével kapcsolatos, azonban nem.

Ami még ennél is fontosabb, a tesztelés központi szerepe is megkérdőjeleződik. Vajon a kiindulási és a végállapot magában foglalja vagy sem a résztvevők gondolkodását? Fontos kérdésről van szó, mert a tesztelés feladata, hogy megismételje ezeket a feltételeket. Ha a résztvevők gondolkodását figyelembe vesszük, nehéz lesz megállapítani, hogy mi az induló és mi a végállapot, mert a résztvevők gondolkodására csak következtetni lehet az állításaik vagy a cselekedeteik alapján. Ha a résztvevők gondolkodását figyelmen kívül hagyjuk, az induló és

végállapot nem képez egyedi megfigyeléseket, mert ugyanazok az objektív viszonyok nagyon különböző szubjektív nézetekkel hozhatók kapcsolatba. Mindenesetre a tesztelés egyik esetben sem teljesíti a popperi kívánalmakat. Ez a korlát nem jelenti azt, hogy a társadalomtudományok ne produkálhatnának értékes általánosításokat, de aligha hasonlíthatók a fizika törvényeihez az előrejelzések megbízhatósága tekintetében. Az empirikus tesztelésnek a társadalomtudományok terén is központi szerepet kell játszania, de nem várhatjuk, hogy egyetemes és időtlen általánosításokkal szolgáljon. Ezzel a kérdéssel részletesebben az utolsó, a pénzügyi piacokról szóló fejezetrész végén foglalkozom.

Az események szerkezete

Azt állítom, hogy a helyzeteknek, amelyeknek gondolkodó résztvevői vannak, más a szerkezete, mint a természeti jelenségeknek. A különbség a gondolkodás szerepében keresendő. A természeti jelenségekben a gondolkodásnak nincs oksági funkciója. Az események a megfigyelők nézeteitől függetlenül játszódnak le. A természeti események szerkezetét ok és okozati láncként írhatjuk le, amelynek eredményeként objektív tények árama jön létre anélkül, hogy a valóság szubjektív aspektusai ebben bármilyen szerepet játszanának (2. ábra).

2. ábra Okok és okozati lánc

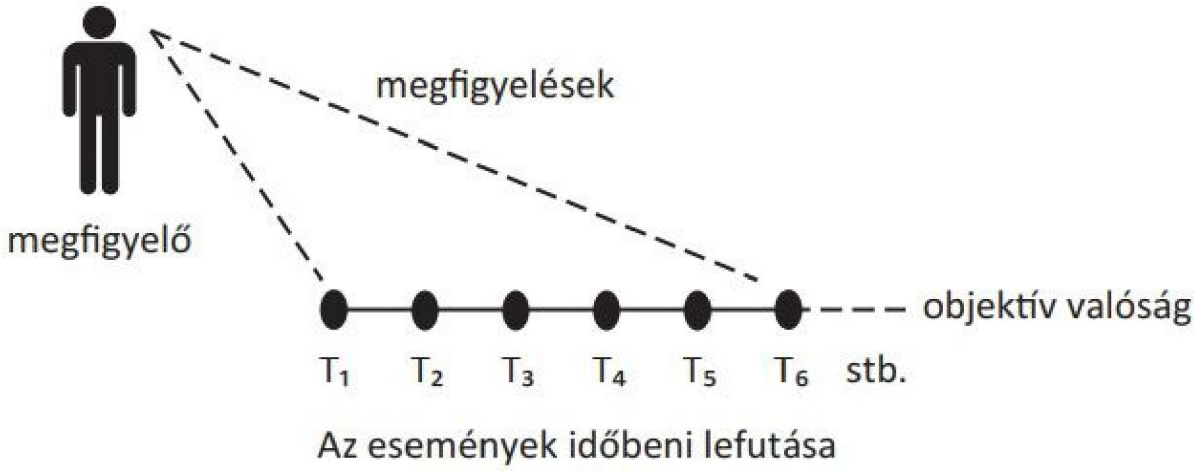
megfigyelések
megfigyelő
objektív valóság
T1 T2 T3 T4 T5 T6 stb.
Az események időbeni lefutása

A természettudományban a külső megfigyelő csupán kognitív funkciójában van jelen, és a tények megbízható kritériumot jelentenek, amelynek alapján a megfigyelők elméleteiről véleményt lehet mondani. Ily módon a külső megfigyelők tudáshoz juthatnak az általuk megfigyelt természeti jelenségek tekintetében. E tudás alapján a természet sikeresen átalakítható. Ennek az átalakításnak köszönhetően megváltozhat a fizikai világ állapota, de nem változnak meg azok a törvények, amelyek a világot mozgatják. A fizikai világról alkotott ismereteinket felhasználhatjuk arra, hogy repülőgépeket építsünk, de a repülőgép feltalálása nem változtatja meg az aerodinamika törvényeit.

Ezzel szemben az emberi dolgokban a gondolkodás *része* a vizsgált dolognak. Az események menete nem csupán ténytől tényig vezet, de a tényektől a résztvevők percepcióihoz is (kognitív funkció), illetve a résztvevők döntéseitől a tényekig (manipulatív funkció).

3. ábra Társadalmi jelenségek

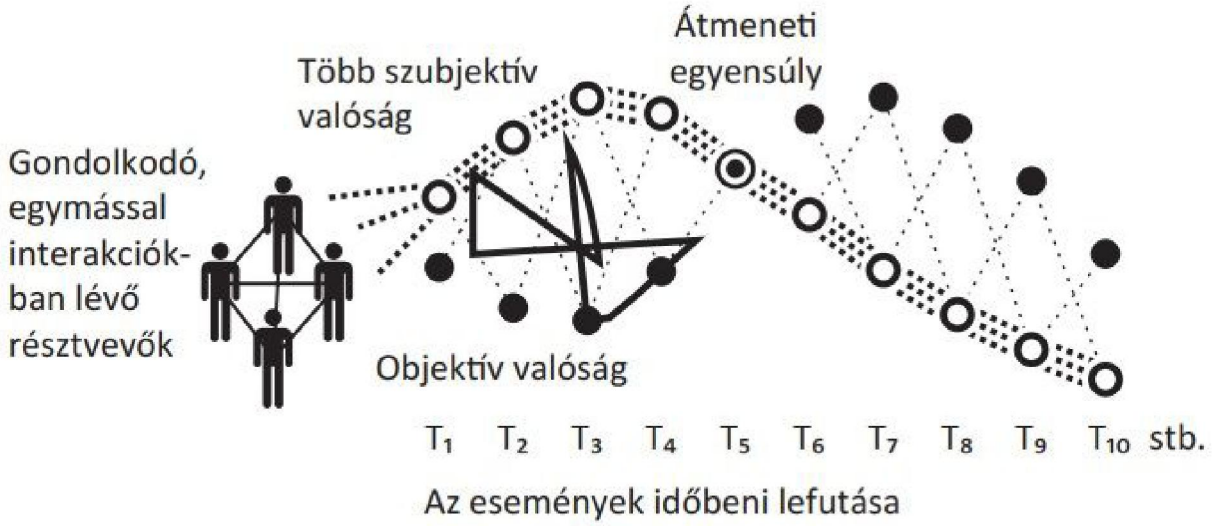
Átmeneti
egyensúly
Több szubjektív
valóság
Gondolkodó,
egymással
interakciók-
ban lévő
résztvevők
Objektív valóság
T1 T2 T3 T4 T5 T6 T7 T8 T9 T10 stb.
Az események időbeni lefutása

A 3. ábra leegyszerűsítve mutatja be a társadalmi események szerkezetét. Látható, hogy a valóságnak csupán egy objektív aspektusa van, viszont szubjektívből annyi, ahány a gondolkodó résztvevő. A reflexív visszacsatolási körök a valóság objektív és szubjektív aspektusai között egy füzérszerű mintázatot adnak, amely felülírja a közvetlen vonalat, amely a tények egyik készletétől a másikig vezet, és eltereli az utóbbit attól, ami lenne, ha nem lettek volna visszacsatolási körök. A visszacsatolás néha közelíti egymáshoz a szubjektív és objektív aspektusokat, néha távolítja egymástól őket. A két aspektus kapcsolatban együtt mozog, de csak lazán; az emberi bizonytalanság elve azt mondatja velünk, hogy a tökéletes együttmozgás inkább a kivétel, mint a szabály.

Megirigyelve a fizikusokat

Popper eljárása azt igényelné a társadalomtudósoktól, hogy egyetemes és időtlen érvényességgel állítsanak elő általánosításokat, amelyek megadják a valóság objektív és szubjektív aspektusainak kapcsolatát. Ha az emberi bizonytalanság elve igaz, akkor ez lehetetlen feladat. Ennek ellenére a természettudományok, és elsősorban a newtoni fizika annyira vonzók voltak, hogy a közgazdászok és más társadalomtudósok hihetetlenül nagy erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy előállhassanak ilyen általánosításokkal. Abban a betegségben szenvedtek, amit én a „fizikusok megirigylésének” neveztem. Hogy elérhessék a lehetetlent, kigondoltak vagy vélelmeztek valamifajta fix kapcsolatot a résztvevők gondolkodása és az események tényleges menete között. Karl Marx hangsúlyozta, hogy a termelés anyagi viszonyai meghatározzák az ideológiai felépítményt; Freud azt állította, hogy az emberek viselkedését a tudatalattijuk határozza meg. Mindketten tudományos státuszt igényeltek az elméleteik számára, jóllehet Popper helyesen állította, hogy az elméleteiket nem lehet teszteléssel cáfolni.

Ám Popper nem ment elég messze. Ugyanez a gondolatmenet a közgazdaságtan fő áramára is igaz, amit manapság az egyetemeken tanítanak. Ennek az axiomatikus rendszere deduktív logikára épül, nem pedig empirikus bizonyítékokra (a mesterszakos hallgatók oktatására

szolgáló legnépszerűbb mikroökonómiai tankönyv több mint ezer oldal, tele számszerű axiomatikus állítással, de egyetlen tény sem szerepel benne). Ha az axiómák igazak, akkor a matematikai levezetések is azok. Ebben az értelemben a közgazdasági elmélet az euklideszi mértanra hasonlít. Ám Eukleidész előfeltevései a való világban meglévő feltételeket veszik alapul, míg a közgazdaságtan előfeltevéseinek némelyikét, különösen a racionális döntést és a racionális várakozásokat az a vágy diktálja, hogy a newtoni fizikát lehessen utánozni, nem pedig a való világban meglévő bizonyítékokat.

A közgazdászoknak ez a balul sikerült igyekezete, hogy szolgai módon imitálják a fizikát, hosszú múltra tekint vissza. A folyamat a tökéletes verseny elméletével kezdődött, amely tökéletes tudást tételez fel. Ez az előfeltevés később a tökéletes információra módosult, amely mindenütt rendelkezésre áll. Amikor ez az előfeltevés elégtelennek bizonyult, Lionel Robbins, aki a tanárom volt az LSE-n, a közgazdaságtan feladatát úgy határozta meg, mint a szűkös erőforrások elosztásának elméletét a végtelen számú és egymással felcserélhető célok között (Robbins 1932). Egyértelműen kizárta maguknak az eszközöknek és a céloknak a tanulmányozását. Adottnak véve a termelés meglévő értékeit és eljárásait, kizárta a reflexivitást mint lehetséges kutatási témát a közgazdaságtan számára. A későbbiekben ez a megközelítés a racionális várakozások és a hatékony piacok elméletében érte el a csúcspontját az 1960–1970-es években.

Nem vitatható, hogy az irigykedés a fizikusokra valamennyire indokolt. A természettudományok eredményei meggyőző bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy az ember képes az értelem használatára. Sajnos azonban ezek az eredmények azt nem bizonyítják, hogy az emberek viselkedését mindig az értelem irányítja.

Az emberi bizonytalanság mint a tudományos módszer akadálya

Az emberi bizonytalansági elv nem csupán akadályt jelent a társadalomtudományok számára, hogy a fizikáéval egybevethető eredményeket produkáljanak, de más módon is problémát jelent a

tudományos módszer szempontjából. E helyütt csupán eggyel foglalkozom.

Ahogy láthattuk, a természeti jelenségek valóban független kritériumot szolgáltatnak, hogy megítélhessük az általánosítások érvényességét, ám a társadalmi folyamatok során előállt tényekkel nem ez a helyzet, mert azokra hatással vannak a résztvevők fejében létrejövő elméletek. Ezért magukra a társadalmi elméletekre is hatással van a reflexivitás. Másképpen szólva, ezek az elméletek nemcsak kognitív, de manipulatív funkcióként is működnek.

Nem vitás, hogy a természettudósok általánosításai és megfigyelései sem függetlenek az elmélettől, ők is befolyásolják a tények kiválasztását, de magukra a tényekre nincsenek hatással. Heisenberg bizonytalansági elve azt bizonyítja, hogy a megfigyelés aktusa hatással van a kvantumrendszerre. Ám a bizonytalansági elv felfedezése önmagában egy jottányival sem változtatta meg a kvantumrészecskék viselkedését. Az elv az előtt is működött, hogy Heisenberg felfedezte volna, és működni fog akkor is, amikor az emberi megfigyelők már rég eltűntek a Földről. Ám a társadalomtudományok – mindegy, hogy a marxizmusról, a piaci fundamentalizmusról vagy a reflexivitás-elméletről beszélünk – megváltoztatják a vizsgálódásuk tárgyát.

A tudományos módszer célja az igazság kutatása. De miért korlátozza magát a társadalomtudomány a társadalmi jelenségek passzív tanulmányozására, amikor aktívan meg is változtathatja a dolgok állását? A csábítás, hogy a társadalmi elméleteket a valóság megváltoztatására, és ne csupán a megértésére használjuk, sokkal nagyobb, mint a természettudományok esetében. A közgazdászok rutinszerűen beszélnek normatív és pozitív közgazdaságtanról, viszont olyan, hogy normatív fizika, nem létezik. A természettudományok és a társadalomtudományok alapvetően különböznek, és ennek tudatában kell lennünk.

Spektrum a fizikai és természettudományok között

Gondolatmenetemben éles választóvonalat húztam a társadalom- és a természettudományok közé. Ám ilyen dichotómiákkal a valóságban általában nem találkozhatunk. Sokkal inkább azért használjuk ezeket,

hogy valamiképp rendet teremtsünk az egyébként nagyon kusza valóságban. Míg a fizika és a társadalomtudományok között a választóvonal kimondottan élesnek tűnik, vannak más tudományok, mint a biológia vagy az állati társadalmak tanulmányozása, amelyek inkább köztes pozíciót foglalnak el.

A választóvonal, amit a természet- és a társadalomtudományok között húztam, lényegében a gondolkodó résztvevők jelenlétét vagy hiányát fejezi ki, akiknek saját akaratuk van. Ezért magától értetődően adódik a kérdés, hogy miként határozzuk meg a „gondolkodó résztvevő" fogalmát. Logikus a kérdés, hogy például egy csimpánz, egy delfin vagy egy számítógépes kereskedőprogram gondolkodó résztvevő-e. Bizonyos területeken a nagy kapacitású adatfeldolgozás legyőzheti az emberi képzelőerőt, ahogy ezt a Deep Blue számítógép és Garri Kaszparov közötti sakkverseny bizonyítja. Manapság az automatikus kereskedési rendszerek, úgy tűnik, jobban teljesítenek, mint az emberek által irányított kockázati tőkealapok. Mindazonáltal meg kell jegyeznünk, hogy az embereknek vannak csak rájuk jellemző tulajdonságaik, mint az érzelmek, a nyelv, a kultúra. Az egyéni és a másokkal közös szubjektív realitás sokkal gazdagabb és összetettebb, mint bármely más lényé, ideértve a mesterséges intelligencia termékeit.

Nyilvánvalóan vannak problémák, amelyek miatt a természet- és a társadalomtudományok elválnak egymástól. Idáig a reflexivitással foglalkoztam, amely egyaránt jelen van a jelenségben és az arra irányuló tudományos kutatásban, így a kettőt nyugodtan kezelhetjük két, szorosan és kölcsönösen kapcsolatban álló problémaként. Ami a jelenséget illeti, a probléma az emberi bizonytalanság elveként jelenik meg. Ilyennel a természettudományokban nem lehet találkozni. A tudományos módszer szempontjából a dolog bonyolultabb, mert a tudósok emberi lények is, akiknek a gondolkodása két célt szolgál. Ez a probléma egyaránt jelen van a természet- és a társadalomtudományokban, de a különböző lehetséges megoldások elemzése más és más eredményre vezet.

A tudomány arra törekszik, hogy tökéletesítse a kognitív funkciót úgy, hogy mesterségesen elszigeteli magát a manipulatív funkciótól. Ezt úgy éri el, hogy számos konvenciót tart magára nézve kötelezőnek, mint például hogy ragaszkodik az empirikus teszteléshez, amit mások megismételhetnek vagy megfigyelhetnek. Popper gondolatmenete

bebizonyítja, hogy a természettudományok mire képesek, ha betartják ezeket a szabályokat és konvenciókat. Ahogy a korábbiakban kifejtettem, az emberi bizonytalanság elve nem teszi lehetővé, hogy a társadalomtudományok hasonló eredményeket mutathassanak fel. Ám az éremnek van egy másik oldala is, amit figyelembe kell venni: mi van akkor, ha ezeket a szabályokat és konvenciókat figyelmen kívül hagyják? Emlékeztetek arra, hogy számomra a természet- és a társadalomtudomány közötti választóvonal definíciója az, hogy az utóbbi reflexív, az előző pedig nem. Más szavakkal, a társadalomtudomány képes arra, hogy megváltoztassa az objektív valóságot oly módon, hogy hatással van a résztvevők nézeteire, a természettudomány viszont nem, hiszen a természettudomány által vizsgált jelenségeknek nincsenek gondolkodó résztvevői. Ezt értettem az alatt, amikor *A pénz alkímiája* című könyvemben azt fejtegettem, hogy az alkimisták hibát követtek el, amikor a fém természetét ráolvasással akarták megváltoztatni, ehelyett inkább a pénzpiacokkal kellett volna foglalkozniuk, ahol lett volna esélyük. Most mindenesetre tovább kell lépnem az elemzésemben.

A természettudomány csodákra képes, ha követi Popper előírásait, mert csupán egyetlen tisztán objektív kritériuma van, jelesül a tények, amelyek alapján a törvényeinek az igazságtartalma vagy érvényessége megítélhető, másfelől semmi értékesre nem képes, ha a tesztelés közben csaláshoz folyamodik. Az autók, ha nem engedelmeskednek a fizika törvényeinek, nem indulnak el, a repülőgépek nem szállnak fel.

És mi a helyzet a társadalomtudománnyal? Láthattuk – Popper előírásaival összhangban –, hogy a társadalomtudomány nem képes olyan eredmények előállítására, amit a természettudományokéihoz lehetne hasonlítani. És megfordítva, a társadalmi elméletek manipulatív funkciókat is szolgálnak, így az objektív valóságra gyakorolt hatásuk révén eléggé sikeresen elérhetik a céljaikat, legalábbis addig, amíg az objektív valóság ismét felül nem kerekedik, és a kimenet a várakozásoktól eltérően más nem lesz. Számos manipulatív állítást hozhatunk fel példaként, amelyek összhangban vannak ezzel a mintával. Obama elnöknek sikerült lerövidítenie és enyhítenie a 2008 utáni recessziót azzal, hogy hangsúlyozta: a gazdaság alapvetően egészséges, és a fellendülés hamarosan bekövetkezik, ám nagy politikai árat kellett fizetnie, amikor a valóság nem az ígéreteinek megfelelően alakult. Alan

Greenspan, a Fed elnöke a manipuláció nagymestere volt, és a homályos jóslatairól nehezebb volt megállapítani, hogy tévesek-e vagy sem. Mind Freud, mind pedig Marx azzal tették elméleteiket elfogadhatóvá, hogy tudományosként prezentálták ezeket.

Az egyik legérdekesebb eset a hatékony piacok hipotézise és annak politikai társa, a piaci fundamentalizmus. Látni fogjuk, hogy éppen a reflexivitás, és nem a racionális várakozások jelentik azt a mechanizmust, amely valamennyire igazolja az állítást, hogy a piacoknak mindig igazuk van. Ám egy hamis magyarázat szubjektíve lehet vonzóbb, mint amit igaznak tartok. A hatékony piacok elmélete lehetővé teszi, hogy a közgazdaságtan ugyanazt a magas státuszt igényelje a saját maga számára, mint a fizika és más természettudományok. A piaci fundamentalizmus pedig lehetővé teszi, hogy a pénzügyileg sikeresek azt állíthassák magukról, hogy a saját érdeküket érvényesítve valójában a közjót szolgálják. Ez az erőteljes duó uralta a pályát egészen addig, amíg a 2007–2008-as pénzügyi válság idején nagyon súlyos károkat nem okozott. Meglepő módon azonban túlélte ezt a bukfencet: a Republikánus Párt konzervatív szárnyának sikerült a magánszektor helyett a kormányzatot felelőssé tennie a kudarcért.

A társadalomtudomány korlátai és lehetőségei

Érdekes módon híres vitájukban, amely az *Economica* hasábjain jelent meg (Popper 1944), mind Karl Popper, mind pedig Friedrich Hayek felismerte, hogy a társadalomtudományok nem produkálhatnak a fizikáéval egybevethető eredményeket. Hayek fellépett a természettudományok mennyiségi módszereinek mechanikus és kritikátlan alkalmazásával szemben – ezt „szcientizmusnak" nevezte. Popper megírta *A historicizmus nyomorúsága* című könyvét (1957/1989), amelyben amellett érvelt, hogy a történelem menetét nem egyetemesen érvényes tudományos törvények határozzák meg. Mindazonáltal Popper a „módszer egységének doktrínája" mellett érvelt, ami alatt azt értette, hogy a természet- és társadalomtudományoknak egyaránt ugyanazt a módszert kell használniuk, és ugyanazon kritérium alapján kell elbírálni őket.

E doktrína meghirdetésével Poppernek az volt a célja, hogy az olyan pszeudo-tudományos elméleteket, mint Marxé és Freudé, megkülönböztesse a közgazdaságtan fő áramától. Ahogy arról korábban szó volt, Popper nem ment elég messze: a racionális választás elmélete és a hatékony piacok hipotézise épp annyira pszeudo-tudományos, mint a marxi és freudi elméletek.

Ahogy én látom, az emberi bizonytalanság elvéből az következik, hogy a természet- és a társadalomtudományok tárgyköre alapvetően más, ezért különböző módszereket kell kidolgozniuk, és az értékelésük számára is különböző sztenderdek szükségesek. A közgazdasági elmélettől nem várható, hogy ugyanazoknak a sztenderdeknek feleljen meg, mint a newtoni fizika. Sőt, ha valóban egyetemesen érvényes törvényei lennének, maga a gazdasági haszon sem létezne, ahogy arra Knight (1921, 28) felhívta a figyelmet: „Ha minden változásra állandó és egyetemesen ismert törvények alapján kerülne sor [annak érdekében], hogy azok a bekövetkezésüktől számítva határozatlan időre előre láthatók legyenek [...], sem nyereség, sem veszteség nem keletkezne."

Azt állítom, hogy Popper gondolatmenete nem képes olyan eredmények előállítására az emberi szférában, amelyeket összehasonlíthatnánk a fizika csodálatra méltó eredményeivel. A természettudományok szolgai másolása nagyon könnyen félrevezető eredményeket produkálhatna – néha katasztrofális következményekkel. Nézzük a racionális várakozások elméletének következményeit: megakadályozta, hogy a közgazdászok felismerjék a reflexivitást, és bátorította olyan szintetikus pénzügyi eszközök és kockázatkezelési technikák kidolgozását, amelyek figyelmen kívül hagyják a Knight-i bizonytalanságot.

Állításomból adódik a kérdés: mit tegyenek a társadalomtudósok, milyen módszereket alkalmazzanak, milyen kritériumok alapján értékeljék őket? A válaszom csupán részleges. Bármilyen legyen a társadalomtudományok érvényes módszertana, annak figyelembe kell vennie az esendőséget és a reflexivitást, valamint a tevékenységük révén létrejövő Knight-féle bizonytalanságot. A tapasztalati tesztelés továbbra is meghatározó elem kell hogy legyen annak megítélésekor, hogy egy elmélet tudományosnak tekinthető-e vagy sem, de tekintettel az emberi bizonytalanság elvének a jelenlétére a társadalmi rendszerekben, ez nem mindig lehet annyira rigorózus, mint ahogy Popper rendszere ezt

megköveteli. Azt sem várhatjuk, hogy legyenek egyetemes és időtlenül érvényes elméletek, amelyek egyértelmű előrejelzéseket eredményeznek, mert a jövőbeni események a jövőbeni döntésektől függenek, amelyek szükségképpen esendők. A közgazdaságtanon belül az idő- és kontextusfüggő elméletek hasznosabb eredményeket hoznak, mint az örök és egyetemes általánosítások, amelyek megalapozatlan előfeltevésekre épülnek.

PÉNZÜGYI PIACOK

A pénzügyi piacok kiváló laboratóriumi körülményeket biztosítanak az előző részekben felvázolt elgondolások teszteléséhez. Az események kibontakozását itt sok más területen zajlóknál könnyebb nyomon követni. Számos tény kvantitatív formában jelenik meg, az adatokat megfelelőképpen rögzítik és tárolják. A lehetőség a tesztelésre azért adott, mert értelmezésem a pénzügyi piacokat illetően homlokegyenest más, mint ami a hatékony piacok hipotéziséből következik, mely utóbbi huzamosabb időn át az uralkodó paradigma volt.

A hatékony piacok hipotézise azt állítja, hogy a piacok az egyensúly felé tendálnak, és hogy az ettől történő eltérések véletlenszerűek, és egzogén sokkokkal magyarázhatók. Ezért tesztelhető az a felvetés, hogy vajon a hatékony piacok hipotézise vagy az én reflexivitási elméletem ad-e jobb magyarázatot és kínál-e előrejelzést az események menetére. Azt állítom, hogy az én reflexivitás-elméletem jobb teljesítményt nyújt még ebben a kezdetleges formájában is, amennyiben jobban magyarázza és jelzi előre a pénzügyi piacok alakulását általában, és konkrétan az olyan történelmi eseményekét, mint a 2007–2008-as pénzügyi válság és az azt követő euróválság.

Konceptuális kereteim

Először azzal foglalkozom, hogy a megközelítésem három kulcseleme – az esendőség, a reflexivitás és az emberi bizonytalanság elve – miként alkalmazható a pénzügyi piacokra.

Nézzük elsőként az esendőséget. A pénzügyi eszközök piaci árai nem tükrözik pontosan azok fundamentális értékét, és nem is ez a céljuk. Az

árak a piaci résztvevőknek a jövőbeni piaci áralakulásokra vonatkozó várakozásait tükrözik. Ráadásul a piaci résztvevők esendők, következésképpen a várakozásaik a jövőbeni bevételáramok diszkontált jelenértékére vonatkozóan nagy valószínűséggel el kell hogy térjenek a valóságtól. Ez a széttartás lehet csekély, és lehet jelentős mértékű. Ez teljes mértékben ellentétes a hatékony piacok hipotézisével, amely nem ismeri el az esendőség létezését.

A második a reflexivitás. A pénzügyi piacok nem egyszerűen passzívan tükrözik a valóságot, de aktív szerepet is játszanak: hatással vannak a jövőbeni bevételek alakulására, amit pedig csak tükrözniük kellene. Ez az a pont, amit a viselkedési közgazdaságtan figyelmen kívül hagy. A viselkedési közgazdaságtan a reflexiós folyamat felével foglalkozik – a kognitív esendőséggel, amely az eszközök félreárazását eredményezi –, de nem foglalkozik azzal, hogy ez a félreárazás milyen hatással jár a fundamentumokra nézve.

Számos útja-módja van annak, ahogy a pénzügyi eszközök félreárazása hatással lehet az úgynevezett fundamentumokra. A leginkább széles körben az használatos, ami a tőkeáttételre vonatkozik – legyen szó akár adóssággal, akár tőkével kapcsolatos tőkeáttételről. Például a vállalatok javíthatják az egy részvényre eső bevételeiket, ha mesterségesen magas árakon bocsátanak ki részvényeket, legalábbis egy darabig. A piacok talán olyan benyomást keltenek, hogy mindig igazuk van, ám a mechanizmus, amely itt működik, nagyon különbözik attól, amit az uralkodó paradigma alapján gondolnánk; a piacok nem egyszerűen tükrözik a fundamentumokat, de hatással is vannak ezekre.

Harmadszor, az emberi bizonytalanság elve azt, amit a közgazdasági elmélet időtlen általánosításnak gondol, időhöz kötött történeti folyamattá alakítja át. Ha a szereplők a maguk tökéletlen értelmezése alapján cselekednek, az egyensúly nagyon messze esik a pénzügyi piacokon egyetemes és időtlen érvénnyel uralkodó feltételektől. A piacok épp annyira képesek arra, hogy elmozogjanak az általánosan elfogadott egyensúlytól, mint hogy közelítsenek felé. Az egyensúly ahelyett, hogy egyetemes és időtlen lenne, szélsőséges állapottá válik, amelyben a szubjektív piaci várakozások megfelelnek az objektív valóságnak. Elméletileg az ilyen megfelelés létrehozására a kognitív vagy a manipulatív funkció egyaránt alkalmas; vagy a percepciók képesek arra, hogy megváltozzanak a valósággal történő összhang

érdekében, vagy a percepciók olyan cselekedeteket indítanak el, amelyek hatására a valóság úgy változik meg, hogy megfeleljen a percepcióknak. Ám a gyakorlatban az ilyen megfelelés nagyobb valószínűséggel a két funkció közötti reflexív interakció eredménye. A hagyományos közgazdaságtan szerint az egyensúly a dolgok normális, sőt szükségszerű állapota. Én a stabilitás ilyen periódusait kivételnek tekintem; számomra azok a reflexív visszacsatolási körök az érdekesek, amelyek a pénzügyi piacokat jellemzik, és amelyek folytonos változásra késztetik az utóbbiakat.

Negatív versus pozitív visszacsatolási körök

A reflexív visszacsatolási körök lehetnek negatívak vagy pozitívak. A negatív visszacsatolások közelítik a résztvevők nézeteit és a tényleges helyzetet, míg a pozitívak távolítják egymástól e kettőt. Más szavakkal, egy negatív visszacsatolási kör önmagát korrigálja. Örökké tarthat, és ha a külső valóságban nincsenek lényeges változások, végül egyensúlyi állapotot eredményezhet, amelyben a résztvevők nézetei összhangba kerülnek a tényleges kimenetekkel.

Ez az, ami a racionális várakozások elmélete szerint a pénzügyi piacokon meg kell hogy történjen. Ennek az elméletnek a posztulátumai szerint a várakozásoknak egyetlen helyes készlete van, és az emberek nézetei e körül konvergálnak, az eltérések pedig véletlenszerűek. Más szavakkal, a résztvevők előrejelzései és aközött, ami ténylegesen történni fog, nincs beépített széttartás. Ennek a posztulátumnak nincs sok köze a valósághoz, de mégis ez a közgazdaságtan egyik kulcsfontosságú állítása, amit az egyetemeken oktatnak, sőt a jegybankok is használják a modelljeikben. A gyakorlatban a piaci résztvevők várakozásai kisebb vagy nagyobb mértékben eltérnek a valóságtól, a hibáik esetenként korrelálnak és jelentősen torzítanak. Ez az árak torzulásának lényegi oka. Így aztán az egyensúly, amely a közgazdasági elmélet fő áramának a központi forgatókönyve, valójában egy negatív visszacsatolás szélsőséges esete, a határeset az én konceptuális keretemben. Mivel az egyensúly annyira szélsőséges, hogy a gyakorlatban szinte soha nem fordul elő, én inkább arra hajlok, hogy egyensúly-közeli feltételekről beszéljek.

Ezzel szemben a pozitív visszacsatolási folyamat önmagát erősíti. Nem folytatódhat örökké, mert végül a résztvevők nézetei olyan messzire kerülnek a valóságtól, hogy a résztvevőknek fel kell ismerniük e nézetek irreális voltát. És az iteratív folyamat sem mehet végbe úgy, hogy a dolgokban semmilyen változás nem történik, mert a pozitív visszacsatolás megerősíti a való világban éppen uralkodó tendenciát. Egyensúly helyett egy dinamikus egyensúlytalansággal van dolgunk, amit másképpen egyensúlytól távoli állapotnak is nevezhetünk.

A pénzügyi piacokon bármely pillanatban milliónyi visszacsatolás működik. Ha ezek többé-kevésbé egyensúlyban vannak, kioltják egymást, és a piaci ingadozásoknak nincs határozott iránya. Ezeket a kilengéseket a medence falát nyaldosó hullámokhoz hasonlítanám, szemben azokkal a tengeri hullámokkal és áramlatokkal, amelyek akkor jelennek meg, amikor a pozitív visszacsatolások dominálnak. Mivel a pozitív visszacsatolások önmagukat erősítik, idővel olyan nagyra nőhetnek, hogy minden más piaci tendenciát elhomályosítanak.

A negatív visszacsatolások gyakoribbak, de a pozitív visszacsatolások az érdekesebbek, mert ezek nagy mozgásokat idéznek elő a piaci árakban és a fundamentumokban. A teljes potenciálját kimutató pozitív visszacsatolás kezdetben önmagát erősíti, ám végül, amikor elér a csúcsra, vagy arra a pontra, ahonnan visszafordul, az ellenkező irányba fogja erősíteni saját magát. De a pozitív visszacsatolások nem feltétlenül használják ki a teljes potenciáljukat; a negatív visszacsatolások bármikor kiolthatják őket.

A fellendülés–visszaesés folyamatai

Ezekre az elgondolásokra alapozva kidolgoztam egy elméletet, amely a fellendülésekkel és a visszaesésekkel, azaz a buborékokkal foglalkozik (Soros 1987, 2008). Minden buborék két komponensből áll: az egyik a fundamentális tendencia, amely a valóságban van jelen, a másik egy téveszme a trenddel kapcsolatosan (4. ábra). Egy fellendülés–visszaesés-folyamat akkor indul el, amikor a trend és a téveszme egymást erősítik. A folyamat erejét végig a negatív visszacsatolások teszik próbára, így csúcspontok alakulnak ki, amelyek vagy valódiak, vagy nem. Ha a folyamat elég erős, hogy túljusson a próbán, akkor mind a trend, mind a

téveszme tovább erősödik. Végül a piaci várakozások olyan messzire kerülnek a valóságtól, hogy az embereknek fel kell ismerniük a téveszme jelenlétét. Ekkor egy szürkületi időszak következik, amelynek során a kételyek megerősödnek, egyre több ember veszti el a hitét, de az uralkodó trend a tehetetlenségnek köszönhetően fennmarad. Ahogy Chuck Prince, a Citigroup korábbi vezetője fogalmazott a 2008-ban csúcspontjára jutó szuperbuborék szürkületi szakaszában: „Amíg a zene szól, az ember feláll és táncol." Végül elérkezett a pont, amelyet követően a trend megfordul, és akkor az ellenkező irányba erősíti önmagát. A fellendülés–visszaesés-folyamatok általában aszimmetrikusak; a fellendülés lassabban alakul ki, a visszaesés gyorsabb és hirtelenebb a fenntarthatatlan pozíciók kényszerlikvidálása és a tőkeáttétellel magyarázható aszimmetriák miatt.

4. ábra Egy tipikus piaci fellendülés–visszaesés-ciklus

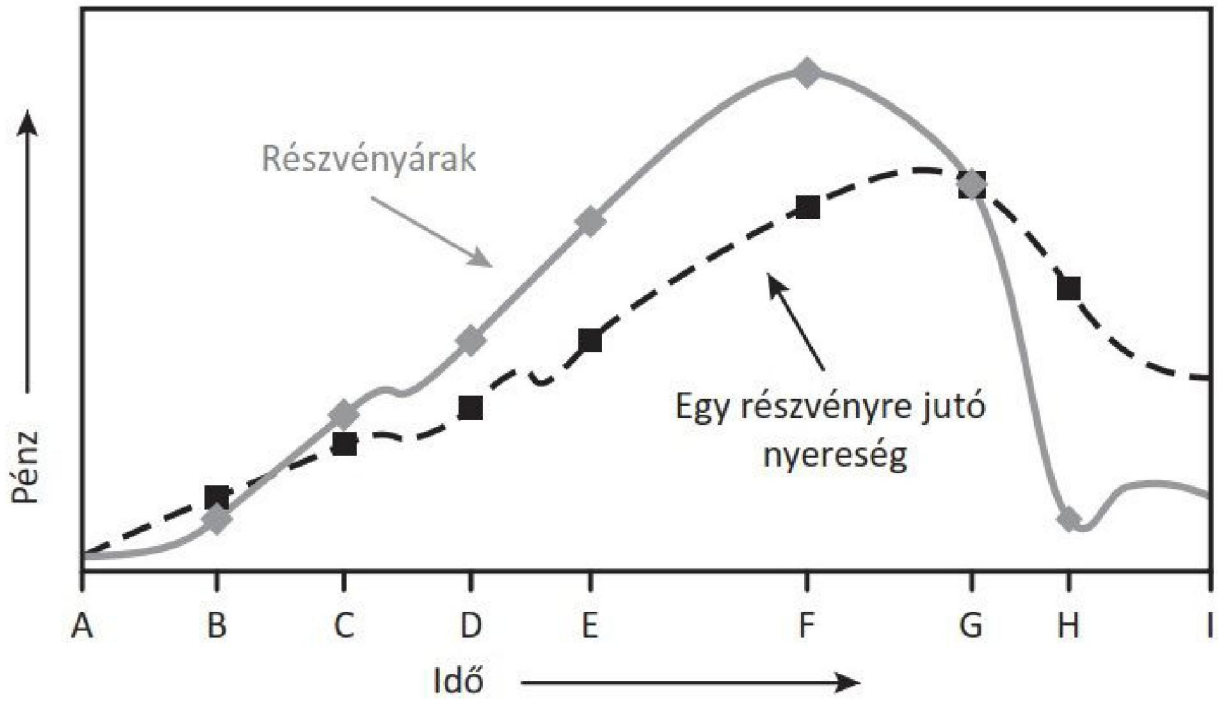
Részvényárak
Egy részvényre jutó nyereség
Pénz
A
B
C
D
E
F
G
H
I
Idő

Kezdetben (AB) még nem figyelnek fel az új pozitív nyereségtrendre. Ezt követi a gyorsulási szakasz (BC), amikor felfigyelnek a trendre, és az a várakozások révén felerősödik. Közbejöhet egy tesztelési szakasz, amikor akár a nyereségek, akár a várakozások meginoghatnak (CD). Ha a pozitív trend és a torzulás túléli a tesztszakaszt, mind a kettő megerősödik. Kialakul valamiféle meggyőződés, amit immáron nem ingat meg a profitok visszaesése (DE). A várakozások és a valóság közötti szakadék kiszélesedik (EF), amíg az igazság pillanata el nem érkezik: a valóság immáron nem bírja el a túlzott várakozásokat, és a torzulás mindenkiben tudatosodik (F). Ezt követi egy szürkületi periódus, amikor az emberek továbbra is a piacon maradnak, de elvesztik a hitüket (FG). Végül válaszúthoz érkezünk (G), amikor a trend megfordul, és az árak elveszítik az utolsó támaszukat. Ennek nyomán a lefelé irányuló gyorsulás katasztrofálisan felerősödik (GH) – ez az, amit összeomlásként ismerünk. Szélsőséges pesszimizmus lesz úrrá, a nyereségek stabilizálódnak és az árak valamennyire emelkednek (HI).

A legegyszerűbb eset az ingatlanpiaci fellendülés. A trend, amely útnak indítja, az olcsó hitel, a téveszme pedig, hogy a fedezet értéke független a hitel meglététől. Valójában a kapcsolat reflexív. Amikor a hitel olcsóbb lesz, és könnyebben hozzáférhető, a piaci aktivitás megnövekszik, és az ingatlanárak növekedni fognak. Kevesebb hitel dől be, a hitelportfóliók minősége javul, a hiteljóváhagyási szabályok lazulnak. Így a fellendülés csúcspontján a hitelvolumenek a maximumon vannak, a trend megfordulása pedig kényszerlikvidációt eredményez, aminek következtében csökkennek az ingatlanárak. Furcsa módon a téveszme különböző álruhákban újjáéled.

Más buborékok más téveszmékre épülnek. Például az 1982-es nemzetközi bankválság középpontjában a szuverén államadósság volt, amely a dolog természete miatt fedezetlen. A szuverén adósok hitelképességét mindenfajta adósságmutatókkal mérték, mint a GDP-arányos adósság vagy az adósságszolgálatnak az exporthoz viszonyított aránya. Ezeket a mutatókat objektívnek tekintették, jóllehet reflexívek. Amikor az 1970-es években a petrodollárok visszaforgatása növelte a Brazíliához hasonló országoknak nyújtott hiteleket, az adósságrátájuk javult, ami a hitelezés újabb hullámát indította el, ami végül egy buborékban érte el a csúcspontját. 1980-ban Paul Volcker, a Fed elnöke az infláció elleni küzdelem jegyében felemelte a kamatokat, a szuverén adósságbuborék pedig 1982-ben kipukkant.

Nem a buborék az egyetlen, amelyben a reflexivitás megjelenik. A buborék csupán a legdrámaibb eset, ami a leginkább ellentétben van a hatékony piacok hipotézisével, és ezért érdemel külön figyelmet. Ám a reflexivitás különböző formákat ölthet. A devizapiacokon például a felfelé és lefelé irányuló mozgások szimmetrikusak, így a fellendülés és a visszaesés között nincs jele az aszimmetriának. Viszont az egyensúlynak sincs jele. A lebegő devizaárfolyamok jellemzően nagy, többéves hullámokban mozognak.

Piacok és szabályozó hatóságok

A legfontosabb és legérdekesebb reflexív interakciók egyike a pénzügyi hatóságok és a pénzügyi piacok között játszódik. Mivel a piacok nem az egyensúly felé tendálnak, hajlamosak arra, hogy időszaki válságokat

okozzanak. A pénzügyi válságok szabályozási reformokhoz vezetnek. Így fejlődik a jegybanki tevékenység és a pénzügyi piacok szabályozása. A pénzügyi hatóságok és a piaci résztvevők egyaránt tökéletlen tudás alapján tevékenykednek, ami a közöttük végbemenő interakciókat reflexívekké teszi.

A buborékok csak időről időre alakulnak ki, a hatóságok és a piaci szereplők közötti interakciók azonban folyamatosan zajlanak. A felek közötti félreértések jellemzően észszerű határok között maradnak, mert a piaci szereplők hasznos visszajelzéseket adnak a hatóságoknak, amelyek így képesek korrigálni a hibáikat. Ám néha a hibák önmagukat hozzák mozgásba, ami ördögi vagy éppen angyali körök elindulásához vezet. Az ilyen visszacsatolási körök abban az értelemben buborékra emlékeztetnek, hogy kezdetben önmagukat erősítik, de végül saját vesztüket okozzák; az, ahogy a hatóságok a korábbi periodikus válságokat okozták, kulcsszerepet játszott a 2007–2008-ban kipukkant szuperbuborék létrejöttében (Soros 2008, 2009). A piacok és a szabályozók közötti interakciókat kereshetjük az euróválság gyökereinél is.

Az euróválság

Kezdetektől fogva figyelemmel követtem az euróválságot. Számos cikket írtam, amelyeket könyv alakban is megjelentettem (Soros 2012). Egy tanulmány keretei között nem ismertethetem az összes érvemet, ezért csupán a piacok és a hatóságok közötti reflexív interakciókra összpontosítok. Mindkét fél a saját tökéletlen tudása alapján cselekedett.

A közös valutának számos hibája van. Néhány ezek közül ismert volt már akkor, amikor az euró bevezetésre került. Mindenki tudta például, hogy ez a valuta befejezetlen; van központi bankja, de nincs mögötte közös pénzügyminisztérium. A 2008-as összeomlás azonban számos további hiányosságra fényt derített. Visszatekintve, a legfontosabb ezek közül, hogy a pénzkibocsátás jogát egy független jegybank kapta, így a tagországok futották azt a kockázatot, hogy adott esetben nem tudnak eleget tenni az államkötvényeikkel kapcsolatos fizetési kötelezettségeiknek. Egy saját valutával rendelkező fejlett országban a csőd kockázata nem létezik, mert mindig van mód a pénznyomtatásra. A

tagországok azzal, hogy átadták a pénznyomtatás jogát egy független központi banknak, amelyet egyetlen tagállam sem tart az ellenőrzése alatt, lényegében egy fejlődő ország szintjére degradálták magukat, amely kénytelen idegen valutákban eladósodni.

Ezt a tényt sem a piacok, sem a hatóságok nem ismerték fel a 2008-as összeomlást megelőzően, ami bizonyítja az esendőségüket. Az euró bevezetésekor a hatóságok valójában azt nyilatkozták, hogy az államkötvények kockázatmentesek. A kereskedelmi bankoknak nem kellett tőkét tenniük az államkötvény-portfóliójuk mögé. Az Európai Központi Bank (EKB) minden államkötvényt azonos feltételek mellett fogadott el az általa nyújtott hitelek fedezeteként. Ez azzal a perverz következménnyel járt, hogy a kereskedelmi bankok ösztönzést kaptak a gyengébb tagállamok adósságának a felvásárlására, hogy végül is csupán pár bázispontot keressenek, mert az állampapír-hozamok egyébként a nullához közelítettek. Ez a kamat-konvergencia viszont széttartást eredményezett a gazdasági teljesítmények terén. A gyengébb országokban ingatlanpiaci és fogyasztási fellendülés indult, míg Németország, amelynek meg kellett küzdenie az újraegyesítés terheivel, pénzügyi szigort és szerkezeti reformokat vezetett be.

A Lehman csődjét követően az európai pénzügyminiszterek bejelentették, hogy egyetlen, a pénzügyi rendszer szempontjából meghatározó pénzintézetet sem engednek csődbe jutni; Merkel kancellár asszony akkor amellett érvelt, hogy ez a kötelezettségvállalás minden egyes országot egyenként terhel, nem az Európai Uniót vagy az eurózónát együttesen. Ezzel indult el az euró válsága. A piacoknak egy évre volt szükségük, hogy reagáljanak erre. Csak akkor kezdtek el gyanakodni, hogy Görögország esetleg államcsődöt jelenthet, amikor az ország a korábban vártnál sokkal nagyobb költségvetési hiányról adott számot; ekkor viszont azonnal felemelték a kockázati prémiumokat, és nem csupán a görög kötvények, de az összes eladósodott tagország államkötvényei után.

A görög államcsőd nagyobb válságot okozott volna, mint a Lehman csődje. A hatóságok számos mentőcsomagot állítottak össze, de ez túlságosan kevés és túlságosan megkésett volt, így a helyzet Görögországban tovább romlott, ami hasonló problémákat okozott Spanyolországban, Olaszországban, Portugáliában és Írországban; ezek az országok szintén súlyosan eladósodtak. Ugyan az EKB lépései

lecsillapították a piacokat, de a válságnak korántsem volt még vége. Az eurózóna az egyenlők társulása helyett két csoportra bomlott: hitelezőkre és adósokra. Pénzügyi válság idején a hitelezők diktálják a feltételeket. Az általuk diktált gazdaságpolitikai irány egyszersmind állandósítja a megosztottságot, mert az adósoknak nemcsak az államkötvények után kell kockázati felárat fizetniük, hanem a bankhitelek után is. A hitel magasabb költsége, ami újra és újra megismétlődik, gyakorlatilag lehetetlenné teszi, hogy a súlyosan eladósodott országok visszanyerjék a versenyképességüket.

Ez nem valamilyen gonosz összeesküvés eredménye. Az ok abban keresendő, hogy az érintettek képtelenek átlátni egy nagyon összetett helyzetet. A cikkeimben számos gyakorlati lépésre tettem javaslatot, amelyek abban a pillanatban működőképesek lettek volna, később azonban érdektelenné váltak. És megfordítva, ha a hatóságok korábban tették volna meg azt, amit a későbbiekben megtettek, megállíthatták volna a lefelé irányuló trendet, majd további lépésekkel megfordíthatták volna a trend irányát. Így csak annyi történt, hogy lecsillapították a válságot, de nem tudták megfordítani a trendet.

Ez az elemzés hangsúlyozza az esendőség kulcsszerepét a történelem alakításában; enélkül nem lett volna válság. Arra is rámutat, hogy az egyensúlytól távoli feltételek között a normális szabályok nem működnek. Az egyik oka a válság fennmaradásának, hogy az eurózónát olyan egyezmények szabályozzák, amelyeket egyensúlyközeli állapotokra hoztak létre. Az uralkodó paradigmára támaszkodva természetes, hogy a közgazdászok nem juthattak el erre a következtetésre.

Egy új paradigma felé

Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy az egyik legfontosabb koncepció a változás koncepciója. Az első filozófiai tanulmányomban (Soros 1962, 2006), amelyet Karl Popper intellektuális hatására írtam, a változás koncepcióját használtam arra, hogy társadalmi modelleket építsek, amelyeket a reflexivitás kapcsol össze a különböző gondolkodásmódokkal. Az organikus társadalmakat a hagyományos

gondolkodással, a nyílt társadalmakat a kritikai gondolkodással, a zárt társadalmakat pedig a dogmatikus gondolkodással hoztam kapcsolatba.

Látható, hogy a konceptuális keretem sokkal szélesebb területeket ölel fel, mint amivel a közgazdaságtan foglalkozik. Ám a pénzügyi piacok jelentik a legjobb laboratóriumi környezetet az egyensúlyitól távoli helyzetek működésének a tanulmányozására, mert azok olyan *vastag farok*-jelenségekben[18] nyilvánulnak meg, amelyek egyértelműen igazolhatók adatokkal. Ezeket más területeken is lehet tanulmányozni, de csupán historikus narratíva formájában, ahogy én tettem az euróválság vonatkozásában, amiben összekapcsolódik a politika a pénzügyi közgazdaságtannal.

A reflexivitással egészen a közelmúltig többé-kevésbé senki nem foglalkozott, mert különböző területeket köt össze, amelyeket különböző tudományágak tanulmányoznak. Ugyanez vonatkozik a konceptuális keretemre, amely elgondolásokat kapcsol össze a valósággal. A valóságot szűk, szakosított területekre darabolták fel. Ez sok haszonnal járt, de van egy komoly hátulütője: a filozófia, amely a valósággal mint egésszel foglalkozik, ódivatúvá vált. Itt az idő, hogy rehabilitáljuk.

A közgazdaságtan fő árama igyekezett elszigetelni magát a valóságtól azzal, hogy olyan posztulátumokra támaszkodik, amelyek nagyon távol esnek a valóságtól. A 2007–2008-as pénzügyi válság és az azt követő események feltárták ennek a megközelítésnek a gyengéit. A Lehman Brothers csődje egyszersmind az uralkodó paradigma csődjét is jelentette. Sürgősen új paradigmára van szükség.

Ez a tanulmány azt bizonyítja, hogy az, ahogy a pénzügyi piacokat értelmezem – a reflexivitással foglalkozó elméletem alapján –, radikálisan más, mint a hatékony piacokra és a racionális várakozásokra alapozó ortodox közgazdaságtan. Szigorúan popperi sztenderdekkel nézve mindkét interpretáció pszeudo-tudományos. Ezért adtam az első könyvemnek *A pénz alkímiája* címet. És ez az oka annak, hogy a hatékony piacok hipotézisének némely híve ma is védelmezi ezt az elméletet az összes meglévő bizonyíték dacára.

Mindazonáltal azt állítom, hogy az én értelmezésem jobb magyarázatokat és előrejelzéseket eredményez, mint az uralkodó paradigma. Hogyan lehet ezt az állítást összeegyeztetni azzal a kiindulópontommal, hogy a jövő – természetét tekintve – bizonytalan, a

pénzügyi piacok pedig – természetüket tekintve – kiszámíthatatlanok? A válasz Poppernek a tudományos kutatás logikájával foglalkozó gondolatmenetében keresendő. Piaci résztvevőként találgatok, és a találgatásaimat megpróbálom cáfolatoknak kitenni. Feltételezem, hogy a többi piaci szereplő is így jár el, akár tudnak róla, akár nem. A várakozásaik hasznosan összegződnek a piaci árakban. Ezért a várakozásaimat összehasonlíthatom az éppen aktuális piaci árakkal. A széttartásban profitlehetőséget látok. Minél nagyobb a széttartás, annál nagyobb a profitlehetőség. Popper valami hasonlót állított a tudományos felfedezésekről, ezért a tudományfilozófiával foglalkozók élesen bírálták, azon az alapon, hogy a tudományos elméletek előrejelző képességét nem lehet számszerűsíteni. Ez talán igaz a tudományos elvek esetében, de személyes tapasztalatok alapján állíthatom, hogy a pénzügyi piacok boszorkánykonyhájában működik.

Ha az árak viselkedése ellentmond a várakozásaimnak, felül kell vizsgálnom a hipotézisemet. Ha kiderül, hogy tévedek, elfogadom a veszteséget. Ha arra a következtetésre jutok, hogy a piac téved, növelem a tétet, minden alkalommal figyelembe véve a kockázatot, hogy időről időre tévedhetek. Ez jól működik az olyan piacokon, amelyek abban az értelemben hatékonyak, hogy alacsonyak a tranzakciós költségek, viszont rosszul működik a kockázati tőkepiacokon, ahol a befektetések nem könnyen likvidálhatók. A teljesítményem igazolja az előzőket; a piacokon sikeres voltam, a kockázati tőkebefektet ések terén viszont nem. A megközelítésem hasznos lehet a szakpolitikai ajánlások megfogalmazása terén, ahogy az euróválsággal foglalkozó cikkeim tanúsítják.

Következtetések

A 2008-as összeomlás óta mind a közgazdászok körében, mind a közvéleményben általánossá vált a felismerés, hogy a közgazdasági elmélet csődöt mondott. Ám az okokat és a kudarc nagyságát tekintve nincs konszenzus.

Amellett érveltem, hogy a kudarc mélyebb, mint azt általában gondolják; egészen a közgazdasági elmélet alapjáig nyúlik vissza. A közgazdaságtan kísérletet tett arra, hogy a newtoni fizika mintájára

határozza meg magát. Arra törekedett, hogy egyetemes és időtlenül érvényes törvényeket fogalmazzon meg, amelyek a valóságot irányítják. Ám a közgazdaságtan társadalomtudomány, a társadalomtudományok és a természettudományok között pedig alapvető különbségek vannak. A társadalmi jelenségekben gondolkodó résztvevők vannak jelen, akik bár a döntéseiket nem alapozhatják tökéletes tudásra, mégis kénytelenek dönteni, hiszen a döntés hiánya is döntésnek számít. Ezzel egyfajta meghatározhatatlanságot visznek az emberi események menetébe, ami nincs jelen a tárgyak magatartásában. Az ennek következtében adódó bizonytalanság nem teszi lehetővé, hogy a társadalomtudományok a newtoni fizikához hasonló eredményeket produkáljanak. Ám ha ezt a különbséget felismerjük, szabadon kifejleszthetünk új megközelítéseket a társadalmi jelenségek tanulmányozására. Bár ezek a megközelítések még nem érték el a kifejlett formájukat, az ígéret, amit számunkra tartogatnak, jelentős.

A tétek igazán nagyok. A tévedések, amelyek nyomán szuperbuborékok jöttek létre, a szakpolitikai hibák, amelyeket az összeomlást követően követtek el, és az euróválság folytatódó félrekezelése felhívják a figyelmet az emberi szenvedésekre, amelyek annak következményei, hogy alapvetően félreértjük a gazdasági rendszerek természetét. Az esendőségünk következményeinek a felismerése nagy lépés lenne előre a megértésünk tökéletesítése terén. Attól, hogy a gazdaságot reflexív rendszerként fogjuk fel, talán nem tudjuk elkerülni a következő buborék létrejöttét, az összeomlásokat vagy a szakpolitikai hibákat, de lehetővé válhat, hogy jobban megértsük a gazdasági és társadalmi jelenségeket, és segítsük, hogy az emberiség a jövőben sikeresebben kezelje a dolgait.

Tisztában vagyok azzal, hogy a megközelítésem még nagyon kezdetleges. Életem legnagyobb részében e megközelítést a gondolataim magányában fejlesztettem. Csupán az elmúlt években adódott úgy, hogy konstruktív bírálatban részesültem. Majd elválik, hogy a konceptuális keretem új paradigmává fejleszthető-e vagy sem. Sok múlik azon, hogy a reflexív visszacsatolási köröket miként lehet megfelelőképpen modellezni. A modellezés nyilvánvaló problémája, hogy a Knight-féle bizonytalanságot nem lehet számszerűsíteni. De talán be lehet azonosítani a trendeket anélkül, hogy számszerűsítenénk őket, illetve a trendben bekövetkező változásokat úgy, hogy nem specifikáljuk a

bekövetkezésük idejét. Ezt tettem a fellendülés–visszaesés-modellemben (4. ábra). Megpróbálhatjuk a bizonytalanságot volatilitással helyettesíteni, ami viszont számszerűsíthető. És lehetnek más technikák, amelyek alkalmasak ezeknek a kérdéseknek a kezelésére, mint az *Imperfect Knowledge Economics* (A tökéletlen tudás közgazdaságtana; Frydman és Goldberg 2013) vagy más, a jövőben kifejlesztendő eljárások.

Az új paradigma szükségképpen nagyon más kell hogy legyen, mint az, amelyik kudarcot vallott. Nem lehet időtlen: fel kell ismerni, hogy bizonyos változások nem ismétlődnek meg, míg mások statisztikai szabályszerűségeket mutatnak. Továbbá a közgazdaságtan nem szigetelheti el magát a többi tudományágtól és a valóságtól. Nagyon is lehetségesek további paradigmák – például a klímaváltozás –, amelyek összekapcsolják a közgazdaságtant a többi tudománnyal.

Nyilvánvaló, hogy a koromnál fogva nem én leszek az, aki kidolgozza ezeket az elgondolásokat. Kreatív éveim jószerivel befejeződtek. Ezért hoztam létre az *Institute of New Economic Thinking* (INET) elnevezésű intézményt, hogy építsen azokra a filozófiai alapokra, amelyeket e tanulmányban fejtettem ki.

Irodalom

BEINHOCKER, Eric D. (2013): Reflexivity: Complexity, and the Nature of Social Science. *Journal of Economic Methodology,* 20, No. 4: pp. 330–342.

FRYDMAN, Roman – GOLDBERG, Michael D. (2013): The Imperfect Knowledge Imperative in Modern Macroeconomics and Finance Theory. In *Rethinking Expectations: The Way Forward for Macroeconomics.* Eds: Roman FRYDMAN and Edmund S. PHELPS. NJ: Princeton University Press. pp. 130–168.

KEYNES, John Maynard (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money.* New York: Harcourt Brace. Magyarul: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete.* Ford. Erdős Péter. Budapest: KJK, 1965.

KNIGHT, Frank H. (1921): *Risk, Uncertainty and Profit.* Boston: Houghton Mifflin.

MANDELBROT, Benoît (1963): The Variation of Certain Speculative Prices. *Journal of Business,* 36, No. 4: pp. 394–419.

POPPER, Karl (1935/1959): *Logik der Forschung.* Bécs: Verlag von Julius Springer. *The Logic of Scientific Discovery.* London: Hutchinson. Magyarul: *A tudományos kutatás logikája.* Ford. Petri György és Szegedi Péter. Budapest: Európa, 1997.

– (1944): The Poverty of Historicism. II. A Criticism of Historicist Method. *Economica,* 11, No. 43: pp. 119–137.

– (1945): *The Open Society and Its Enemies.* London: Routledge. Magyarul: *A nyitott társadalom és ellenségei.* Ford. Szári Péter. Budapest: Balassi, 2001.

– (1957): *The Poverty of Historicism.* London: Routledge. Magyarul: *A historicizmus nyomorúsága.* Ford. Kelemen Tamás. Budapest: Akadémiai, 1989.

ROBBINS, Lionel (1932): *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science.* London: Macmillan.

SOROS, George (1962): *Burden of Consciousness.* Kiadatlan; átdolgozott változat: SOROS, 2006.

– (1987): *The Alchemy of Finance.* Hoboken, NJ: Wiley&Sons. Magyarul: *A pénz alkímiája.* Ford. Facsinay Kinga és Harangozó Márta. Budapest:

Európa, 1996.
– (1998): *The Crisis of Global Capitalism: Open Society Endangered.* New York: PublicAffairs.
– (2000): *Open Society: Reforming Global Capitalism.* New York: PublicAfairs.
– (2006): *The Age of Fallibility: Consequences of the War on Terror.* New York: PublicAfairs.
– (2008): *The New Paradigm for Financial Markets: The Credit Crisis and What It Means.* New York: PublicAfairs.
– (2009): *The Crash of 2008 and What It Means: The New paradigm for Financial Markets.* New York: PublicAfairs.
– (2010): *The Soros Lectures at the Central European University.* New York: PublicAfairs.
– (2012): *Financial Turmoil in the United States and Europe: Essays.* New York: PublicAfairs.

A könyv elektronikus változatának kiadója
Noran Libro Kiadó
www.noranlibro.hu

A kiadásért felel a Noran Libro Kiadó vezetője.

Az e-könyv létrehozásában közreműködött:
Katona Zoltán, Pekó Zsolt
Projektvezető: Földes László

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
George Soros: *In Defense of Open Society.*
New York: PublicAffairs, 2019.

Fordította
Felcsuti Péter

Szerkesztő
Hitseker Mária

Borító
Kónya Miklós

Borítófotó
MTI

Epub: ISBN 978-963-51-7108-8
Mobi: ISBN 978-963-51-7126-2

© George Soros, 2019
© Felcsuti Péter, 2020
© Noran Libro Kiadó, 2020

Minden jog fenntartva.
www.multimediaplaza.com
info@multimediaplaza.com

{1} Az International Crisis Group egy 1995-ben létrehozott amerikai civil szervezet, amely a háborúk megakadályozását tekinti a feladatának. – *A ford.*

{2} Szabályozás, amely engedélyhez köti az eladást a listán szereplő vállalatok számára. – *A ford.*

{3} 1859-ben Londonban megalapított zsidó jótékonysági szervezet. – *A ford.*

{4} Az opioid-túladagolás ellenszere. – *A ford.*

{5} Különleges lehívási jogok – az IMF által létrehozott mesterséges pénz. – *A ford.*

{6} ACLU – amerikai polgárjogi unió, 1920-ban létrehozott polgárjogi szervezet. – *A ford.*

{7} HESP – felsőoktatás-támogatási program. – *A ford.*

{8} OSUN, Nyílt Társadalom Egyetemi Hálózat. – *A ford.*

{9} A középiskolai és egyetemi alapképzést kombináló rendszer az Egyesült Államokban. – *A ford.*

{10} Csődkockázati biztosítás. – *A ford.*

{11} Szanálási szervezet. – *A ford.*

{12} A londoni bankközi eladási kamatláb. – *A ford.*

{13} Speciális befektetési eszközök, a bankok által a válságot megelőzően létrehozott speciális jogi struktúrák. – *A ford.*

{14} Egy 1938 óta érvényes szabály, amelynek értelmében a rövidre történő eladás ára magasabb kell hogy legyen, mint a megelőző üzletkötésé. – *A ford.*

{15} A CDS-kereskedelem problémákat okoz az euró számára. Számos ország az eurózónán belül túlzottan eladósodott, és fenyegeti őket a leminősítés veszélye. A CDS-szerződések vétele növeli a finanszírozási költségeiket és csökkenti az eurózónához való tartozás előnyeit. Ez viszont kétségeket vet fel az euró fennmaradását illetően. Az euró ettől függetlenül is alapvető hiányosságoktól szenved, amit a CDS-piac a maga önmagát erősítő módján csak tovább fokoz.

{16} A két legnagyobb, félig állami tulajdonban lévő amerikai jelzálogbank. – *A ford.*

{17} Az EU jogrendje. – *A ford.*

{18} A normális eloszlás által előírtnál gyakrabban előforduló szélsőséges esetek. – *A ford.*